

KRAV TIL INNSATS

for felles framtid

ARBEIDSPROGRAM FOR DET NORSKE ARBEIDERPARTI

1990 - 1993

KAPITTEL 1: INNLEDNING

KRAV TIL INNSATS

FOR FELLESE FRAMTID

Arbeiderpartiet vil ha et samfunn preget av frihet og mangfold. Sosial og økonomisk trygghet for alle er grunnleggende. Den viktigste forutsetningen for dette er arbeid til alle. Felles løsninger bygd på solidariteten mellom menneskene, er viktige redskaper for å sikre likhet og rettferdighet.

Arbeiderpartiet vil fornye og styrke det norske velferdssamfunnet. Målet er at flest mulig, gjennom egen innsats og felles rettigheter, blir i stand til å ta vare på seg selv og andre. For å få det til, må vi ha en sterk og smidig offentlig sektor og ordninger som stimulerer den enkelte til å ta ansvar for seg selv og for andre. Sammen må vi øke innsatsen. Vi må også vise økt ansvar i nærmiljøene og i familiene for å hindre at sosiale problemer oppstår. Da får vi flere penger som kan settes inn for å skape økt trygghet for de eldre og bedre vilkår for barn og ungdom.

For å løse de store velferdsoppgavene i åra framover, må vi skape mer. Innsatsen for å gi landet et mer moderne og vekstkraftig næringsliv må fortsette. Derfor blir den sentrale oppgaven i neste fireårsperiode å fortsette arbeidet med å få økonomien inn på trygg grunn og sikre den fulle sysselsettingen. Dette stiller krav til oss alle.

Arbeidsinnsatsen i samfunnet kan først og fremst økes ved å forbedre arbeidslivet slik at flere blir i stand til å delta aktivt. Arbeiderpartiet vil samarbeide med fagbevegelsen blant annet om arbeidstidsreformer som gjør arbeidslivet vårt mer produktivt og menneskelig.

Arbeiderpartiets svar for å nå disse målene er å skape mer, *fordele bedre og utløse nye krefter*. Da får vi råd til nye løft.

Alt vi som enkeltmennesker og samfunn gjør, påvirker miljøet og samspillet i naturen. Arbeiderpartiet vil at hensynet til et godt miljø skal være en avgjørende forutsetning for sosial og økonomisk utvikling.

Den internasjonale utviklingen bringer landene inn i et stadig sterkere avhengighetsforhold til hverandre. De viktigste oppgavene i internasjonal politikk er å arbeide for fred, rettferdighet og en bærekraftig utvikling basert på hensynet til miljøet. Arbeiderpartiet vil sørge for at Norge spiller en avgjørende rolle i denne utviklingen.

Gjennom dette programmet har Arbeiderpartiet utformet den politikk som skal til for å nå målene om en høyere livsstandard og et kvalitativt bedre samfunn både nasjonalt og internasjonalt.

Vi må velge

Arbeid til alle er Arbeiderpartiets fremste mål. Arbeidsløshet er sløsing med samfunnets og den enkeltes ressurser. Retten til arbeid er også grunnlaget for den enkeltes identitet og selvrespekt.

Det vil i åra framover bare være rom for en begrenset vekst i det offentlige forbruket. Derfor må vi ta stilling til hva som er de viktigste oppgavene og hva landet har råd til. I fireårsperioden vil vi først og fremst sette kreftene inn på å løse disse oppgavene:

- *En bolig til å leve med.* Arbeiderpartiet vil øke tilgangen på rimelige boliger av nøktern standard. Samtidig vil vi utvikle boliglånsordningene slik at belastninger ved avdrag og renter blir så lav som mulig for familier i etableringsfasen.
- *Mere kunnskap til flere.* Arbeiderpartiet vil satse på livslang læring og legge forholdene enda bedre til rette for at flere kan lære mer. Elevene må få mer tid i skolen. Dette er særlig viktig i grunnskolen der mye av grunnlaget for videre læring seinere i livet legges. Derfor går vi inn for å utvide undervisningstiden i småskolen. Etter hvert som en utvidet skoledag kommer i stand, vil vi gi seks-åringene et undervisnings- og aktivitetstilbud. Den obligatoriske grunnskolen må da utvides til ti år.
- *Større trygghet for barna og barnefamiliene.* Vi går inn for å bygge flere barnehager og øke svangerskapspermisjonen til ett år. Grunnskolens åpningstid skal også utvides slik at de yngste elevene er sikret et aktivitetstilbud utover undervisningstiden. Dette vil skape større trygghet i barnas hverdag.
- *En trygg og aktiv alderdom.* De eldre er med sin erfaring og livskunnskap en viktig ressurs i samfunnet. Vi vil sikre de eldre rett til, og praktisk mulighet til, utfoldelse og deltakelse i samfunnslivet på egne premisser. Fra samfunnets side vil vi sikre de av de eldre som har behov for det en tjeneste og et omsorgstilbud som er vårt velferdssamfunn verdig.
- *Større ansvar for miljøet.* Arbeiderpartiet vil at hensynet til miljøet kommer inn i styringen og forvaltningen av samfunnets ressurser på alle områder. Vår økonomiske utvikling skal være bærekraftig, slik at vi ikke undergraver miljøet for våre etterkommere.

Vi må skape mer

For å ha råd til å løse de store velferdsoppgavene i årene fram mot århundreskiftet, må vi skape mer. Den store utfordringen er hvordan vi kan få mer igjen for innsatsen både i

den offentlige og i den private sektoren.

Med vår levestandard trenger vi en betydelig import fra utlandet. Derfor må vi ha et sterkt og eksportrettet næringsliv for å kunne betale for denne importen.

Store oljeinntekter har gitt oss fordeler i mange år. Den videre utviklingen i levestandarden må vi skape ved egen innsats. Vi kan ikke leve på lån som seinere generasjoner skal betale.

Norge har fremdeles et stort underskudd i utenriksøkonomien. Vi har bak oss en periode der vi har måttet redusere det private forbruket. Ved felles løft er det skapt rom for vekst i de næringene som kan gjøre oss mindre avhengige av oljeinntektene.

Industrien og de øvrige konkurranseutsatte næringene må være motoren i gjenreisningen av norsk økonomi. Arbeiderpartiet vil føre en politikk for vekst og omstilling i disse næringene. Derfor er det nødvendig å holde inflasjonen i Norge på nivå med våre handelspartnere. De konkurranseutsatte næringene må være lønnsledende. Vårt svar er en solidarisk lønnspolitikk som sikrer en slik utvikling. Overskudd som følge av lønnsmoderasjon, må gå til investeringer, forskning og utvikling, til miljøtiltak og til opplæring for de ansatte.

Bedriftsbeskatningen skal legges om slik at skattemotiverte plasseringer reduseres. Arbeiderpartiet vil sikre styring og konkurranse på bank- og kredittmarkedet ved å styrke statsbankene og gjennomføre skattereformer. Postsparebanken og Postgiroen skal slås sammen og gjøres til en slagkraftig og utadvendt Norges Postbank.

Arbeiderpartiet vil styrke bedriftsdemokratiet og gi de ansatte mer innflytelse og ansvar.

Arbeiderpartiet vil utløse menneskelige ressurser ved å satse sterkere på å utbre samvirke som organisasjonsform i nærings- og samfunnsliv.

Arbeiderpartiet vil stille større krav til effektivitet både i den offentlige sektoren og i den private sektoren. Vi vil redusere avstanden mellom dem som tar beslutningene og dem de angår. Det må gis mulighet til valgfrihet innen de offentlige tjenestene for å møte individuelle behov. Omstillinger og økt effektivitet i offentlig sektor bidrar til økt verdiskaping og er en forutsetning for vekst også på andre områder i samfunnet.

En større del av offentlige inntekter må brukes til å lage gode tjenester for befolkningen. Overføringer som ikke har en klar målsetting i forhold til utjevning eller bosetting, må begrenses.

Vi må fordele bedre

Arbeiderpartiet vil inn i 90-åra utvide fordelingspolitikken og legge vekt på:

- å fortsette et aktivt reformarbeid for et mer rettferdig skattesystem og økt inntektsutjevning.
- å bygge ned ulikheten mellom generasjoner. Utgiftene og inntektene over livsløpet må jevnes ut slik at ikke de største utgiftene kommer når inntekten er minst.
- å bygge ned forskjellene mellom de som har og de som ikke har tilgang på de offentlige fellesgodene. Det viktigste løftet blir å nå målet om barnehageplass til alle

barn og å utvide tilbudet innen eldreomsorgen.

Et rettferdig samfunn er et harmonisk og godt samfunn, der alle yter etter evne. Rettferdig fordeling gir økonomisk vekst og mer penger til fellesgodene.

Gjennom skattepolitikken skal vi sørge for inntekter til fellesgoder og sikre en rettferdig inntektsfordeling. Arbeiderpartiet vil ikke øke det samlede skattetrykket på vanlige arbeidsinntekter. De som har mest, må yte mer til fellesskapet. Beskatningen må vris fra skatt på arbeidsinntekter, og over til skatt på formue og eiendom og ulike miljøavgifter og miljøskatter. Skattepolitikken må stimulere til økt sparing.

Arbeiderpartiet vil gjøre boligfinansieringen mer treffsikker slik at de som trenger det mest, skal få subsidier. Andre skal ha muligheten til rimelige, men ikke-subsidierte lån gjennom Husbanken eller Norges Postbank.

Vi må utløse nye krefter

Vårt mål er å gi den enkelte større muligheter til å ta vare på seg selv i fellesskap med andre. Folk må påta seg et større ansvar og Arbeiderpartiet vil bygge opp under dette ansvaret med tiltak og reformer. Vi må modernisere offentlig virksomhet, styrke bedriftsdemokratiet og satse på deltakermedvirkning gjennom kooperative organisasjonsformer.

Enkeltmenneskets evner og arbeidskraft er til for å brukes. Mulighetene til personlig utvikling og tilrettelegging av arbeidet kan bli bedre. Arbeiderpartiet vil også ta initiativ til lovgivning og avtaler som gir arbeidstakerne rett til utdanning og egenutvikling.

Folk må få større valgfrihet i forholdet mellom fritid, arbeidstid og familieliv. Den enkelte bør ha større frihet ved økt valgfrihet i arbeidslivet innenfor rammen av samfunnsmessige kjøregler og kollektive avtaler. Slik kan hver enkelt få utnyttet sine krefter bedre til beste for samfunnet og flere får anledning til å delta i arbeidslivet.

Vi må satse internasjonalt

De enkelte land blir stadig mer avhengig av hverandre. Landegrensene får gradvis redusert betydning når det gjelder miljø, økonomi og sikkerhet. For å trygge menneskenes livsgrunnlag og sikre en positiv økonomisk utvikling, er det derfor nødvendig å bygge ut det internasjonale samarbeidet.

Den største utfordringen i årene som kommer blir å hindre økologisk ubalanse og miljøkatastrofer. Norge må bidra til å utvikle internasjonale avtaler og beslutningsmekanismer som hindrer ødeleggelser av livsgrunnlaget og sikrer en vekst som tar hensyn til miljøet.

Også Norges sikkerhet blir i økende grad knyttet til den globale utviklingen. Fattigdom og nød i en del av verden skaper grobunn for vold og uro som raskt kan forplante seg til andre deler av verden. Moderne våpenteknologi øker faren for at regionale konflikter kan utvikles til internasjonale konflikter. Arbeiderpartiet ser

internasjonal solidaritet som en naturlig del av vårt grunnsyn, bygget på at alle mennesker er like mye verdt. Men det er også i Norges interesse å arbeide for en mer rettferdig fordeling av jordas ressurser.

De siste årene har vi opplevd en positiv utvikling i øst / vest-forholdet. Norge skal bidra aktivt til fortsatt avspenning og nedrustning. Vi trenger en "godværspolitikk", bygget på erkjennelsen av at motsetningsforholdet mellom øst og vest ikke er naturgitt. Samtidig må Norge opprettholde et troverdig forsvar, basert på NATO - medlemskapet. Målet er et Europa fritt for kjernevåpen, bakteriologiske- og kjemiske våpen med en konvensjonell balanse på lavest mulig nivå.

I vår egen verdensdel er det klare tendenser til økt samarbeid og kontakt mellom landene. Sterkest gjør dette seg gjeldende innenfor EF, men det er også tegn til en gradvis nedbygging av øst / vest-skiellet i Europa. Norge må støtte opp under en slik utvikling og søke aktiv deltakelse i den europeiske integrasjonsprosessen. Norge må ha en nær tilknytning til EFs indre marked.

Vårt lands velstand er i stor grad bygget på den frie handelen med andre land. Norge må fortsatt arbeide for en utbygging av frihandelen og motarbeide tendenser til proteksjonisme. Dette stiller samtidig økt krav til norsk konkurransevne og vår dyktighet til å komme inn på utenlandske markeder. Arbeiderpartiet ser det som en viktig oppgave å sette norsk næringsliv i stand til å møte en økende internasjonal konkurranse.

KAPITTEL 2: NY ØKONOMISK VEKST OG BEDRE FORDELING

Målet for Arbeiderpartiets økonomiske politikk er å sikre arbeid for alle, bedring av velferdsordningene og rettferdig fordeling av inntekter og formuer. Grunnlaget for dette er en økonomisk politikk som skaper vekst gjennom økt produktivitet, sterkere omstilling og satsing på nye produkter og markeder. Sparingene må økes. Investeringene i privat og offentlig sektor må kaste mer av seg. Økonomisk framgang bestemmes av våre evner til å bruke de samlede ressursene bedre. Økonomisk vekst må skapes innenfor økologisk trygge rammer. Den økonomiske politikken må innrettes mot å fremme fornyelse og ombygging av velferdssamfunnet.

Etter regjeringsskiftet i 1986 har hovedoppgaven i den økonomiske politikken vært å rette opp skjevheter i norsk økonomi. Blant annet har det vært en stor oppgave å redusere den mer spekulative økonomiske virksomheten. Norge har fremdeles et stort underskudd i utenriksøkonomien. Vi har bak oss en periode der vi har måttet redusere det private forbruket. Ved felles løft er det skapt rom for vekst i de næringene som kan gjøre oss mindre avhengige av oljeinntektene. Industrien og de øvrige konkurranseutsatte næringene må være motoren i gjenreisningen av norsk økonomi. Vi må føre en politikk for vekst og omstilling i disse næringene.

Siden 1986 har statens inntekter fra petroleumsvirksomheten vært synkende. Vi kan

ikke basere alt på at disse inntektene igjen skal øke vesentlig i perioden. Fortsatt vekst må bygge på økt inntjening fra fastlandsvirksomheten. Men selv om inntektene fra petroleumsvirksomheten igjen skulle begynne å øke betydelig, vil det ikke være riktig å basere vår økonomiske politikk på større bruk av disse inntektene. Dersom oljeinntektene stiger igjen, må store deler av dem avsettes til et oljefond som kan benyttes til å jevne ut økonomisk aktivitet.

Vår høye levestandard bygger på at vi deltar i vare- og tjenestebytte mellom landene. Dette medfører stor import, og landet trenger derfor fortsatt å øke eksporten for å opparbeide en sterk økonomi. Det er nødvendig å holde inflasjonen i Norge minst like lavt som hos våre handelspartnere. Næringer som produserer varer og tjenester som er i konkurranse med utlandet, må bestemme takten i lønnsutviklingen. Det sosialdemokratiske svaret på inflasjonsproblemet er en solidarisk inntektspolitikk kombinert med en moderat utvikling i forbruket innenlands. Det vil i årene framover bare være rom for en begrenset vekst i det offentlige forbruket. Derfor kan statens og kommunenes utgifter økes bare på helt spesielt prioriterte områder.

Det vil i perioden bli nødvendig med nye og bedre styringsredskaper både overfor privat og offentlig virksomhet. Vi må sørge for tilstrekkelig kontroll med at midlene brukes mest mulig rasjonelt. For å skape et bedre grunnlag for styring, må underskuddene i vår utenriksøkonomi reduseres. Arbeiderpartiet vil stimulere til økt konkurranse på områder der det kan bidra til en bedre utnyttelse av ressursene uten å undergrave viktige fordelingspolitiske mål. Mulighetene for en bedre styring av investeringene i næringslivet kan bedres gjennom endrede skatte- og avskrivningsregler og en aktiv etableringspolitikk. Overfor finansnæringen vil det være nødvendig å skape en effektiv konkurranse mellom finansinstitusjonene, og å føre en aktiv reguleringspolitikk ved hjelp av konsesjonsbestemmelser og kredittilsyn. Det må være strenge vilkår for finansinstitusjonenes aksjehandel.

En rettferdig fordeling

En rettferdig fordeling av inntekter, formuer og andre forhold som påvirker våre levekår står sentralt i Arbeiderpartiets politikk. Et samfunn med små forskjeller er et godt samfunn å leve i. En jevnere fordeling skaper også mer trygge og stabile samfunnsforhold. Utjevning av inntekter og formuer, må fortsette. Offentlige tilbud må bli bedre og godene må fordeles jammere.

Forholdet mellom offentlig og privat forbruk har stor betydning i fordelingspolitikken. Arbeiderpartiet vil opprettholde nivået på det offentlige forbruket for å sikre viktige fellesgoder. Men det vil i perioden bare være rom for begrenset vekst i det samlede offentlige forbruk og overføringer. Utbygging av eksisterende og nye ordninger må i hovedsak skje gjennom omfordeling og ved en bedre utnyttelse av ressursene.

Fordelingen mellom ulike generasjoner er en sentral utfordring i tida framover. Dagens ungdomsgenerasjon har møtt og møter en virkelighet der høye boligpriser og høyt rentenivå er en realitet. De etablerte nyter godene fra en periode med lavrentepolitikk og sosial boligbygging. Gjennom skattepolitikken og overføringsordningene vil vi sørge for at det skjer en bedre fordeling mellom generasjonene.

Barnefamiliens økonomiske situasjon må bedres. Overføringene til barnefamiliene legges om ved at forsørgerfradrag og andre inntektsfradrag gradvis reduseres samtidig

som barnetrygden øker mer enn verdien av de reduserte fradragene. Barnehagetilbudet må bedres, svangerskapspermisjonen utvides og foreldrene må i større grad få mulighet til valgfrie arbeidstidsordninger.

Pensjonister som bare har minstepensjon, må få en inntektsutvikling minst på linje med de yrkesaktive.

Arbeidsmarkedet

Retten til arbeid er en grunnleggende rettighet. Arbeidsledighet er sløsing med enkeltmenneskers ressurser, det er ulønnsomt for samfunnet og vondt for dem som rammes. For Arbeiderpartiet er arbeid for alle det viktigste velferds målet. Arbeid for alle er et krevende mål, særlig når det er massearbeidsledighet i andre land. Å sikre arbeid til alle, setter store krav til et moderne og effektivt arbeidsliv. Alle krefter må settes inn for å hindre at folk blir gående arbeidsledige.

Arbeidsmarkedspolitikken må spille en viktig rolle i en strategi for omstilling i næringslivet. I ei tid med hurtigere omstillinger i arbeidslivet blir det flere som får behov for ny yrkeskunnskap.

Samarbeidet mellom sosial-, trygde- og skolevesenet og arbeidsmarkedsetaten må bli tettere med sikte på å kvalifisere flere til å ta del i arbeidsmarkedet. Arbeidstilbudet for funksjonshemmede må bedres i og utenfor det ordinære arbeidsliv blant annet ved forsøk med økonomisk støtteordninger og økt satsing på praktisk tilrettelegging. Mulighetene for å kombinere trygd og arbeid må bedres. Arbeidsledige som har gått uten arbeid i mer enn 80 uker og således mister retten til arbeidsledighetstrygd, må sikres tilbud om arbeid gjennom arbeidsmarkedstiltakene.

Arbeidsmarkedspolitikken må også spille en viktig rolle i en strategi for omstilling av næringslivet. Arbeidsmarkedstiltakene må rettes inn mot opplæring og omskolering. Praksisplasser skal være et opplæringstilbud.

Arbeidsmarkedet er til tider usikkert for ungdom. Arbeidsmarkedspolitikken må spesielt rettes inn mot tiltak for å unngå ungdomsarbeidsledighet.

Kontraktørvirksomheten er også et stadig større problem.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke arbeidsmarkedsetatens opplæringsdel.
- Utvikle samarbeid mellom sosial-, trygde- og arbeidsmarkedsetat med sikte på at flere kan kvalifisere seg for arbeidsmarkedet.
- Lovfeste retten til tilbud om arbeid eller utdanning for all ungdom under 20 år.
- Føre en økonomisk politikk med arbeid for alle som fremste målsetting.
- Utvikle et bedre samarbeid mellom utdanningssektoren og arbeidsmarkedet.
- Arbeide for at arbeidsmarkedsoplæring skal telle ved opptak til videregående skole.
- Sikre at arbeidsformidling forblir en offentlig oppgave.
- Arbeide for at statlige, fylkeskommunale og kommunale myndigheter utarbeider beredskapsplaner for sysselsetting.

- Arbeide for å avskaffe kontraktørvirksomheten.
- Praksisplasser for arbeidsledig ungdom må sikre god opplæring.
- Prioritere arbeid framfor trygd. Spesielt langtidsledige og ungdom må få tilbud om arbeid framfor trygdeutbetaling.

Renter og kreditt

Kreditt gir mulighet for å forskyve inntekter og forbruk over tid. Enten kan en utsette å bruke inntektene ved at en sparer, eller en kan framskyve bruken av dem ved å låne. En sentral oppgave i kredittpolitikken er å sørge for at forholdet mellom sparing og opplåning utvikler seg i samsvar med de målene myndighetene ellers setter i den økonomiske politikken. I perioden bør den personlige sparingen bli positiv, det vil si at husholdningenes samlede forbruk blir mindre enn deres samlede inntekter.

Kredittpolitikken må utformes slik at den sørger for at kanalisering av kreditt skjer på en effektiv måte og slik at de beste investeringsprosjektene blir realisert. Sterke monopol- og konsentrasjonstendenser i finansmarkedet må forhindres, og forbrukernes rettigheter med hensyn til informasjon og flytterett må sikres. Statsbankenes andel av den samlede utlånsmengde må økes for å sikre kapitaltilgang til prioriterte formål og for å gi de private finansinstitusjonene tilstrekkelig konkurranse.

Det har skjedd store endringer på de internasjonale penge- og valutamarkedene. Omfattende bruk av ny teknologi fører til raskere og større pengetransaksjoner landene i mellom. Dette bidrar til at kreditten ikke kan reguleres og styres på samme måten som før. Norge er avhengig av opplåning i utlandet. Gjennom næringslivets internasjonalisering, er vi også avhengige av den rente- og valutapolitikk som føres i andre land. Målet om stabile valutakurser begrenser også mulighetene for mer direkte styring av rentenivået.

Mulighetene og evnen til å styre utviklingen i kredittmarkedet er i hovedsak et spørsmål om å skape bedre forutsetninger for styring. En sentral forutsetning for en lavere og stabil rente er å hindre underskudd i utenriksøkonomien. Det vil gi større tillit til norsk økonomi og gjøre oss mindre avhengig av å ta opp lån i utlandet. Videre må skattesystemet ytterligere legges om med sikte på at fordelene av rentefradraget blir mindre og mer lik for alle. Generelt vil det være nødvendig å ha et rentenivå som tilsammen er større enn prisveksten og fordelene av rentefradraget.

Rentenivået i det private markedet vil være bestemt av den generelle økonomiske politikken og av konkurransen i finansmarkedet. Utover dette vil Arbeiderpartiet legge vekt på at spesielt rentenivået på lån til bolig holdes stabilt. Det sikres gjennom stor andel av statsbankfinansiering og bruk av obligasjonsmarkedet. Dessuten kan det være aktuelt i perioder å styre rentenivået i andre finansinstitusjoner når det gjelder lån til bestemte formål og grupper. Det mest aktuelle vil være førstehjemsloan. En slik differensiering kan oppnås gjennom avtale med kredittinstitusjonene eller ved å bruke kredittlovgivningen.

For å øke konkurransen og bedre tilbudet på kredittmarkedet, går Arbeiderpartiet inn for at det opprettes en ny bank ved å slå sammen Postsparebanken og Postgiro. Denne banken skal konkurrere mest mulig på lik linje med de andre bankene. Den skal

benytte postverkets ekspedisjoner. Banken skal stå sentralt i å yte lån til boligformål og lån til nærings- og samferdselsformål i distriktene.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke statsbankenes rolle i finansmarkedet og opprette en ny bank ved å slå sammen Postsparebanken og Postgiro.
- Gjennom konsesjonspolitikken og andre ordninger sørge for en effektiv konkurranse i finansmarkedet.
- Gjennom kredittlovgivningen og Kredittilsynet sørge for bedre samfunnsmessig styring og kontroll med finansieringsinstitusjonene.
- Legge til rette for mer effektiv konkurranse på finansmarkedene på forbrukernes premisser.
- Forbedre kunnskaps- og statistikkgrunnlaget for kreditt- og rentepolitiske beslutninger.

Priser og inntekter

Inntektspolitikken skal bidra til å trygge sysselsetting, vekst, lav prisstigning og en rettferdig inntektsfordeling. Arbeiderpartiet kan ikke tillate at arbeidsledighet blir brukt som virkemiddel for å redusere prisstigning og kostnadsvekst.

Arbeiderpartiet vil legge vekt på å stimulere til inntektspolitisk samarbeid som et sentralt virkemiddel i inntektspolitikken. Det kan gi mer rettferdig fordeling og mulighet til å gjennomføre sosiale reformer i forbindelse med oppgjørene. Et slikt samarbeid er også uttrykk for at arbeidslivets organisasjoner ønsker å ta medansvar for landets økonomi og at inntektstilleggene tilpasses de realøkonomiske rammer.

Lønnsomheten i næringer som produserer varer og tjenester som er i konkurranse med utlandet, må bestemme takten i lønnsutviklingen. Skjermet virksomhet må tilpasse inntektsutviklingen til den konkurranseutsatte virksomheten.

Overskuddsdisponering

Gjennomføringen av inntektsoppgjørene må i sterkere grad ta hensyn til at de forskjellige delene av arbeidslivet er organisert ulikt og underlagt ulike økonomiske betingelser. Dersom arbeidstakerne i særlig lønnsomme bransjer viser lønnsmoderasjon innenfor en solidarisk inntektspolitikk, kan resultatet i mange tilfeller bli at eierne blir sittende med ensidig fordel. Dersom det på den annen side ikke vises moderasjon, blir resultatet større lønnsforskjeller og høy inflasjon. For å løse dette problemet, må det finnes nye former for disponering av overskudd knyttet til inntektsoppgjørene som kan supplere lønnsforhandlingene. Arbeiderpartiet vil gå inn for at det i forbindelse med tariffavtaler kan gjøres fondsavsetninger. Midlene kan senere investeres i formål som partene er enige om.

Det kan også i offentlig sektor tenkes en form for fondsløsninger. Gjennom økt produktivitet bør noe av gevinsten kunne settes av til fonds som partene bestemmer bruken av.

Gjennom inntektspolitisk samarbeid må en i tida framover legge forholdene til rette

for at inntektsutviklingen i Norge kommer på nivå med våre konkurrentland.

Det må føres en aktiv priskontroll. Åpne og skjulte konkurransereguleringer må bygges ned slik at ikke monopoler utnytter sin makt til å ta for høye priser og at mangelen på konkurranse gjør produktiviteten lav.

I tillegg til penge- og kredittpolitikken bør det legges opp til styring av investeringsaktiviteten i oljevirkksomheten og direkte etableringskontroll for å hindre pressproblemer i deler av økonomien.

Arbeiderpartiet vil:

- Føre en pris- og inntektspolitikk som bidrar til full sysselsetting og balanse i norsk økonomi.
- Samarbeide med arbeidslivets organisasjoner for å oppnå inntektsoppgjør som sikrer rettferdig fordeling og som er tilpasset landets økonomi.
- Arbeide for at det gjennom inntektsoppgjørene blir mulig å få til ordninger med overskuddsdisponering, slik at overskuddet ikke ensidig tilfaller eiersiden ved moderate inntektsoppgjør.
- Sørge for tiltak som sikrer at uorganiserte lønnstakere og folk i frie yrker viser samme moderasjon som de organiserte.
- Føre en aktiv priskontroll.
- Fjerne konkurransehindre gjennom sterkere monopol- og kartellregulering.

Skatter og overføringer

Skatte- og avgiftspolitikken skal bidra til å sikre det økonomiske grunnlaget for fellesforbruket, en rettferdig fordeling og sørge for at samfunnets ressurser brukes effektivt til å fremme bærekraftig vekst, miljøvennlig produksjon og sysselsetting.

Det vil i perioden ikke være grunnlag for vesentlige endringer i det samlede skatte- og avgifts nivået. Skattereformer må først og fremst ta sikte på å rette opp fortsatte skjevheter i systemet og sørge for at skattesystemet stimulerer til samfunnsøkonomisk riktig ressursbruk.

Arbeidet både med å begrense verdien av fradrag i skattesystemet og å gjøre verdien av fradrag mindre inntektsavhengig, skal fortsette. Det kan gjøres ved en ytterligere heving av bruttoskatten på høyere inntekter kombinert med lavere skattesatser på nettoinntekten. På denne måten vil vi oppnå større rettferdighet og effektiv innkreving av skatt fra nullskatteyttere og andre som i dag betaler uforholdsmessig lite skatt. Det vil også gjøre det skattemessig mer attraktivt å spare.

Arbeiderpartiet vil foreta en samlet vurdering av formuesbeskatningen og eiendomsskatten med sikte på en forsiktig økning av denne type beskatning. Skatten på arbeidsinntekter skal samtidig reduseres. Boligbeskatningen gjøres mer rettferdig gjennom endring av skattetakstene kombinert med større bunnfradrag. Pensjonister som bare har minstepensjon som eneste inntekt, skal fortsatt ikke betale skatt.

Bedriftsbeskatningen skal legges om slik at det som er samfunnsøkonomisk lønnsomt også blir bedriftsøkonomisk lønnsomt. Avskrivningsregler, rentefradrag og

muligheter for skattekreditt må føre til at de økonomiske ressursene brukes mer effektivt og er i samsvar med samfunnsøkonomiske målsettinger. Ulike tiltak kan iverksettes for å oppnå dette, blant annet mindre skattekreditt i kombinasjon med mindre skatt på overskudd og reduserte muligheter for å bryte opp selskaper. Beskatningen av personlige næringsdrivende må legges videre om. Deres personlige inntekt bør beskattes slik lønnsinntektene blir beskattet.

Overføringene til private og til næringer må bli mer målrettet. Virkemidlene i distriktpolitikken må ellers rettes klarere inn mot distrikter enn næringer. Siktemålet må være å gjøre distriktene og næringene mindre avhengig av overføringer. Distrikts- og næringspolitikken må legge opp til det.

Arbeiderpartiet vil:

- Fortsette arbeidet med å gjøre skattesystemet mer rettferdig ved først og fremst å sette inn tiltak mot null- og lavskatteyttere.
- Fortsette arbeidet med forenkling av skattesystemet og likningsbehandlingen samt styrke likningsetaten med sikte på en mer rettferdig behandling, mer effektiv skatteinnkreving og redusere mulighetene for skatteunndragelser.
- Ytterligere legge om skattesystemet for å sikre at fordelene av rentefradraget blir mindre og mer lik for alle.
- Arbeide for at skatt på arbeidsinntekt kan reduseres noe, mot at skatt på formuer og eiendommer økes noe.
- Innføre en mer rettferdig boligbeskatning.
- Foreta reformer i bedriftsbeskatningen slik at avskrivningsregler, rentefradrag og muligheter for skattekreditt oppmuntrer til investeringer som er samfunnsøkonomisk lønnsomme.
- Fortsette en gradvis tilnærming til et individorientert skattesystem, ved at forskjellene mellom de to skatteklassene reduseres.
- Redusere overføringenes omfang og samtidig effektivisere overføringssystemet. Målet er å gjøre næringer og distrikter mindre avhengig av overføringer.
- Gjøre det skattemessig mer attraktivt å spare.

Kommunenes og fylkeskommunenes økonomi

Kommunene og fylkeskommunene spiller en viktig rolle i arbeidet for trygghet, rettferdige levekår og arbeid for alle. De siste årene har investeringsveksten vært svært høy. Denne veksten kan ikke fortsette gjennom den økonomiske omstillingspolitikken landet er inne i. Kommunene og fylkene skal fortsatt sikres en rimelig økonomi slik at de kan løse oppgavene sine. Det må være sammenheng mellom de oppgavene staten pålegger kommunene, og de midler de får tilført for å utføre slike oppgaver. Likevel vil nytenkning, omorganisering og effektivisering bli viktige og nødvendige mål for virksomheten her som ellers i samfunnet. Kommunene og fylkeskommunene har et ansvar for å gjøre sin totale virksomhet mer rasjonell og kvalitativt bedre. Det vil være nødvendig med strenge prioriteringer.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre kommunene og fylkeskommunene en rimelig økonomi gjennom statlige overføringer og inspirere kommunene til mer effektiv drift gjennom omorganisering og nytenkning.
- Utvikle forsøksvirksomheten med frikommuner videre.

Storbyene

Om lag en tredel av befolkningen bor i eller i nærheten av de fire største byene. Storbyene har spesielle kvaliteter og verdier som vi må ta vare på. Tette bysamfunn gir grunnlag for nærhet og menneskelig fellesskap. Gågater, torg og parker er vesentlige innslag i et levende bymiljø. Elvebredder, strandlinjer og kaiområder bør gjøres til attraktive områder med gangveier, benker og treffsteder. Et levende kulturtilbud som både åpner for egenaktiviteter og gir mulighet til kunstneriske opplevelser, kan gjøre byene til rike kultursamfunn.

Oppgavene i de største byene er annerledes enn i resten av landet. Den store folketettheten fører blant annet til trafikkforurensing. Det sosiale nettverket er ofte løsere. Mange byer opplever nå en økende andel eldre og flere sosiale problemer blant ungdom. De sosiale forskjellene i storbyene er større. Det er flere risiko- og problemgrupper som gatebarn og rusmiddelmissbrukere.

De store byene har også forholdsvis mange eldre og enslige som mangler nødvendig menneskelig kontakt og omsorg i nærmiljøet. Dette setter spesielt store krav til offentlig helse- og sosialtjenester. Et slikt tjenestetilbud påfører de store byene merkostnader. Staten må ta sin del av det økonomiske ansvaret for merkostnadene dette medfører.

By- og byfornyelse er en forutsetning for å skape gode leveforhold i de eldste bystrøkene. I mange indre byområder er det et påtrengende behov for standardheving både av boliger og bomiljø. Utbedring og fornyelse i etablerte byområder er kostbart. Ofte er befolkningssammensetningen preget av mange eldre og grupper med svak økonomi. En forutsetning for at byfornyelse skal bidra til utjevning av levekår, er at finansieringsordningene utvides. Låneutmålingen må i større grad ta hensyn til at tomte- og utbyggingskostnadene er høyere i etablerte bystrøk.

I de store byene må det være et nett av hovedveier og gjennomfartsveier som kan gi god framkommelighet. Men veiutbygging kan ikke løse bilkøproblemene alene. Den beste løsningen på trafikk- og forurensingsproblemet, er et godt utbygd kollektivtilbud med omfattende rutenett, god komfort og hyppige avganger. NSB må få økte investeringsmuligheter i nærtrafikken. Forholdene må legges bedre til rette for kollektivtransport. Byene bør utarbeide planer for tiltak mot unødvendig personbiltrafikk og for støyskjermende tiltak. Befolkningskonsentrasjonen i byene, økende forurensing og trafikk stiller spesielle krav til miljøvernpolitikken i storbyene.

Arbeiderpartiet vil:

- Gi større mulighet til å bruke av de tildelte statlige riksveismidler til investering i

kollektivtransporten og styrke NSBs nærtrafikktilbud i byene.

- Stimulere byene til å velge trafikkkløsningsalternativer som kan føre til redusert bilbruk og dermed mindre forurensning.
- Utvide Husbankens tilskudd og lånerammer til byfornyelsen. Låneutmålingen fra Husbanken må tilpasses tomte- og utbyggingskostnader.
- I samarbeid med de respektive byene utarbeide programmer for bolig og byfornyelse som sikter mot tilfredsstillende boligstandard i eldre bystrøk.

Bolig

Målet for boligpolitikken er å sikre alle mulighet til å disponere en bolig av passende størrelse, med god standard og til en pris som står i rimelig forhold til inntekten.

Boligpolitikken må rettes inn mot å skape gode bomiljøer som kan styrke det lokale fellesskapet. Bomiljøene bør i utformingen slik at det stimulerer til dugnadsinnsats og fellesaktiviteter.

Den kraftige prisstigningen på boliger de siste årene, har gjort det vanskelig å skaffe seg bolig, særlig for ungdom uten oppspart kapital.

Den viktigste forutsetningen for å motvirke prispress på boligmarkedet er et høyt nybyggingstall og at avgangen av boliger holdes lavt. Nybyggingen må ligge på over 30 000 boliger i året.

Den offentlige boligpolitikken skal bidra til et høyt og jevnt utbyggingsnivå og en god sosial fordeling av boligmassen. Boligkooperasjonen skal spille en større rolle i myndighetenes boligpolitikk. Dette er også viktig for å nå målet om å bygge flere rimelige og mindre boliger. Den eksisterende boligmassen må utnyttes bedre. Dette skal stimuleres gjennom skatte- og avgiftspolitikken og gjennom finansieringsordningene.

Ikke minst må det legges til rette for at eldre mennesker kan skaffe seg små og lettstelte boliger i sitt nærmiljø, slik at store boliger kan frigjøres for familier med barn. En del av den vanlige boligmassen som bygges bør legges til rette for eldre. Ved utbygging av felt som Husbanken finansierer, må det stilles krav til boligtyper i samsvar med dette.

Kjøp av bolig er det mest omfattende kjøp en forbruker foretar. Forbrukernes stilling på boligmarkedet skal derfor styrkes.

Boligfinansiering

Problemer på boligmarkedet er i første rekke knyttet til en høy inngangsbillett og dermed til høye boutgifter de første årene etter at en har fått sin første bolig. I tillegg har grupper problemer med å komme seg inn i det ordinære boligmarkedet.

En bedre fordeling av boutgiftene over livsløpet kan oppnås ved å utvikle lån som fordeler boutgiftene over en lengre periode med redusert belastning de første årene. Slike lån kan sikres gjennom økt bruk av statsbankene og obligasjonsmarkedet i boligfinansieringen. Etter hvert skal hovedtyngden av boliglån til boliger av nøktern standard og størrelse skje gjennom statsbankene og obligasjonsmarkedet. Lånerammene i Husbanken skal utvides og Norges Postbank skal ha en større rolle i

boligfinansieringen enn dagens Postsparebank.

Låneordningen i statsbankene med rente lik statens innlånsrente skal utvides og videreutvikles. Dette må bli et omfattende tilbud som også kan brukes til å kjøpe brukte boliger. Utlånsrammene for denne type lån må økes vesentlig, og det bør gis større lån pr. bolig.

Den subsidierte delen av statsbankenes utlån må gjøres mer målrettet ved at lånerenten kan differensieres mer enn i dag ut fra boligens kostnad, størrelse og standard. Topprente kan knyttes til statens innlånsrente.

Målet om å hjelpe grupper med svak økonomi i boligmarkedet kan nås gjennom blant annet etableringslån og bostøtte.

Etableringslån bør fortsatt i hovedsak være et rent personavhengig lån. Tildeling bør skje etter en streng behovsprøving med utgangspunkt i bruttoinntekt. De som har formue og inntekt under en minimumsgrense, bør få etableringslån. Dette gjør at ordningen særlig blir rettet mot ungdom og lavtlønnede, samt andre som har spesielle problemer på boligmarkedet. Etableringslån bør gis til finansiering av både brukte og nye boliger dersom boligen har en standard som ligger innenfor Husbankens maksimumsgrenser.

Bostøtten skal være det siste leddet i et boligpolitisk sikkerhetsnett. Bostøtten skal ses i sammenheng med de andre boligpolitiske virkemidlene. Støtten må også tilfalle de husholdningene som har forbigående, men store betalingsbelastninger gjennom livsfasene.

Utleiemarkedet har skrumpet betydelig inn mens mange, særlig ungdom ønsker å etablere seg uten å kjøpe egen bolig. For å møte dette behovet, må ordningen med utleieboliger bygges videre ut. Den bør også omfatte eldreboliger, studentboliger og gjennomgangsboliger for funksjonshemmede. Disse boligene må bygges der det i dag er mest press på boligmarkedet. Husbanken skal tilby gunstige låneordninger for utleieboliger og andre typer boliger organisert som stiftelser. Tildelingen av slike leiligheter skal skje i samarbeid mellom kommunene og stiftelsen.

Tomtepolitikk

Knappheten på utbyggingsklare tomter i pressområder fører til et sterkt prispress på tomter og dermed også høye byggekostnader. Stat og kommuner må påse at arealtilgangen og nybyggingen i pressområdene er slik at den muliggjør en sosial boligpolitikk. Praktisering av jordloven må også ta hensyn til de boligpolitiske målsettingene. Store verdiøkninger som skyldes omregulering, eller bruksendring, bør beskattes. I mange kommuner finnes det godt egnede boligarealer som av ulike grunner er dårlig utnyttet. For å stimulere til en mer hensiktsmessig utnyttning, bør kommunene ha mulighet til å ta særskilte avgifter på tomter som er dårlig utnyttet, enten ved at de ligger brakk eller brukes til ikke-prioriterte formål. Kommunene bør kunne benytte seg av forkjøpsrett de første sju årene etter ferdigstillelse når boliger bygges på tomter tilrettelagt av kommunen.

Arbeiderpartiet vil:

- Holde boligbyggingen på et høyt og jevnt nivå. Det bør bygges minst 30 000 boliger pr. år og andelen av mindre leiligheter bør økes. Av dette bør minst 3000 være

utleieboliger.

- Øke Husbankens og de andre statsbankenes rolle i boligfinansieringen. Utlånsrammene for disse bankene økes. De subsidierte lånene gis med ulike rentesatser avhengig av boligens størrelse, standard og kostnad.
- Bygge ut låneordningen til Husbanken for utleieboliger og boligstiftelser for å bedre kommunenes mulighet til å møte boligbehovet for ungdom, eldre, funksjonshemmede og grupper med svak økonomi. Øke rammene for etableringslån.
- Gi spesielt ungdom tilbud om gunstig førstehjemslån til kjøp av bruktbolig gjennom Norges Postbank.
- Bidra til fornyelse av eldre boliger blant annet gjennom Husbankens ordning for utbedringslån.
- Utvikle lånetilbud som fører til en bedre fordeling av utgifter over livsløpet og som demper utgiftene de første årene etter etablering.
- Bedre de praktiske og økonomiske mulighetene for å skaffe funksjonshemmede og de vanskeligstilte eldre egen bolig.
- Styrke forbrukernes stilling på boligmarkedet.
- Legge om den statlige boligfinansieringen, slik at den i større grad rettes inn mot førstegangsetablerende.

KAPITTEL 3: NÆRINGSPOLITIKK FOR OMSTILLING OG VEKST

For å nå de målene vi har satt for den økonomiske utviklingen, må vi ha et moderne og lønnsomt næringsliv. Økt lønnsomhet vil styrke norsk næringslivs konkurranseevne og sikre større eksport og mindre import. Norsk økonomi må videre bli mindre avhengig av oljeinntektene. Det er slik vi kan oppfylle våre mål om arbeid for alle, sikre grunnlaget for velferdsamfunnet og en nasjonaløkonomi i balanse.

Næringspolitikken må sørge for at ressursene brukes fornuftig. Varige støtteordninger bidrar ikke til å sikre vekstkraftige bedrifter og trygge arbeidsplasser. Offentlige støttetiltak kan likevel være nødvendig i spesielt næringssvake distrikter, men de bør i større grad knyttes til omstilling og nyskaping.

Næringslivets viktigste ressurs er menneskenes arbeidskraft. For å få til en bedre utvikling i norsk næringsliv er det derfor sentralt at hvert enkelt menneske får bruke kreftene og kunnskapene sine. De må videre sikres muligheter for å skaffe seg ny kunnskap som kan bidra til større omstilling og fleksibilitet. Dette krever også nye ledelsesformer i næringslivet som må bygge på delegering av ansvar, sterkere styring av virksomheten mot de mål en setter, og oftere og bedre kontroll av resultatene i forhold til målene.

Myndighetene har ansvar for å legge til rette gode rammebetingelser for næringslivet. Staten, fylker og kommuner må samarbeide med fagbevegelsen og næringsorganisasjoner om næringsutvikling. Ledelse og ansatte i de enkelte bedrifter

har ansvar for å utnytte mulighetene og drive en effektiv og lønnsom produksjon slik at det blir trygge arbeidsplasser.

Ettersom næringene endres skal virkemidlene tilpasses nye behov. For å sikre et konkurransedyktig næringsliv kreves det målbevisst offentlig innsats på en rekke områder. Særlig gjelder det utdanning, forskning, kommunikasjoner, energiforsyning og kapitaltilgang.

Næringspolitikken må i enda større grad underlegges overordnede hensyn til miljø- og ressursvern. Produksjon som fører til større miljøødeleggelser, må omstilles eller avvikles. Ved all offentlig og privat næringsplanlegging må det legges til grunn at kravene til miljøvern vil bli stadig strengere. En produksjon som tar hensyn til miljøet, er en forutsetning for å sikre livsgrunnlaget og produksjonsevnen i framtida.

Omstilling og nyskaping

Nye organisasjonsformer og sterkere deltakermedvirkning er viktige ledd i omstilling og fornyelse av næringslivet. Samvirkemodeller kan aktivisere menneskelige ressurser. Samfunnets rammebetingelser må stimulere samvirke som organisasjonsmodell.

Utviklingen i norsk næringsliv må skje gjennom omstilling i våre tradisjonelle næringer og gjennom nyskaping. Norsk næringsliv står overfor store omstillinger fordi markeder og teknologi endres, og fordi ressursene må brukes mer effektivt. Slike omstillingsprosesser må gjennomføres i et samarbeid mellom offentlige myndigheter, berørte selskaper, fagbevegelsen og de som det ellers direkte angår.

Omstilling og nyskaping kan gi optimisme og framtidstro for den enkelte bedrift og lokalsamfunn. Det kan bety ny innsats i arbeid og fritid, vekst i kultur og organisasjonsliv og større velferd og sosial trygghet. Dette krever at de ansatte trekkes med i hele omstillingen. Et aktivt bedriftsdemokrati og reell medinnflytelse er nødvendig for en vellykket omstillingsprosess.

Tilstrekkelig tilgang på kapital er nødvendig for å utvikle næringslivet. Dette må skje både gjennom aksjemarkedet, kredittmarkedet og offentlige kreditt- og finansieringsordninger. Avgifter må brukes for å motvirke miljøskadelig produksjon. De offentlige tilskudds- og låneordningene overfor næringslivet må gjennomgås med sikte på en klarere ansvars- og oppgavefordeling mellom de offentlige institusjonene. Målet må være å styrke de offentlige finansieringsinstitusjonene som opererer overfor næringslivet.

Vekst for industrien

Vi må få til en industriledet vekst i de kommende år. Verdiskapingen innen norsk industri må øke vesentlig fram mot år 2000. Det må skje ved at vi skaper gode utviklingsmuligheter for den eksisterende industri, samtidig med at vi utvikler allsidige industrimiljøer med sterke innslag av moderne høyteknologi. Lønnsomme og varige industribedrifter er en viktig forutsetning for trygg bosetting.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge forholdene til rette for større verdiskaping i norsk industri.

- Øke videreførelsen av våre råstoffer i Norge.
- Sikre en løpende kartlegging av norske naturressurser.
- Legge forholdet til rette for en effektiv organisering av virksomhet som staten eier helt eller delvis.
- Iverksette en næringspolitisk handlingsplan, oppruste eksisterende industri og satse på nye vekstområder.
- Satse på produkter som kan konkurrere med utenlandsk produksjon.
- Utrede muligheten for å lage industriregioner med nærhet til forsknings- og kompetansesentra.

Internasjonale utfordringer

Med vår åpne og utadvendte økonomi, må norsk næringsliv være internasjonalt konkurransedyktig. Arbeiderpartiet vil legge opp til en internasjonalisering som også styrker næringslivet hjemme. Den prosess som vil skje gjennom utforming av EF's indre marked fram til 1993, vil berøre norsk næringsliv. Vi vil bli stilt overfor nye utfordringer og på mange felt møte økt konkurranse. Norge må løpende vurdere hvordan næringspolitikken kan tilpasses de nye betingelsene det indre markedet vil stille. Norske bedrifter må sikres likest mulig vilkår som de andre europeiske bedriftene oppnår gjennom det indre markedet.

Utenlandsk oppkjøp av norsk industri må skje på en måte som ikke skader norske arbeidsplasser.

Ny økonomisk verdensordning kan bli en stor utfordring også for næringslivet.

Det nordiske næringslivet består stort sett av små og mellomstore bedrifter. Et nordisk økonomisk samarbeid kan styrke disse bedriftenes konkurransevne gjennom felles infrastrukturinvesteringer, avskaffing av handelshindre i Norden, samarbeid om forskning og utvikling, samarbeid om eksportfremmede tiltak og samarbeid om regionalpolitikk i Norden. Arbeiderpartiet vil arbeide for at fagbevegelsen skal få rett til konsernfaglig samarbeid i Norden. Det vil si at de tillitsvalgte innenfor nordiske konsern skal få en rett til å holde regelmessige møter med hverandre og med konsernledelsen for å diskutere konsernets utvikling og framtid.

Næringslivet møter en stadig økende konkurranse fra utlandet. Den konkurransen kan vi ikke skjerme oss mot, men aktivt møte. Men det har også skjedd at utenlandske bedrifter har kjøpt opp norske konkurrentbedrifter for kort tid etter å legge dem ned. Videre har utlendinger urettmessig overtatt design, mønster, patenter og liknende som norske bedrifter har utviklet. Norske myndigheter må aktivt arbeide for å forhindre at slikt skjer ved å sikre den industrielle eiendomsretten, og gå inn for at en får et bedre internasjonalt regelverk på dette området.

Utdanning, forskning og utvikling

Utdanning og nye kunnskaper har stor betydning for videreutvikling av næringslivet. Kvaliteten på skolen og andre utdanningsinstitusjoner, opplæringstilbud, bredde i kunnskapsutviklingen og spredning av kunnskap er med på å bestemme næringslivets

muligheter til konkurranse på det internasjonale markedet. Det skal satses sterkere på grunnutdanning, etterutdanning og livslang læring. Både myndigheter og næringsliv må gjøre en innsats for dette.

Det er bransjene innenfor de kunnskapsintensive deler av næringslivet som er i vekst internasjonalt. Forskning er en viktig faktor for effektiv produksjon. Nyskaping og omstilling basert på forskning og utvikling er nødvendig for å øke vår konkurranseevne. Bevilgningene til forskning må derfor holdes på et høyt nivå. Innsatsen skal særlig rettes mot informasjonsteknologi, materialteknologi, bioteknologi, miljøteknologi, havbruk og offshoreteknologi. Også områdene ledelse, organisasjon og styring er sentralt for næringsutviklingen. Arbeiderpartiet vil styrke FOU-innsatsen for små bedrifter med utviklingsmuligheter og styrke innsatsen innen vekstnæringer. Formidlingen av kunnskaps- og forskningsresultater til arbeids- og næringslivet må bedres. Omfanget av offentlige utviklingskontrakter skal økes. Vi må også ha en løpende vurdering av den forskning som drives.

Norge er avhengig av kunnskap om teknologiske nyvinninger fra andre land. Det må derfor arbeides for internasjonal teknologispredning i tilknytning til de internasjonale forskningssentra.

Arbeiderpartiet vil:

- Ta initiativ til samarbeid mellom bedrifter og myndigheter for å gi tilbud om opplæring og etterutdanning. Slike tilbud må komme alle grupper av arbeidstakere til gode.
- Forbedre kontakten og samarbeidet mellom skole og arbeidsliv.
- Fortsette den økte satsingen på forskning og utvikling.
- Øke bruken av statlige utviklingskontrakter, spesielt innenfor telekommunikasjon, samferdsel, miljøteknologi, energiøkonomisering, kraftforsyning og forsvaret.
- Forenkle støtte- og veiledningsordningene overfor bedrifter som driver forsknings- og utviklingsarbeid.
- Øke forskningen og utviklingen av mer miljøvennlige industriprosesser.

Olje og gass

Olje- og gassvirksomheten er blitt en vesentlig faktor i norsk økonomi og næringsliv. For å sikre at virksomheten skal få størst mulig positiv virkning for landet, må utnyttelse av ressursene være moderate og vi må holde et jevnt investeringsnivå på norsk sokkel. Norske myndigheter må ha råderetten over ressursene på norsk kontinentalsokkel.

Vi må få en kostnadseffektiv utbygging og drift av feltene på norsk sokkel. Det må legges stor vekt på lønnsomheten i prosjektene.

Petroleumsvirksomheten må, så langt ressurstilgang og markedsforhold tillater, utvikles videre nordover. Før det gis adgang til ordinær letevirksomhet må hensynet til fiskeriinteressene, miljømessige virkninger og mulig fare for forurensing utredes og vurderes. En god oljevernberedskap må opprettholdes.

Ved vurdering av om olje og gass skal ilandføres i Norge må det legges sterk vekt på den totale lønnsomhet også sett i distriktpolitisk sammenheng. Målet må være at mest

mulig av den landbaserte virksomheten lokaliseres til de distrikter utbyggingen finner sted.

Det må satses på lønnsom anvendelse av norsk gass også innenlands, både til produksjon av elektrisk kraft og til industriell bruk. Industriens muligheter avhenger av den tekniske utvikling og de økonomiske rammebetingelser som blir etablert. Arbeiderpartiet vil fortsatt satse sterkt på forskning omkring utnyttelse av naturgass, samt arbeide for at norsk industri kan ta i bruk norsk gass. På denne måten kan en utnytte de naturgitte fortrinn vårt land har. Rørledninger for gass-transport kan få stor betydning for energiforsyning og industri-utvikling både i nasjonal og nordisk sammenheng. På lengre sikt kan det for enkelte deler av landet også blir spørsmål om å utvikle et marked for alminnelig forsyning.

De store petroleumsforekomstene på norsk sokkel har gitt Norge en viktig internasjonal rolle. Vår olje- og gasspolitikk bør legges opp slik at Norge kan spille en aktiv rolle i et samspill mellom de oljeproduserende og oljeforbrukende landene.

Det er de siste 20 år utviklet et allsidig norsk oljemiljø. Det vil være et sentralt mål for olje- og gasspolitikken å sikre den omfattende kompetansen som er bygget opp i Norge. Norske myndigheter skal ha kontroll over alle trinn i virksomheten: Leting, produksjon, transport, videreforedling og markedsføring.

Statoil skal fortsatt ha en helt sentral rolle og gis gode utviklingsmuligheter som et integrert oljeselskap med nasjonale og internasjonale arbeidsoppgaver.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge opp til et jevnt investeringsnivå i olje- og gassvirksomheten.
- Legge vekt på den totale lønnsomhet ved ilandføring av olje- og gass i Norge.
- Videreutvikle det norske oljemiljøet og norsk kompetanse.
- Satse på forskning omkring utnyttelse av naturgass, legge forholdene til rette for industriell bearbeiding og anvendelse av gass i Norge innenfor målet om en reduksjon av de samlede utslippene av karbondioksyd.
- Nytte naturgass som et konkurransefortrinn for Norge både i produksjon av elektrisk energi, som grunnlag for ny industriproduksjon og som erstatning for mer miljøskadelig brennstoff.
- Bidra til at norsk gass kan gi grunnlag for et nærmere nordisk energisamarbeid.
- Nytte konsesjonsvilkårene for å sikre at norsk industri får muligheter for reell konkurranse. Norske bedrifter skal brukes aktivt i planlegging, utforming og produksjon av prosjektene.

Energi

De norske vannkraftressursene og olje- og gassressursene er nasjonale energiresurser som må komme hele samfunnet til gode. Dette må fortsatt sikres gjennom blant annet hjemfallsrett, offentlig eiendomsrett og gjennom skatteleggingen. Den norske kraftforsyningen er i dag splittet opp i et stort antall selskaper. Dette bidrar i for stor grad til en vilkårlig fordeling av de verdiane vannkraftressursene representerer blant

annet ved store forskjeller i elektrisitetsprisen mellom ulike regioner og brukergrupper.

Oppsplittingen av den norske kraftforsyningen vanskeliggjør arbeidet for energiøkonomisering. Organiseringen av kraftforsyningen må derfor gjennomgås for å sikre et system som på en bedre måte kan sikre en effektiv utnyttelse av kraften, samt fremme utjevning av prisene og energiøkonomisering. Flere kraftselskap bør slås sammen til store enheter. Tildeling av kraft utenom alminnelig forsyning må baseres på kontraktsprinsippet.

Økningen i etterspørselen etter energi avtar. Dette må føre til at vannkraftutbyggingen framover vil måtte ligge på et lavt nivå. Den kompetanse som norsk næringsliv har bygd opp innenfor vannkraft, må brukes til å utvikle norsk prosjektsport der både ingeniørtjenester og utstyrsleveranser til vannkraftanlegg inngår. Bruk av gasskraft må baseres på en miljøvennlig teknologi.

Utbygging av gasskraftverk må tilpasses målet om å redusere utslippet av karbondioksyd.

For å få fram ny kraft må det satses enda mer på opprustning av eldre kraftverk og på utbedring av linjenettet. Det må settes inn flere tiltak for energiøkonomisering og forskning omkring andre energikilder.

Norsk energipolitikk må legges opp slik at det blir mulig å få en utflating av energiforbruket ved århundreskiftet. Innenfor denne rammen må industrien og næringslivet sikres tilstrekkelig energitilførsel.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for utflating av energiforbruket ved århundreskiftet. Innenfor denne rammen må industrien og næringslivet sikres tilstrekkelig energitilførsel.
- Arbeide for en utjevning av elektrisitetsprisene. Prisene må fastsettes slik at de fremmer energiøkonomisering og avspeiler miljøkostnadene ved de ulike energitypene.
- Øke innsatsen for energiøkonomisering og forskning på alternative energikilder. Det må satses mer på opprustning av gamle kraftverk og på utbedring av linjenettet.
- Legge til rette for sammenslåing av kraftselskap til store enheter. Strukturen i kraftforsyningen må gjennomgås med sikte på en omlegging som kan gi en utjevning av prisene, mer effektiv bruk av kraften og fremme energiøkonomisering.

Levedyktige distrikter

Det har gjennom nesten hele 1980-tallet skjedd en økt sentralisering i Norge. Tilflytting til de større byene og områdene omkring dem har økt, mens svært mange distrikter har opplevd økt fraflytting. Det viktigste distriktpolitiske mål i perioden blir å sikre at det blir tilstrekkelig arbeids- og utdanningstilbud i distriktene.

De fleste distriktene trenger et mer variert næringsgrunnlag og service- og arbeidstilbud for å hindre økt fraflytting. Distrikts-Norge er i dag i for sterk grad preget av næringer som er i stagnasjon, mens vekstnæringene i større grad finnes i de sentrale strøk. Det vil være et sentralt mål for Arbeiderpartiet å sørge for at arbeidsplassstilbudet blir mer jevnt over hele landet, og at tilgangen på arbeidsplasser innenfor nye næringer

blir større i distriktene. Det må legges stor vekt på å sikre kvinnene sysselsettingsmuligheter i distriktene. Kulturtilbud, barnehagetilbud og gode kommunikasjoner er avgjørende for å opprettholde levedyktige samfunn også utenfor de større bysentra.

De statlige overføringene til distrikts-Norge bør legges om slik at de i mindre grad enn i dag blir næringsavhengige, og at de i større grad gis til spesielle distrikter. Overføringene må i større grad fremme sysselsetting.

Distriktsutbyggingstiltakene må holdes oppe på et høyt nivå, men i større grad vris over mot kompetanse- og utviklingstiltak. Virkemidlene må i større grad rettes mot distrikter enn mot næringer.

Jordbruk, skogbruk og fiske, vil også i framtida være viktige næringer i mange lokalsamfunn. Likevel er distriktenes framtid i tillegg avhengig av ny virksomhet innen industri eller tjenesteyting. Myndigheter og industriselskaper må ta felles ansvar for å videreutvikle lokalsamfunn og distrikter.

Distrikts-Norge har mange ensidige industristeder som må få et mer allsidig sammensatt næringsliv. Det kan utvikles gjennom et samarbeid mellom lokalsamfunn, fagbevegelsen og industrien. Også de store industriselskapene har et ansvar for lokalsamfunnsutvikling på de enkelte industristeder. Mange av disse stedene er bygd opp på grunnlag av den kraftkrevende industrien. Mye av denne industrien har vært og er i en omstillingsprosess. Som annen industri må den kraftkrevende industri gis muligheter til omstilling, modernisering og fornying. En del av denne industrien opplever nå nye markeder med større fortjenestemuligheter. Vi må likevel fortsatt arbeide for å bedre og effektivisere smelteprosessene og satse på en større grad av videreforedling av råproduktene. Vi må stimulere denne industrien til bedre energiøkonomisering.

Det må bli enklere å etablere bedrifter. Det offentlige veiledningsapparatet må forbedres slik at det blir lettere for bedriftene å skaffe seg informasjon og hjelp. Målet må være at bedriftene har ett kontaktpunkt til det offentlige.

Reiselivsnæringen er en næring i vekst. Det er også en offentlig oppgave å gjøre turisttilbudene i Norge bedre kjent i utlandet. Det må også være et mål å få nordmenn til å feriere i Norge.

Det er i Nord-Norge de regionale problemene er størst. Det skyldes både ressurs situasjonen i havet som har ført til færre og mer usikre arbeidsplasser i fiskeriene, og at tilgangen på nye arbeidsplasser i andre næringer har avtatt. For å bevare hovedmønsteret i bosettingen, vil det være helt avgjørende å sikre ressursgrunnlaget i havet og at tilgangen på arbeidsplasser innenfor andre næringer øker i Nord-Norge.

I en del distrikter vil større satsing på sentra være løsningen for å sikre befolkningen et større og bredere velferdstilbud. Mange velferdsmessige og kulturelle tilbud krever et visst befolkningsgrunnlag. Kommunestrukturen må også vurderes. Flere kommuner er i dag for små til at de kan gi befolkningen tilstrekkelige tilbud.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre distriktene et mer variert næringsgrunnlag.
- Videreføre DU-ordninger med kvinnerettede tiltak.
- Legge om næringsstøtten slik at den i større grad blir rettet mot distrikt og i mindre grad næringer.

- Legge forholdene til rette for at bedriftene og lokalsamfunn i hovedsak selv skaper omstilling til et mer variert lokalt arbeids- og næringsliv. Veiledningstjeneste og støtte må stimulere til det.
- Forenkle veiledningstjenesten slik at det vil bli lettere for de som vil starte opp med nye bedrifter å skaffe seg informasjon og hjelp. Veiledningstjenesten må nyttes for å få til nødvendig omstilling og utvikling også av eksisterende bedrifter i distrikts-Norge.
- Vri den generelle næringsstøtten i enda større grad mot tiltak for økt kompetanseutvikling og fornying.
- Gjennomgå de offentlige overføringene til næringslivet med sikte på en omlegging til mer rammestøtte basert på distriktskriterier.

Samferdsel

Et godt og effektivt samferdselsystem er en hovedforutsetning for en videre vekst og utvikling. Samferdselens mål er å sikre tilgjengelighet til arbeid, service og fritidsaktiviteter for den enkelte, og tilgjengelighet til vare- og råmateriale for handel og industri. Samferdselen må tjene en bærekraftig utvikling.

Det er kostbart å bygge ut og drive samferdselen i Norge. Samtidig er oppgavene og problemene i samferdselssektoren større enn de offentlige budsjetter makter å bære alene. Det vil derfor være behov for en sterkere grad av alternative finansieringsformer gjennom brukerfinansiering for større veiutbyggingsprosjekter de nærmeste åra. Det er likevel det offentlige som har det overordnede ansvaret for veinettet. Det vil videre være nødvendig med en total gjennomgang av støtte- og subsidieordninger i samferdselsektoren med sikte på en mer målrettet bruk av dem.

For å oppnå en mer rasjonell drift må en legge vekt på større samordning mellom ulike transportformer. Der det er større ledig kapasitet, må en unngå flere gangers subsidiering ved parallelle kjøretilbud.

Det er viktig å sikre jernbanen gode framtidsmuligheter. Jernbane har klare miljømessige fordeler. Norges Statsbaner må moderniseres og organisasjonsendringene må føres videre, slik at statsbanene blir mer tilpasningsdyktige og i stand til å møte nye oppgaver og utfordringer. Satsingsområdene for jernbanen blir passasjertrafikk over lengre avstander og nærtrafikk i byene. Det må også være et mål at jernbanen øker sin andel av godstransporten. Flere europeiske land er i ferd med å utvikle systemer der trailere og tunge lastebiler fraktes med jernbane over bestemte strekninger. På den måten fremmes en miljøvennlig samferdselspolitikk og veitrafikkens framkommelighet beholdes. Grunnlaget for tilsvarende ordninger i Norge må utredes med sikte på at forsøksordninger kan settes i verk i nær framtid.

Busstransport har et fortrinn med sin gode mulighet for fleksibilitet. En sterkere prioritering av framkommelighet for busstrafikken kan gi mulighet for utvidelse av rutenett og avgangshyppighet, også uten å utvide vognparken. Det må forsøkes satt i verk ordninger med f.eks. bestillingstransport og transportsentraler.

Bedring av samferdselen er en av hovedoppgavene i distriktpolitikken.

Samferdselsmidlene bør i større grad sees i sammenheng med øvrige distriktspolitiske tiltak. En god og effektiv transport av gods og personer har vital betydning for distriktenes eksistens og næringsgrunnlag.

Hensynet til vårt miljø må inn i all samferdselsplanlegging. Også samferdselspolitikken må tilpasses naturens bæreevner. Miljøproblemene i og rundt de store byer som følge av trafikken, er i dag så omfattende at problemene må anses som et nasjonalt anliggende.

Det er god samfunnsøkonomi å foreta miljøforbedringer og bedre trafiksikkerheten i byer og tettsteder. Det er nødvendig med tiltak som kan stimulere til bruk av bane, buss og tog.

Trafikkmengden i byene må reguleres ved å gjøre det mindre attraktivt å kjøre bil. Dette kan gjøres ved innføring av bompengeringer, kontrollstasjoner eller bensinavgifter. Deler av inntektene fra slike ordninger må gå til å ruste opp kollektivtilbudet. Inntektene fra bompengordninger eller regionale bensinavgifter i og omkring de største byene, må også kunne nyttes til å bygge ut kollektivtrafikken.

Utbygging av kollektivtrafikken vil også være en fordel for bilistene, fordi det reduserer køene. Dermed kan vi sørge for at de som er avhengige av å bruke bil kommer lettere fram. I sterkt trafikkerte områder må man sørge for å tilby et kollektivtransportsystem som er mer fordelaktig enn bruk av egen bil, slik at de bilfrie områder kan utvides.

I store deler av landet vårt vil ikke kollektivtrafikken kunne gi et tilstrekkelig godt rutetilbud til alle. Privatbilen vil der fortsatt være den eneste transportmåten for mange.

Trafikkulykker er blant våre største samfunnsproblemer. Daglig blir mennesker drept og lemlestet på norske veier. Spesielt blir barn og ungdom rammet av trafikkdøden. I gjennomsnitt dør et ungt menneske hver annen dag i trafikken. Arbeidet for trafiksikkerhet må derfor trappes opp. Økt trafikkovervåking, trafikkbegrensende tiltak, utbygging av - gang- og sykkelveier og bedre sjåføropplæring er viktige tiltak i kampen mot trafikkulykkene. Mer kollektivtransport er det mest effektive tiltaket for økt trafiksikkerhet.

Postverket har et samfunnsansvar for å dekke hele landet med posttjenester, et godt nett for banktjenester og betalingsformidling. Postverket må derfor gis rammevilkår som setter det i stand til å oppfylle sitt samfunnsansvar og videreutvikle et godt servicenivå for alle deler av landet. Framsending av post er et viktig bidrag for å opprettholde et godt transporttilbud over hele landet.

For næringslivets vekstmuligheter har nyvinningene innen telesektoren vært helt sentrale og gir betydelige konkurransefordeler. Informasjonsteknologi er utpekt som et av våre nasjonale satsingsområder. Effektive og avanserte telekommunikasjoner er en avgjørende forutsetning for dette.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre at hensyn til miljø og trafiksikkerhet tillegges avgjørende betydning ved planlegging av samferdselstiltak.
- Forurensingsloven gjøres gjeldende for samferdsel.
- Styrke veinettet slik at det sikrer tilfredsstillende krav til næringstransport.
- Sikre at ferjer, bruer og tilknytningsveier gir størst mulig av distrikts Norge god forbindelse med stamveinettet.

- At staten skal ha et særlig ansvar for at kollektivtrafikken i og rundt våre store byer bygges ut.
- Utvikle NSB's fortrinn til å øke person- og godstransporten over lange strekninger.
- Gjennomføre planleggingen av Nord-Norge banen. Anleggsarbeidet settes i gang når planleggingen gir grunnlag for det.
- Legge grunnlaget for at jernbanen skal ta hånd om en større del av nærtrafikken i og mellom byer.
- Bygge ut havner slik at skipstransporten kan bli et effektivt og miljømessig godt alternativ til transport av gods.
- Utarbeide en samlet plan for flytrafikken knyttet til kortbanenettet med sikte på bedre utnyttelse av ressursene og samordning av rutetilbudet.
- Fortsette arbeidet for å samordne militær og sivil flytrafikk til og fra Nord-Norge.
- Øke trafikkovervåkingen, heve bøtene og straffereaksjonene mot trafikkforeseelser, arbeide for trafikkbegrensende tiltak i boområder, bygge flere gang- og sykkelveier og legge vekt på holdningsskapende trafikkopplæring.
- Bedre tilbudet til funksjonshemmede ved tilpassing av transportmidler og et mer fleksibelt kollektivtilbud, f.eks. ved hjelp av transportsentraler.
- Fortsette kampen mot promillekjøringen.
- Gi Postverket rammevilkår slik at det er i stand til å opprettholde en god landsdekkende service.
- Føre en nasjonal telepolitikk som gir hele landet et likeverdig og avansert teletilbud. Et økonomisk og teknisk sterkt televerk med enerett på utbygging av telenettet er en forutsetning for dette. Teletakstene må ytterligere utjevnes.
- Aktivt bruke utviklingskontrakter mellom Televerket og norsk industri, og fortsatt øke forskningsinnsatsen innen tele.

Tjenesteyting, skipsfart og varehandel

Den tjenesteproduiserende sektoren er nå blitt vår største næringsvei. Denne sektoren har stor betydning for industriens konkurranseevne og utviklingsmuligheter samtidig som den utgjør en stor del av vår samlede eksport. Arbeiderpartiet vil prioritere tiltak som fører til en mer effektiv tjenesteproduksjon både i offentlig og privat sektor.

Norsk skipsfart er den enkeltnæring som har møtt og møter den sterkeste internasjonale konkurransen. Det må være et mål å opprettholde et maritimt miljø i Norge. Det kan over tid bare skje ved at norsk skipsfartsnæring er konkurransedyktig. Det offentlige må ha et sentralt ansvar for å utdanne og dyktiggjøre norske sjøfolk. Det må sikres at sjøfolk ombord på norskregistrerte skip har tilfredsstillende økonomiske og sosiale ordninger. Norsk fagbevegelse skal ha forhandlingsretten på skip registrert i Norsk Internasjonalt Skipsregister.

Varehandelen har stor betydning for folk som forbrukere og den er viktig for å sikre næringslivet god og effektiv tilgang på varer. Varehandelen sysselsetter mange og den har sentral betydning for å opprettholde bosettingsmønsteret. Gjennom etableringspolitikken er det viktig å sørge for at det ikke skjer overinvesteringer, og at vi

ikke får for sterk sentralisering innenfor varehandelen. Det må fortsatt gis økonomisk støtte til utkantbutikker.

Arbeiderpartiet vil:

- Prioritere tiltak som fører til mer effektiv tjenesteproduksjon.
- Sikre at norske sjøfolk får en god maritim utdannelse.
- Motvirke overinvesteringer og for sterk sentralisering innenfor varehandelen.
- Styrke forsknings- og utviklingsarbeidet innenfor varehandelen, særlig markeds- og distribusjonsforskningen.

Fiskeri

Målet for fiskeripolitikken er å utvikle trygge og gode arbeidsplasser i fiskerinæringen, og dermed bidra til å opprettholde hovedtrekkene i bosettingsmønsteret på kysten. Disse hovedmålene kan bare nås ved at utnyttelsen av havets ressurser skjer innenfor sikre og langsiktige økologiske rammer, slik prinsippet om en bærekraftig utvikling tilsier. På dette grunnlaget må forholdene legges til rette for lønnsomme enheter på sjø og land i fiskerinæringen.

Fiskeripolitikken må ses i sammenheng med en samordning og effektivisering av distrikts- og næringspolitikken. Det må legges opp til økt delegering av forvaltningen, slik at en kan nytte statlige virkemidler mest mulig effektivt.

Fiskerinæringen er en av landets fremste eksportnæringer og har stor betydning for landets økonomi. Det er samfunnet som eier ressursene i havet. Som stor fiskerinasjon har Norge et særlig ansvar overfor verdenssamfunnet for en forsvarlig ressursforvaltning. Flere fiskebestander er blitt overbeskattet. Ressursene må forvaltes forsvarlig med gode sikkerhetsmarginer og med tanke på langsiktig økonomisk utbytte. Kunnskap om havets ressurser og utnyttelse av disse må utvikles videre.

Kapasiteten og strukturen i fiskeflåten og -industrien må tilpasses ressurstilgangen i en normal ressursituasjon og de samfunnspolitiske mål. Fiskerinæringen og ressursforvaltningen skal i større grad legge vekt på hva markedene krever. Verdiskaping må prioriteres foran kvantumstenking.

Fiskerinæringens ulike ledd må sees i sammenheng. I fiskeindustrien bør det skapes en mer rasjonell bedriftsstruktur som sikrer et bredere tilbud av arbeidsplasser for kvinner og menn.

Havbruket er en særdeles positiv tilvekst i norsk fiskerinæring og skal fortsatt utvikles som distriktsnæring. Gode muligheter for videre vekst skal sikres gjennom utbygging av det statlige service- og virkemiddelapparat. Utdanning av nye havbruksveterinærer vil bli en viktig oppgave. Konesjonsordningene vil bli opprettholdt ut fra distriktspolitiske, sjukdoms- og miljømessige hensyn og må også gjøres gjeldende for oppdrett av marine fiskeslag.

Sysselsatte i alle deler av fiskerinæringen må sikres medinnflytelse og medansvar. Sosiale ordninger, pensjon og arbeidsledighetstrygd må være på lik linje med andre arbeidstakere i Norge. Arbeidsmiljøet og sikkerheten må bedres ytterligere, blant annet ved å ta i bruk ny teknologi.

Fisk er viktig i vårt lands sjølforsyning av mat. Også av ernærings- og helsemessige hensyn bør forbruket av fisk økes.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge avgjørende vekt på en bærekraftig utvikling i ressursforvaltningen.
- Utvikle og effektivisere vernetiltak, kontrolltiltak og reaksjonsformer med sikte på å bedre vern og forvaltning av ressursene i havet.
- Øke innsatsen på flerbestandsforskning, havbruk, effektiv ressursforvaltning og på tiltak som kan gi økt verdiskaping.
- Tilpasse virkemidlene i fiskerinæringen til de generelle distrikts- og næringspolitiske virkemidlene, og utarbeide en plan for utvikling av næringsvirksomhet i kystområdene.
- Iverksette og videreutvikle tiltak som kan sikre jevnere råstofftilgang.
- Videreutvikle fiskerinæringen, herunder havbruk, blant annet gjennom økt forskning og styrking av fiskeriutdanningen ved videregående skoler, høyskoler og universitet.
- Stimulere til at det i størst mulig grad innføres avløserordninger for fiskere.
- Sikre arbeidstakere i alle deler av fiskerinæringen tilsvarende sosiale ordninger, pensjonsordninger og arbeidsledighetstrygd som i arbeidslivet forøvrig. Fiskernes sosiale ordninger overføres til sosialdepartementets budsjett.
- Tilrettelegge for en økt deltakelse av kvinner i fiskerinæringen, herunder havbruk, så vel som i næringslivet på kysten generelt.
- Gjennom blant annet en revisjon av fiskeeksportloven fremme utvikling av slagkraftige enheter i eksport og markedsføring.
- Markedsorientere fiskerinæringen slik at signaler fra markedene når fram til alle ledd i næringen.
- Råfiskeloven må fortsatt være grunnlaget for salgslagenes virksomhet.
- Opprettholde Hovedavtalen mellom staten og Norges Fiskarlag. LO - forbundenes innflytelse på statens overføringer til fiskerinæringen må styrkes.
- Arbeide for økt forbruk av fisk og fiskevarer, blant annet ved tiltak som forbedrer distribusjonsapparatet og dermed reduserer den store forskjellen mellom førstehåndsverdien til fisker og forbrukerprisen.
- Bedre beskatningsmønster gjennom økt innsats på ressursovervåking, stenging av felt med stor småfiskinnblanding, økt minstemål, styrket straffebestemmelse ved overtredelse av reguleringsbestemmelsene.

Landbruk

Et livskraftig landbruk er en viktig forutsetning for å sikre hovedmål som sysselsetting og bosetting i distriktene.

Landbrukspolitikken må ses i sammenheng med en samordning og effektivisering av distrikts- og næringspolitikken. Virkemidlene må forenkles. Det må legges opp til økt delegering av forvaltningen, slik at en fra en lokal vurdering av ressurser og muligheter kan nytte statlige virkemidler mest mulig effektivt. Det må legges til rette for

yrkeskombinasjoner og vekst i distriktsnæringer som har ekspansjonsmuligheter, og som øker verdiskapingen i distriktene. Det må legges større vekt på å stimulere til økt maskin- og bygningsmessig samarbeid i landbruket slik at ressursene kan utnyttes bedre. Videre bør en søke å se jord- og skogbruk i sammenheng for å få til en bedre utnyttelse av ressursene på det enkelte bruk.

For de fleste jordbruksproduktene er produksjonsmålet nådd og til dels overskredet. Produksjonsmålene må fastsettes ut fra en totalvurdering av beredskapsbehov, ernæringsmessige og andre samfunnsmessige hensyn.

Ressursene i jord- og skogbruk må ses under ett, og det må legges vekt på å øke avvirkingen i skogbruket. Samordningen av virkemidlene innenfor jordbruksavtalens ramme må fortsette. Reindriftsnæringen må sikres som en aktiv distriktsnæring i samsvar med ressursgrunnlaget.

Det må legges til rette for at landbrukets ressurser kan utnyttes på en balansert måte i friluftsliv og reiselivssammenheng. En må stimulere til at utmarksarealene blir utnyttet på en samfunnsmessig nyttig måte, og fortsette utviklingen av gårds- og bygdeturismen.

Det må legges stor vekt på å begrense forurensningene fra landbruket, ivareta miljø- og ressursvern hensyn, sikre produksjonsgrunnlaget for framtida og ivareta kulturlandskapet.

Yrkesutøverne i landbruket må sikres trygge sosiale og økonomiske kår. Fordelingen av rammen til landbruket må fortløpende vurderes med sikte på å sikre jordbrukernes arbeidsvederlag. Det må fortsatt legges vekt på inntektsutjevning innen næringen. Det må legges vekt på å fremme likestilling mellom kvinner og menn, og bedre kvinnenes muligheter for egne inntekter og sosiale rettigheter i landbruket. I den forbindelse må stipend og støtteordningen for å stimulere til oppretting av flere kvinnearbeidsplasser i landbruket videreføres.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre sysselsetting og bosetting i næringsssvake områder og sikre inntektsutjevningen i landbruket ved å bedre forholdene for små og mellomstore bruk i distriktene.
- Motvirke overproduksjon av jordbruksprodukter, og legge til rette for bruk av arealer på nye områder i eller i tilknytning til landbruket.
- Samordne virkemidlene i landbruket og distriktpolitikken ut fra en helhetlig bygdepolitikk og ressursforvaltning. Det må legges særlig vekt på økonomisk planlegging og rådgivning.
- Utvikle et landbruk i god økologisk balanse og produksjonsmåter som sikrer matkvalitet og giftfri mat. Nye tiltak må settes inn for å begrense forurensing fra landbruket.
- Sørge for en balansert økning i avvirkingen i skogen.
- Redusere tilskudd til ungskogpleie der det benyttes kjemiske sprøytemidler og omfordele tilskuddet til øvrig skogpleie.

KAPITTEL 4: UTDANNING OG KULTUR

Mer kunnskap for flere

Alle som ønsker det skal få tilbud om utdanning eller opplæring. Valget av utdanningsretning må kunne skje uavhengig av økonomisk, sosial og kulturell bakgrunn, kjønn og bosted. Livslang læring må være ledetråden, slik at utdanning kan tas på alle stadier i livet. Det er viktig å stimulere flere til å ta videre utdanning.

Som alle andre ressurser kan kunnskap fordeles ujevnt. Kunnskap er makt. I et kunnskapsbasert samfunn er det viktigere enn noen gang at utdanning og kunnskap er tilgjengelig for alle og ikke bare for de få. Kunnskap er berikende for den enkelte og har betydning for et aktivt samfunns- og yrkesliv. Derfor må spredningen og formidlingen av kunnskap styrkes, og alle grupper i samfunnet må ha lik rett og like muligheter til såvel en god grunnutdanning som videre- og etterutdanning.

Gjennom utdanningspolitikken vil Arbeiderpartiet bidra til større frihet, likhet og toleranse. Skolen må se kunnskap, ferdigheter, verdiformidling, kreativitet og sosial forståelse i sammenheng. Det er en skole som i praksis ønsker alle velkommen ut fra hver enkelts evner og forutsetninger, fordi selvtillit er en nøkkel til kunnskapstilegnelse. I dette ligger et grunnleggende rettferds- og likhetskrav. Samtidig skal skolen bidra til å gi barn og ungdom grunnlag for å velge det verdigrunlaget de skal stå på senere i livet.

Utviklingen mot et samfunn der kunnskap betyr stadig mer, stiller oss som nasjon overfor store utfordringer. I økende grad vil vårt nærings- og velferdsgrunnlag være bestemt av vår evne til å vinne, anvende og formidle kunnskap.

Arbeiderpartiet vil møte disse utfordringene med en aktiv politikk for å gi mer kunnskap til flere. Det krever at vår utdanning og forskning rettes inn mot nasjonale mål.

Vi trenger et utdanningssystem med høy kvalitet. Det er nødvendig å styrke tilgangen på høyt kvalifisert personale, etablere brede internasjonale kontakter og bygge ut gode formidlingsnettverk for spredning av kunnskap.

Arbeiderbevegelsen har i seg selv vært en skole i organisasjon og samfunn. Å skaffe mer kunnskap til flere har vært en hovedoppgave. I framtida blir det enda viktigere å forvalte kunnskap. Kunnskap må både skapes, vedlikeholdes og formidles.

Forskningspolitikken og utdanningspolitikken er de to viktigste elementene i en slik strategi.

Raskere omstillinger i samfunnet vil stille vårt kunnskapsgrunnlag og vår kunnskapsanvendelse på prøve. Vi må derfor holde ved like og utvikle ikke bare den kunnskap vi trenger i dag, men også den vi kan trenge i framtida. Det gjelder i såvel enkeltfag som i utviklingen av nye fagområder. Alle må ha rett og mulighet til å fornye sine kunnskaper gjennom livslang læring.

For å sikre grunnlaget for vår velstand, må vi klare å skape nye muligheter for økonomisk vekst. Det er de kunnskapsbaserte sektorer som ekspanderer mest. Det å produsere, distribuere og anvende kunnskap blir en sentral vekstfaktor. Vi må omstille oss til en kunnskapsintensiv økonomi. Det må legges større vekt på den menneskelige ressurs.

Det vil bli forventet i arbeidslivet at vi kan beherske mange ulike oppgaver og har evne til samarbeid i grupper. Grunnutdanningen må i første rekke gi solide basiskunnskaper og bredde i allmennutdanning og yrkeskvalifikasjoner.

Forholdene må legges langt bedre til rette for livslang læring og at flere kan lære mer. Kunnskap er ikke noe en får, men noe en skaffer seg. Undervisningen og kravene til elevene må på alle nivå ta utgangspunkt i den enkelte elevs samlede evner og forutsetninger, slik at den enkelte kan nå lengst mulig.

Vi må ta vare på Norge som kulturnasjon. Det betyr mye for utviklingen av et felles verdigrunnlag som kan være sterkt nok til å møte utfordringen fra den kommersielle medieindustrien. Gjennom en aktiv kulturpolitikk kan vi fremme fellesskapsfølelse og skape møteplasser og tilbud som er nødvendig for at kunnskap skal verdsettes og brukes.

I et samfunn hvor mennesker får nesten ubegrensede muligheter til å motta informasjon, er det fare for passivitet. Vi må trene oss i å ta i bruk mengden av informasjon og til å velge.

Grunnskolen

Skolens hovedoppgave er å formidle kunnskap og stimulere skaperevne og nysgjerrighet etter ny kunnskap.

I en skole som gir den enkelte varme og trygghet, vil elevene også lære mer og lettere søke etter ny kunnskap. Økt trivsel gir bedre grunnlag for læring.

Mange vanskeligheter som har sin rot i familie og nærmiljø, slår ut i skolen. Det er nødvendig å få til et forpliktende samarbeid mellom hjem og skole. Den utrygghet som mange barn føler for skoleveien og for å være overlatt til seg selv etter skoletid, virker som en hindring for læring.

Uro og bråk i skolen er en stor belastning for mange elever og lærere. Det må arbeides målbevisst med nye arbeids- og undervisningsformer for å skape mer trygghet og ro i skolens hverdag.

Det er i de første skoleårene mye av det viktigste grunnlaget for videre læring legges. Grunnskolen skal være felles for alle og være en helhetsskole der utdanning og oppvekstmiljø blir sett i sammenheng.

Barn i småskolen har mulighet til å lære mer enn de gjør i dag. Undervisningen er konsentrert til få timer om dagen. Undervisningstimetallet i småskolen bør derfor gradvis utvides.

Den korte tiden elevene er på skolen, er ikke tilpasset et familiemønster der begge foreldrene er i arbeid. Derfor vil Arbeiderpartiet utvide skoledagen for 1. 3. klasse. Denne utvidede skoledagen skal bestå av mer undervisning og fritidsaktiviteter, som skal utgjøre et helhetlig skoletilbud. Dette skal være gratis og for alle. En slik skoledag bør organiseres i samarbeid mellom skolen, foreldre og nærmiljø.

Når en slik utvidelse av skolens åpningstid kommer i stand, vil vi gradvis gi seks-åringene obligatorisk undervisning kombinert med et aktivitetstilbud som tilsammen utgjør et heldagstilbud i skolen.

Et godt utdanningssystem krever utprøving av nye arbeids- og organisasjonsformer. Skolens arbeidsformer må være slik at den enkelte får størst mulig rom for personlig utvikling. Skaperevne, samarbeid og omsorgsevne må utvikles. Elevene må aktivt medvirke og ha ansvar for egen læring. Elevene skal ha kjennskap til de forpliktelser og

rettigheter som finnes i arbeids- og samfunnslivet forøvrig. Gjennom skoledemokratiet skal elevene lære å kjenne de demokratiske spillereglene. Det bør også settes i gang forsøk med å trekke foreldrene mer inn i driften av grunnskolen.

Det skal fortsatt være slik at alle elever får et felles kunnskapsgrunnlag. Evnen til å beherske språk er grunnleggende for mye læring i voksen alder. Det er nødvendig å sikre norsk som hovedfag i skolen og et godt tilbud av fremmedspråk også i grunnskolen. Ved siden av dette er det viktig å gi elevene forståelse for miljøvern og økologi.

Norge bruker store ressurser til skolen sammenlignet med mange andre europeiske land. Dette har blant annet sammenheng med at vi vil ha en opplæring tilpasset hver enkelt elev og med at vi har en desentralisert skolemodell. Det skal vi holde fast ved. Likevel er det også innen skoleverket behov for en kritisk gjennomgang av den samlede ressursbruken.

De sentrale myndighetene har som hovedoppgave å sikre at alle elever får et likeverdig tilbud og at de grunnleggende prinsippene i skolepolitikken følges opp. Innenfor disse rammene skal kommunene ha stor frihet. Hver enkelt skoles frihet må legges til rette gjennom budsjett og styringsformer som gjør den lokale valgfriheten reell.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvide skoledagen for 1. 3. klasse. Denne utvidede skoledagen skal bestå av mer undervisning og fritidsaktiviteter som skal utgjøre et helhetlig skoletilbud. Dette skal være gratis og for alle.
- Etter hvert som en utvidet skoledag kommer i stand, vil vi gi 6-åringer et undervisnings- og aktivitetstilbud. Den obligatoriske grunnskolen må da utvides til 10 år.
- Sikre systematisk forsøks- og utviklingsarbeid i utdanningssystemet og sette igang forsøk med nye organisasjonsmodeller i skolen.
- Utvikle nye organisasjons- og undervisningsformer som fremmer personlig utvikling, samarbeid og omsorgsevne hos elevene.
- Styrke likestillingsarbeidet i skolen.
- Styrke elevenes innflytelse i skoledemokratiet gjennom elevrådene og skoleutvalgene / samarbeidsutvalgene.
- Sikre lærerne kontinuerlig etterutdanning.
- Styrke tilbudet om alternativ livssynsundervisning.

Videregående opplæring

Alle bør sikres tilbud om videregående opplæring som gir studiekompetanse eller munnar ut i fagutdanning, enten gjennom lærlingeordninger eller avsluttende fag i skolen. Utbyggingen av nye plasser må i framtida i hovedsak skje innen de videregående kurs på de yrkesfaglige utdanningene.

I hele den videregående skolen må det være et mål å høyne kvaliteten på utdanningen.

Det er et mål å sikre videregående opplæring til alle uavhengig av evner og forutsetninger, bosted og økonomi.

Alle som går ut av den videregående skolen skal ha opplæring i sentrale fag som

norsk, matematikk, samfunnslære og fremmedspråk. Dette må tilpasses kravet om yrkesutdanning.

Utdanningen må være på høyde med den teknologiske utviklingen. Et godt samarbeid med arbeidslivet er derfor nødvendig for å kunne gi opplæring i samsvar med kravene. Personellet i den videregående skolen representerer kompetanse og kunnskap som må kunne nyttes også utenfor skoleverket. Den videregående skolen bør derfor utvikle kurs og etterutdanningstilbud for næringslivet lokalt. Dette kan bety en stimulans til det faglige miljøet og bidra med inntekter til skolen.

Valgene innen den videregående opplæringen bør forenkles og ressursene utnyttes bedre ved å utvikle nye og bredere grunnkurs på tvers av tradisjonelle linjer. På denne måten kan valgene skyves ut i tid og elevene «mister» mindre tid i tilfelle omvalg.

Noen unge velger i dag en kombinasjon av fag som verken gir dem kompetanse for videre utdanning eller kvalifiserer dem for et yrke. Skolens rådgivningstjeneste må styrkes slik at skolen kan opplyse elevene om hvilke konsekvenser deres valg av fag får for elevenes framtid.

Livslang læring blir stadig viktigere. Den videregående opplæring må derfor bygges opp slik at en lett kan gå inn i ulike nivå i utdanningen og ta videreutdanning. Det bør utvikles tilbud tilpasset de som ønsker gradvis overgang til arbeid uten å ta sikte på full fagutdanning.

For de som ønsker å få studiekompetanse etter endt yrkesutdanning, bør det utvikles påbygningskurs. En bør også prøve ut forkurs for de som ikke har opparbeidet seg studiekompetanse. Videre bør det utvikles flere tilbud som kombinerer studiekompetanse og fagopplæring.

Arbeiderpartiet vil:

- Bedre kvaliteten i opplæringen ved et nærmere samarbeid mellom skoleverket og næringslivet for å dra nytte av den kompetanse og det utstyr som finnes i bedriftene.
- Styrke samarbeidet mellom arbeidslivet og skolen.
- Motarbeide privatisering av utdanning både på grunn-, videregående og høyere skolenivå.
- Legge større vekt på ledelses- og organisasjonsutvikling.
- Utvikle den videregående skolen til ressursentra for lokalt næringsliv og for lokalsamfunn blant annet gjennom oppdragsundervisning og aktiv deltakelse i utvikling av nye næringer.
- Bygge ut kapasiteten i den yrkesfaglige opplæringen, særlig i videregående kurs, slik at alle som ønsker det kan få et treårig tilbud, eventuelt kombinert med lærlingeplass. Utforme tilbud om bredere grunnkurs på tvers av tradisjonelle linjer.
- Sikre brukermedvirkning og understreke elevenes ansvar for egen læring.
- Styrke rådgivningstjenesten for å gi elever bedre grunnlag for å velge fagkombinasjoner.
- Sikre borteboende elever kompensasjon for merutgiftene ved å bo borte.
- Styrke tilbudet til fremmedspråklige elever.

Voksenopplæring

Livslang læring og voksenopplæring må bli en naturlig del av hele vårt

utdanningssystem. Vi bør utvide retten til permisjon for opplæringsformål og voksnes økonomiske mulighet til etter- og videreutdanning må bedres.

Det bør utvikles tilbud tilpasset voksnes behov og livssituasjon. Det bør legges bedre til rette for et samarbeid mellom voksenopplæringsorganisasjonene og det ordinære utdanningssystemet samtidig som den skarpe arbeidsdelingen mykes opp. Det bør utvikles dokumentasjonsordninger for mer av den kunnskapen og kompetansen som erverves utenfor det ordinære skoleverket.

Voksenopplæringsystemene må brukes mer aktivt til å knytte kunnskapsoppbygging og arbeidslivsutvikling tettere sammen. Voksenopplæringslovens prinsipper om lønnstakerinnflytelse over bedriftsintern opplæring må gjøres gjeldende for all bedriftsopplæring.

Opplysningsorganisasjonene spiller en viktig rolle for voksenopplæring og folkeopplysning. Deres alminnelige arbeid bør styrkes, samtidig som det satses på et samarbeid mellom myndigheter og organisasjoner når det gjelder pedagogisk utviklingsarbeid.

Arbeiderpartiet vil:

- Gi voksenopplæring og folkeopplysning bedre vilkår.
- Utvikle alternative utdanningsveier tilpasset voksnes behov og livssituasjon.
- Gjøre tilskottsreglene for studiearbeid enklere.
- Utvikle permisjonsordninger i samarbeid mellom arbeidslivets organisasjoner slik at livslang læring blir en reell mulighet for flere.

Høyere utdanning

Utbyggingen av vårt samlede høyere utdanningstilbud har gitt stadig flere og bredere grupper muligheter til høyere utdanning. Likevel er den samlede andel av ungdomskullene som tar høyere utdanning for lav. I tillegg til flere studieplasser, er det også viktig å sørge for at utdanningen blir mer rettferdig fordelt. Det er fremdeles en skjev rekruttering til høyere utdanning. På denne måten gjenskapes også sosial urett og skjev maktfordeling. En viktig oppgave er å tilby forskerutdanning for å sikre personale til framtidig kunnskapsutvikling.

Gjeldsfrykt kan være en medvirkende årsak til at mange tar lønnet arbeid ved siden av studiene, noe som ofte fører til en for lav studieprogresjon. En viktig forutsetning for å rette opp dette, er en god studiefinansiering.

Etter regjeringsskiftet i 1986, er studiefinansieringen bedret blant annet for borteboende elever, hovedfagsstudenter og for de som bor og arbeider i Finnmark. Det er også innført et system som gjør at ingen behøver å tilbakebetale mer enn seks prosent av inntekten sin årlig.

Om noen år vil ungdomskullene bli mindre, samtidig som behovet for høyt kvalifisert arbeidskraft vil øke. Det vil da være spesielt viktig å stimulere til at flere velger de langvarige studiene som kvalifiserer gjennom grundig faglig fordypelse. Ordningen med stipendiering etter studiets lengde, må videreutvikles.

God og inspirerende undervisning stimulerer unge mennesker til å gå inn i det spennende feltet det er å utvikle ny kunnskap og viten. Undervisningsinstitusjonene må derfor hele tiden strebe etter å gi et best mulig undervisningstilbud, både i forhold til samfunnets behov og studentenes ønsker.

Økt likestilling i høyere utdanning mellom kjønn og sosiale grupper kan gi et viktig bidrag til økt likestilling i samfunnet. Det må derfor legges vekt på stimuleringstiltak og kvotering som kan gi aktivt bidrag til målsettingen om lik rett til utdanning, uansett bakgrunn.

Det må være en nasjonal arbeidsdeling i høyere utdanning, med en naturlig balanse mellom institusjoner som selv driver forskning og utdanner kandidater med forskningskompetanse, og institusjoner som legger hovedvekt på formidling av kunnskap.

Barrierene mellom de ulike utdanningsretningene må brytes ned. Det må vurderes nærmere samarbeid mellom institusjoner som geografisk ligger i tilknytning til hverandre. Det må sikres en nasjonal styring samtidig som overgangsmulighetene mellom institusjonene må bedres.

Kunnskapssamfunnets utfordringer krever smidighet i utdanningssystemet. Gjennom et mer systematisk etter- og videreutdanningstilbud, må universitetene og høyskolene bli kunnskapsspredere i regionene. Samtidig må internasjonal utveksling av studenter, lærere og forskere bygges ut.

De som hovedsakelig arbeider med anvendt forskning, bør i større grad trekkes inn i undervisningen. En del av de frittstående forskningsinstitusjonene bør knyttes nærmere til universitetene.

Arbeiderpartiet vil:

- Heve kvaliteten og kunnskapsnivået i høyere utdanning.
- Bygge ut antall studieplasser i høyere utdanning.
- Styrke rekrutteringen til lange studier blant annet gjennom en ytterligere forbedring av studiefinansieringen og en videreutvikling av ordningen med stipendiering etter utdanningslengde.
- Bedre samordningen, styringen, organiseringen og ledelsen innenfor høyere utdanning.
- Harmonisere opptakskriterier til høyere utdanning.
- Stimulere tverr- og flerfaglig samarbeid for å skape nye utdanningsveier.
- Stimulere til et mer systematisk tilbud om etter- og videreutdanning.
- Bygge ut internasjonale kontakter gjennom økte muligheter til student-, lærer- og forskerutveksling.
- Bedre dekningen av boliger og barnehager for studentene.

Forskningspolitikk

Forskning skal gi oss utvidet kunnskap om natur, kultur, samfunn og menneskets situasjon og vilkår og samspillet mellom disse. Forskning skal ikke bare bidra til at vi kan beherske natur og samfunn bedre, den skal også bidra til at vi kan orientere oss på en fornuftig måte i naturen og samfunnet. Gjennom idealet om uavhengighet går vitenskapen på tvers av særinteresser, og gjennom idealet om å være kritisk bidrar den til systematisk prøving av vedtatte sannheter. Det er nødvendig for samfunnet at en slik tradisjon blir ivaretatt og videreutviklet.

Forskning er en viktig faktor i arbeidet med å styrke norsk næringsliv og utvikle nye vekstområder. Det blir behov for forskning og utvikling for å finne fram til former for og anvendelser av ny teknologi som er tilpasset norske behov og forhold. Det må arbeides

for en raskere flyt av kunnskap og ideer fra forskningsmiljøene til arbeids- og næringslivet.

Forskningen må kunne dekke hele mennesket og samfunnet. Det skaper større behov for tverr- og flerfaglig samarbeid i forskningsmiljøene. Den forskningsmessige oppfølgingen av rapporten fra Verdenskommisjonen for miljø og utvikling stiller store krav til samarbeid mellom miljøer som tradisjonelt har fungert adskilt fra hverandre. Å overstige faglige grenser stiller både miljøenes evne og vilje til samarbeid på prøve, og fordrer mer målrettet styring, organisering og ledelse innenfor forskningsmiljøene. I tillegg må det etableres bedre nettverk for spredning av forskningsresultater og kunnskap, både mellom forskningsmiljøene og til nærings- og samfunnsliv.

I forhold til mange andre land har Norge begrensede ressurser til forskning. Arbeiderpartiet har etter 1986 fått tilslutning til en meget sterk vekst i bevilgningen til forskning. Denne politikken må videreføres.

Det er en viktig oppgave å legge forholdene til rette for at det norske forskningsmiljøet kan få tilgang til forskning som skjer utenfor landets grenser. For å utnytte ressursene best mulig bør forskningen også i framtiden konsentreres om innsatsområder der vi har spesielle forutsetninger eller behov. I tillegg til de næringspolitiske motiverte innsatsområdene skal det fortsatt satses på forskning om helse, miljø og levekår, og på forskning om kultur- og tradisjonsformidling.

Den viktigste forutsetning for at vårt utdannings- og forskningssystem kan løse sine mange oppgaver i årene framover, er forskerrekruttering og forskeropplæring. Mangel på kompetente forskere kan bli den største hemsko hvis ikke innsatsen rettes mer inn mot systematiske rekrutteringstiltak og en bedre organisert forskeropplæring. Særlig må grunnforskningsinstitusjonene sikres tilfredsstillende arbeidsforhold. Gode forskningsmiljøer må gis vilkår som kan stimulere til topp innsats nasjonalt og internasjonalt.

Ved siden av tiltak for å styrke og effektivisere vår egen forskningsinnsats, må det legges større vekt på formidling av kunnskap fra internasjonal forskning til Norge. Effektiv kunnskapsspredning og kunnskapsinnhenting fordrer brede internasjonale nettverk. De kunnskaper og ferdigheter som innhentes, må ikke bare komme de ledende nasjonale forskningsmiljøer til gode. De må spres på bred basis, både til vårt øvrige forskningssystem, til næringslivet og til samfunnet for øvrig.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre nasjonal styring og prioritering av ressursene til forskning.
- Sikre grunnforskningen gode vilkår.
- Få til en raskere flyt av kunnskap og ideer fra forskningsmiljøene til arbeids- og næringslivet.
- Trekke de som arbeider med anvendt forskning mer inn i undervisningen. En del av de frittstående forskningsinstitusjonene bør knyttes nærmere til universitetene.
- Gi forskningsmiljøene større organisatorisk og økonomisk ansvar, men også kreve at forskningsmiljøene kvalitetsvurderes.
- Styrke forskeropplæringen og forskerrekrutteringen, og legge forholdene til rette for en utjevning av kjønnsforskjellene i de enkelte disiplinene.
- Sikre at den norske forskningen orienterer seg mot en internasjonal arena. Vi vil systematisk styrke ordninger som kan stimulere internasjonale kontakter.

- Sikre kompetanseutvikling ved at forskningsresultater blir tilgjengelige for brukerne i arbeidslivet.
- Stimulere til forskningsmessig oppfølging av verdenskommisjonens rapport om miljø.
- Sette strenge etiske krav til forskning og utvikling av gene- og bioteknologi.

Kultur.

De kulturpolitiske oppgaver favner hele livsmiljøet og spiller derfor en rolle i mange samfunnssammenhenger. Kultur skal bidra til å gi alle mennesker et rikt og fullverdig liv. Kulturell deltakelse, utfoldelse og opplevelse er en forutsetning for dette.

Kulturpolitikken må derfor sikte mot å styrke menneskelig utfoldelse og vekst, og stimulere utviklingen av det frie mennesket i et likeverdig og solidarisk samfunn.

En målrettet og aktiv kulturpolitikk må styrke den skapende kunst og verne og stimulere våre kulturmiljø. Gjennom et samspill mellom det lokale, regionale og nasjonale, og med åpenhet for impulser utenfra, kan vi styrkes som kulturnasjon og selv bidra til internasjonalt mangfold.

Arbeiderpartiet vil bruke kulturpolitikken til å fornye og utvikle vårt samfunn og som brobygger mellom grupper og folkeslag. Offentlig innsats er nødvendig for å sikre mangfold i kulturlivet og å skape motvekt til den kommersielle kulturen.

Kunstnerne har en særlig viktig oppgave. De må sikres gode arbeidsmuligheter og inntektsforhold. Arbeiderpartiet vil videreutvikle vederlags-, garanti-, inntekts- og stipendordninger for å sikre bredde og mangfold. Samtidig vil vi stimulere dem som har mulighet til å nå det ypperste nivå.

Alle skal ha rett til å kunne oppleve teater, billedkunst og levende musikk på et profesjonelt nivå. Samtidig er et aktivt lokalt kulturarbeid gjennom egenaktivitet og organisasjonsliv en forutsetning for et rikt og allsidig kulturliv.

Folkekulturen som folkemusikk, folkedans og husflid korps og korbevegelse og kulturarbeidet i andre frivillige organisasjoner må ha gode arbeidsvilkår.

I dag er det unntak for avgift på honorarer til kunstnere invitert til offentlige kulturarrangementer, mens avgiften gjør at billetter til rockekonsserter for ungdom blir dyrere. Arbeiderpartiet vil fjerne denne forskjellsbehandling av ulike musikkarrangementer.

I en tid med raske samfunnsendringer er det viktig å styrke sosial og kulturell identitet. Økt påvirkning utenfra, særlig gjennom fjernsynet, gjør det til en stadig større utfordring å verne om og utvikle norsk kultur og egenart.

En større bruk av billedmedier kan svekke vår evne til å bruke språket. Det må derfor legges stor vekt på å oppøve evnen til å bruke vårt norske språk, både skriftlig og muntlig. Et rikholdig tilbud av skjønnlitteratur, faglitteratur, tidsskrifter og presse er viktig for dette.

Det må legges økt vekt på bildespråket slik at flere kan lære å bruke og forstå dette. Det er viktig at dette ikke skjer på premissene til den internasjonale kulturindustrien. Det må derfor bygges opp slagkraftige norske miljøer på dette området.

Kulturell deltakelse og opplevelse har også betydning for bosetting og økonomisk utvikling. Kultur må derfor være en viktig del av samfunnsplanlegging og

distriktspolitikk.

Presentasjon av norsk kunst og norske kunstnere i utlandet viser hva vi står for som folk og nasjon. Kulturutveksling og kultursamarbeid på tvers av landegrenser gir impulser og fremmer internasjonal forståelse. Kultursamarbeidet i Norden og med de øvrige land i Europa må utvides.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre arbeidet med å gi et mer likeverdig profesjonelt kulturtilbud i alle deler av landet.
- Gi samisk kultur muligheter til å utvikle seg på samenes egne premisser.
- Bruke kultur som brobygger i arbeidet for å skape økt forståelse og kontakt i forhold til våre nye landsmenn.
- Legge særlig vekt på å styrke kulturtilbudet for barn og ungdom og deres kulturaktivitet.
- Lov om avgift på honorarer til kunstnere m.v., endres slik at rockekonsserter fritas for avgiften.
- Styrke folkekulturen, og støtte korps- og korbevegelsene og de frivillige organisasjonenes arbeid.
- Øke norsk film- og fjernsynsproduksjon.
- Sikre grunnlaget for bibliotekenes viktige kulturoppgaver og fortsette oppbyggingen av et eget nasjonalbibliotek.
- Fortsatt legge vekt på å støtte byggingen av kulturhus.
- Styrke kulturminnevernet og særlig sørge for at minner fra arbeidslivet blir bevart. Museene må også ha en viktig plass i dette arbeidet.
- Styrke Norsk Kulturråds rolle som pådriver for utvikling av nye kulturtiltak.
- Arbeide for at Norge skal spille en mer aktiv rolle i internasjonalt kultursamarbeid.
- Arbeide for å styrke norsk språk og språklig likestilling.

Kirke, religion og livssyn

Det er en viktig oppgave for fellesskapet å sikre ethvert menneske retten til religion, tro eller livssyn. Arbeiderpartiet vil fremme respekten for alles frihet til å leve i samsvar med sin overbevisning.

Den kristne og humanistiske kulturarv preger samfunnet vårt. Arbeiderpartiet vil aktivt støtte deltakelse fra Den norske kirke, andre tros- samfunn, religiøse organisasjoner og livssynsgrupper i utformingen av et nærmiljø og samfunnsliv.

Den norske kirke omfatter størstedelen av det norske folk. Arbeiderpartiet vil styrke Den norske kirken som en åpen folkekirke gjennom selvstyre og demokratisering innenfor statskirkens ramme og sikre alle medlemmer mulighet til deltakelse og innflytelse. Kvinnelige presters stilling bør styrkes.

Arbeiderpartiet vil legge forholdene til rette for at trossamfunn, religioner og livssynsgrupper kan utføre sine religiøse, sosiale, kulturelle og etiske oppgaver og støtte tiltak som kan fremme toleranse og gjensidig respekt.

Arbeiderpartiet vil:

- Fremme respekten for alles frihet til å leve i samsvar med sin religion, tro og livssyn.
- Arbeide for at alle kirkelige styringsorganer blir mest mulig demokratiske og gjenspeiler mangfoldet og bredden i Den norske kirke, ved blant annet å innføre nye regler for nominasjonsordning og forholdstall ved valg av menighetsråd.
- Prioritere kirkens arbeid på lokal- og menighetsplanet.
- Arbeide for å styrke kvinnens stilling i den norske kirken.
- Støtte kirkens arbeid med etiske spørsmål særlig knyttet til menneskeverd og samfunnsverdier på det teknologiske, medisinske og økonomiske område.
- Styrke tilbudet om alternativ livssynsundervisning i skolen.

KAPITTEL 5: BEDRE VELFERDSSAMFUNN

Velferdssamfunnet er et gode vi alle skal ha del i. Arbeiderpartiet vil fornye og forsterke det norske velferdssamfunnet slik at flest mulig blir i stand til å ta vare på seg selv og andre. Sosialdemokratiets vei er å satse på felles løsninger. Retten til helsetjeneste, utdanning og bolig er grunnleggende.

Utfordringen framover blir å forandre velferdsordningene i takt med nye behov. Arbeiderpartiet vil være drivkraften i et reformarbeid som gir bedre tjenester for pengene og større rettferdighet i fordelingen av tilbudene.

Det vil etterhvert bli forholdsvis færre yrkesaktive som kan bære utgiftene til velferdsgodene og folketrygden. Offentlige budsjetter kan ikke totalt sett regne med stor vekst. Det stiller store krav til organiseringen og effektiviteten i offentlig sektor.

Velferden i samfunnet blir større når vi bruker ressursene mer effektivt. Likhet og trygghet i velferdsamfunnet er et bidrag til vekst og framgang i næringslivet. Arbeiderpartiet vil ta vare på Norge som et mykt samfunn uten dype sosiale spenninger.

Forskjellen mellom de som har og de som ikke har tilgang på fellesgoder må reduseres. Dette krever at vi produserer flere fellesgoder mer effektivt. På denne måten blir privatisering uaktuelt.

Vi kan ikke løse alle oppgaver ved å bygge ut offentlige tjenester og tilbud. Ansvar for skal ikke tas fra den enkelte, men ved egen innsats og i fellesskap med andre, må vi gi flest mulig reelle muligheter til å klare seg selv.

Det er viktig at ressursene i den offentlige sektor blir best mulig utnyttet. Det lønnete og ulønnete arbeidet må fordeles mellom kvinner og menn. De som har tyngende omsorgsarbeid må få tilbud om avlastning.

En sterk og moderne offentlig sektor.

Den offentlige sektor er et nødvendig og viktig redskap for å nå målet om lik tilgang på viktige velferdsgoder. Vi ønsker en organisering av fellesoppgavene i den offentlige som hele tida er mest mulig i takt med folks behov.

Et nytt familiemønster og økt kvinnelig yrkesaktivitet gjør at stadig flere behov må dekkes utenom familien. En større andel eldre skaper økt behov for helse- og omsorgstilbud.

Alle de nye behovene kan ikke dekkes gjennom større bevilgninger. Det betyr at vi må stille store krav til ressursutnyttningen innenfor den offentlige sektoren. Også de offentlige tjenestene påvirker landets konkurranseevne.

De ansattes erfaring og kunnskap må nyttiggjøres på en bedre måte. Det må satses sterkere på opplæring og lederutvikling i offentlig sektor. De ansatte må få økt innflytelse over egen arbeidssituasjon. Mer ansvar for den praktiske organisering av arbeidet må delegeres til de ansatte som har direkte kontakt med brukerne av offentlige tjenester. Da kan flere avgjørelser fattes raskere og nærmere dem beslutningen angår. På denne måten kan den avstanden som mange føler overfor offentlige etater, bli mindre. Offentlige tjenester må i enda større grad desentraliseres avgjørelsene bør i større grad bli tatt på lokalt plan. Den enkelte institusjon må få mer budsjettansvar. Åpningstidene må tilpasses publikum og utstyret utnyttes bedre. Formidling av tjenester på frivillig basis må organiseres for å støtte opp under offentlige ordninger. Offentlige etater bør ha informasjonsordninger slik at publikum får nødvendig hjelp.

Arbeidsformer må forbedres og effektiviseres. Dette krever investeringer, blant annet i moderne datautstyr. Effektivisering gjennom nye arbeidsformer og moderne utstyr, vil frigjøre arbeidstid blant annet til bedre service og produksjon av flere fellesgoder.

Arbeiderpartiet vil:

- Trekke de ansatte og deres organisasjoner med i arbeidet med å styrke og modernisere offentlig sektor.
- Sørgje for at den offentlige sektor har tekniske hjelpemidler og utstyr for best mulig utnyttelse av de samlede ressurser.
- Arbeide for at ressursene utnyttes og arbeidet organiseres på en slik måte at privatisering av offentlige tjenester unngås.
- Styrke arbeidet med organisasjons- og serviceutvikling.

Mer brukermedvirkning

Brukerne av de offentlige tjenestene må trekkes sterkere med når tjenestene skal utformes og forbedres. Som brukere må foreldre og barn i barnehager og skoler, og beboere i institusjoner få større innflytelse.

Tilgjengeligheten til offentlige og private tjenester må bedres. Tilbudene må være i rimelig nærhet til brukerne, og åpningstida må utvides der det er behov. Utvidete driftstider betyr også effektivisering, fordi investeringer i bygninger og anlegg kan nyttes bedre.

Oftre er offentlige institusjoner og virksomheter organisert i store enheter som i liten grad er utsatt for konkurranse. Økt konkurranse og variasjon i tilbudene innenfor den offentlige sektor. kan være nødvendig for å gi brukerne mulighet til å velge mellom likeverdige tilbud.

Institusjonene gis større selvstendighet i form av at mer beslutningsmyndighet og budsjettansvar overføres til den enkelte institusjon.

Flere samarbeidsformer - Flere velferdsgoder

Folkevalgte organer sentralt og lokalt har et ansvar for å peke ut hvilke sosiale reformer og velferdsgoder det skal satses på. Gjennom politiske vedtak må vi arbeide for en mer rettferdig fordeling av godene og sikre at retten til grunnleggende velferdsgoder ikke er avhengig av betalingsevne og bosted.

Oppgavene som en gang har vært offentlige, trenger ikke alltid være det. På samme måte som heller ikke private oppgaver for alltid må løses privat. Valget mellom offentlig eller privat drift må gjøres ut fra den driftsform som best tjener brukernes interesser. Mange oppgaver kan og må løses utenom offentlige budsjetter eller gjennom et samarbeid mellom offentlige og private krefter.

Bedring av bomiljø, kultur- og fritidsaktiviteter kan skje i samarbeid mellom det offentlige og private. Det må legges til rette for at borettslag, organisasjoner og foreldregrupper i større grad deltar i slikt arbeid.

Samarbeid mellom kommunen, det lokale næringsliv og organisasjoner kan også gi nye muligheter f.eks. til utbygging og drift av idrettsanlegg, utbygging av eldreboliger og barnehager.

Samvirkeløsninger er god sosialdemokratisk tradisjon. Arbeiderbevegelsen var tidligere drivkraften bak samvirketiltak på en rekke områder. Vi vil hente fram igjen denne tradisjonen.

Gjennom slike samvirkeløsninger kan ny arbeidskraft, kunnskaper og alternative organisasjonsformer mobiliseres. Velferdstilbudene bidrar til større mangfold, valgfrihet og brukerinnflytelse. Tiltakene blir bedre tilpasset lokale forhold og individuelle behov. Det er en verdi i seg selv at folk i samarbeid aktivt får bidra til å løse egne og andre velferdsbehov.

En ny familiepolitikk

Familien er i endring. Flere velger å bo alene eller sammen med andre uten å være en tradisjonell kjernefamilie. Mange barn bor sammen med bare mor eller far. Uansett familiens sammensetning, er de aller fleste småbarnsforeldrene i dag yrkesaktive. Denne utviklingen må få klarere konsekvenser både for familiepolitikken og for vår politikk på andre områder.

Skolens åpningstid må ta hensyn til at begge foreldrene er i arbeid og at barna dermed kommer hjem til tomt hus. Eldreomsorgen kan ikke lenger baseres på en stor ulønnet innsats fra kvinnenens side.

De endringene som har skjedd i familie- og yrkeslivet krever evne til å løse viktige velferdsoppgaver på nye måter, både gjennom nye samarbeidsløsninger og gjennom en sterk, effektiv og fleksibel offentlig sektor.

Den tradisjonelle arbeidsdelingen mellom kvinner og menn har ført til at de fleste kvinner er blitt dobbeltarbeidende. En reell likestilling krever større lønnsutjevning mellom kvinner og menn og omfordeling av lønnet og ulønnet arbeid. Også menn må ta sin rolle opp til diskusjon.

Småbarnsforeldrene og særlig aleneforeldrene er i en presset situasjon både økonomisk og fordi tida ikke strekker til. Avkortingsreglene for stønad til aleneforeldre, må utformes slik at det lønner seg for aleneforeldre å gå ut i lønnet arbeid. Arbeidslivet

og arbeidstidsordningene må tilpasses småbarnsforeldrenes og aleneforeldrenes behov.

Omsorg for barn

Knappt hvert tredje barn har i 1988 plass i barnehage. De øvrige er ofte overlatt til private ordninger som er dyrere og har et svakere pedagogisk tilbud. Mange barn i småskolealder blir overlatt til seg selv store deler av dagen. Dette kan skape uro og engstelse både hos barn og foreldre.

Grunnskolenes åpningstid skal også utvides slik at de yngste elevene er sikret et aktivitetstilbud utover undervisningstiden.

Den høye utbyggingstakten på barnehager skal videreføres. Flere og nye ressurser bør mobiliseres i barnehageutbyggingen. Foreldregrupper, bedrifter, borettslag og samvirkeorganisasjoner kan bidra positivt. Disse barnehagene må inngå i de kommunale utbyggingsplanene for å få offentlig støtte. Folkevalgte organ må da kunne stille krav til inntakskriterier og foreldrebetaling.

For å få en rask utbygging av barnehagetilbudet, må vi legge oss på en nøktern standard når det gjelder utforming og bemanning. Svangerskapspermisjonen økes gradvis til ett år. En del forbeholdes faren. En del skal også kunne tas ut i kortere daglig arbeidstid i løpet av barnets første åtte leveår. Opptjening for lønnskompensasjon under fødselspermisjonen, skal baseres på egen inntekt.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke svangerskapspermisjonen til ett år, der en del deles mellom foreldrene og en del kan tas ut i form av kortere daglig arbeidstid.
- Forsere den kommunale barnehageutbyggingen og stimulere til etablering av foreldredrevne barnehager og barnehager i kooperativ regi.
- Sikre funksjonshemmede barn et godt barnehagetilbud.
- Gå igjennom overføringsordningene til aleneforeldre med sikte på å bedre deres økonomi og stimulere til lønnet arbeid.

Ansvar og deltagelse

Det er foreldrene som i første rekke har ansvaret for å sikre barna en trygg oppvekst. Samfunnet rundt foreldre og barn har ansvar for å støtte opp slik at barn får nødvendig omsorg og omtanke. Storsamfunnet, nærmiljøet og foreldrene må i fellesskap utvikle tryggere og fastere rammer rundt barns oppvekst. Frivillige organisasjoner av mange slag tar også del i denne helt grunnleggende samfunnsoppgaven.

Alt for mange barn får for lite omsorg og tilsyn. Incest, barnemishandling og gatebarn er eksempler på dette. Det er viktig at en så tidlig som mulig prøver å finne løsninger som gir en tryggere ramme rundt barn som har det vanskelig.

Vi har alle et ansvar for å skape nærmiljø og et storsamfunn som ivaretar barns og unges interesser. Her har skole, barnehage, fritidsinstitusjoner og det sosiale hjelpeapparatet et særlig ansvar. Samarbeidet mellom disse leddene må bli bedre. Det må utvikles tiltakskjeder som omfatter en samlet ressursbruk både i kommunene og i

fylkene. Barn og unge som trenger det, må få hjelp før skaden blir for stor. Problemene må kartlegges og barns rettslige stilling må styrkes. Det skal tas hensyn til barn innen all planlegging.

Barnevernet må styrkes og bli mer oppsøkende slik at det kan oppleves som en ressurs i nærmiljøet. Barn og unge som har problemer, skal oppleve barnevernet som et sted der de kan henvende seg for hjelp og støtte. Oppfølging av fosterfamilier innen barnevernet bør bedres. Barnevernsarbeidet må også sees i sammenheng med forebyggende arbeid, f.eks. organisasjons- og kulturtilbud for barn og unge.

Også de folkelige fellesskapene bør ha et ansvar for at barn og unge ikke kommer i drift. Gjennom gode og trygge nærmiljø kan vi forebygge problemene. Disse oppgavene kan ikke løses av offentlige institusjoner alene. Det er også behov for et forebyggende nettverk som tar vare på og stiller krav til barnas og de unges medvirkning og ansvar.

Barn og unge bør etterhvert som de blir eldre få større og klarere ansvar for nødvendige oppgaver i hjem, nærmiljø og skole. Ungdom må selv få mulighet til å forme sine fritidsaktiviteter og stå medansvarlig for daglig drift. Frivillige organisasjoner og fritidsorganisasjoner bør mobiliseres til frivillig innsats i nærmiljøet.

Arbeiderpartiet vil:

- Barnas rettsstilling må styrkes. Alle barn må ha krav på fri rettshjelp uten behovsprøving i saker som gjelder seksuelt misbruk.
- Innføre obligatoriske helsestasjonsbesøk for alle barn i førskolealder.
- Styrke det forebyggende barnevern.
- Styrke og bygge ut fosterhjemsordningen og gi tilbud om kriseplasser i barnehager. Som en avlastning i nærmiljøet må det også sikres tilfredstillende tilgang på weekend-hjem og ferieavlastning.
- Styrke samarbeidet mellom politi, utekontakten, skole og barnevernet. Barn og ungdom må likevel ha trygghet for at opplysninger gitt i tillit ikke fører til strafferettslige tiltak overfor den enkelte.
- Drive fortsatt utvikling av forsøks-, forsknings- og utviklingsarbeid for å sikre tilstrekkelig kunnskap om sammenhengen mellom barns livssituasjon og levekår.

Helse- og sosialpolitikken

Det er en klar sammenheng mellom folks helse og levekår. Arbeidsledighet skaper grobunn for dårlig helse. Arbeidsmiljø, boforhold, ernæring og den enkeltes levevaner innvirker på helsetilstanden. Derfor er arbeidet for utjevning og bedring av arbeidsmiljøet og levekår en viktig helsepolitisk oppgave.

Vi har en høy standard i vår helse- og sosialpolitikk. De grunnleggende ideer om lik service og omsorg for alle, syke, funksjonshemmede og gamle må vi beholde. Vi må hele tiden være åpne for forandringer og nye og bedre måter å løse oppgavene på.

Helsetjenesten må i framtida legge større vekt på forebyggende arbeid og vektlegge innsats for de kronisk syke.

God helse og behandling når det trengs er viktig for oss alle gjennom hele livet. Alle

skal ha lik rett til en god helsetjeneste og ha den samme adgang til behandling og pleie, uavhengig av inntekt og bosted. Den enkelte innbygger må føle trygghet for og ha krav på bistand eller service enten de er gamle, unge eller har utviklingshemming. Som enkeltmennesker skal vi ha rett til behandling og bistand etter behov og ikke etter betalingsevne. Det oppnår vi best ved å forbedre det offentlige helsevesen.

I Norge er helsetjenestene langt bedre fordelt i befolkningen enn i de fleste andre land. Gjennom en fellesfinansiert helsetjeneste vil vi sikre en effektiv og rettferdig styring av tilbudene.

Det har alltid vært innslag av private tilbud i vårt helsevesen. Fra privatpraktiserende leger til behandlingsinstitusjoner drevet av organisasjoner, kirkesamfunn og arbeiderbevegelsens egne organisasjoner. Dette vil det fortsatt være behov for. Men vi oppnår mer hvis vi samordner ressursene, både de menneskelige og de økonomiske. Derfor skal de private helsetilbudene, for å motta støtte fra det offentlige, inngå i offentlige helseplaner.

Store innslag av kommersielle tilbud oppstår fordi det offentlige tilbudet ikke er godt nok. Ved å sikre den offentlige helsetjeneste tilstrekkelig kapasitet og kvalitet, vil vi unngå kommersialisering av helsetilbudene.

Vi må få en bedre og mer publikumsorientert service og bedre informasjon til brukerne. Åpningstidene ved legekontor, helsesentre, helsestasjoner og poliklinikker må i større grad tilpasses brukernes behov.

Den store utfordringen framover blir å redusere ventetiden for grunnleggende helsetjenester som er viktige for menneskenes trygghet og funksjonsevne. Det er ressursløsning at folk blir arbeidsdyktige eller unødig hjelpetrengende som følge av sykdom som kunne vært behandlet.

Funksjonshemmede er spesielt avhengige av en god helsetjeneste. Forholdene skal legges praktisk til rette for at de funksjonshemmede skal ha samme reelle tilgang til nødvendige tjenester som andre. For små grupper funksjonshemmede bør det etableres spesialtilbud på landsbasis. Hjelpemiddelsentraler skal etableres i alle fylker. I tillegg må fylkeskommunen sikre nødvendig spesialisttjenester.

Hjemmesykepleie og hjelpeordninger for hjemmene er viktige tiltak for at funksjonshemmede skal ha muligheter til å bo i sine hjem eller i serviceboliger. De tradisjonelle institusjonene for fysisk funksjonshemmede skal på sikt nedbygges. I flere år framover vil likevel institusjoner måtte være hjem for mange funksjonshemmede. Derfor må standarden i disse institusjonene heves, slik at det blir et godt botilbud. Man må også sikre nødvendige tjenester fra helse- og sosialtjenesten til funksjonshemmede i institusjonene. Forholdene må også praktisk legges til rette slik at institusjonsbeboere kan delta i størst mulig grad i samfunnslivet utenfor institusjonen.

Forebygging

Den medisinske utviklingen gir stadig nye muligheter til å behandle lidelser det tidligere ikke var mulig å behandle. Gjennom økt satsing på å forebygge ulykker og sykdom, kan vi bidra til å redusere helsekøene.

Mors rett til regelmessig helsekontroller og oppfølging under svangerskapet og barnets rett til regelmessig helsekontroll, lovfestes. Helsestasjonen skal følge opp barnet med vaksiner og bistå foreldrene i arbeidet for å legge forholdene til rette for barnet. Det er også det mer mljørettete arbeidet og innsatsen for å forebygge ulykker

blant barn.

Barnehagene og skolehelsetjenesten må føle et ansvar for å følge opp de barna som har vanskelige helseforhold eller på en annen måte trenger spesiell støtte. Skolen må legge større vekt på sammenhengen mellom helse og livsstil i sin undervisning. Alle skal være kjent med livsstilssykdommer og den enkeltes mulighet og ansvar og for å ta vare på egen helse. En reduksjon i bruken av alkohol og tobakk og et sunnere kosthold er viktige brikker i det forebyggende arbeidet.

I fellesskap må vi redusere de helsefarer den enkelte utsettes for gjennom støy, forurensing, trafikkulykker eller et utrygt arbeidsmiljø. I dette arbeidet har primærhelsetjenesten og bedriftshelsetjenesten sentrale plasser.

Helsepersonell har en viktig oppgave med å formidle kunnskap om sammenhengen mellom levemåte og helse. Arbeidet med forebygging må få økt status i fagmiljøene ved at lønns- og karrieremulighetene på disse feltene blir bedre.

Idretten er Norges største folkebevegelse. Mosjon og idrett er viktig i det forebyggende helsearbeidet. Idrettsorganisasjonene har en viktig oppgave i å spre kunnskap om fysisk trening og god helse.

Et bedre helsevesen

Samarbeid og helhetssyn må bli det sentrale innholdet i den framtidige utdanningen av helsepersonalet. Økt spesialisering og skarpe yrkesgrenser står i motsetning til morgendagens behov. Lovendringer, nye utdanningsmodeller og leder- og organisasjonsutvikling skal legge grunnlag for en helsetjeneste der brukerne står i sentrum. Nye samarbeidsformer må prøves ut for å finne den mest effektive organiseringen av helsevesenet. Dette stiller også krav til at vi ser de ulike offentlige utgiftsposter i en sammenheng slik at de samlet blir brukt på en måte som tjener pasientene og befolkningen.

For å sikre et best mulig tjenestetilbud, er det nødvendig med en statlig styring over fordelingen av landsdekkende spesialiteter og kostbart utstyr mellom regionsykehus og fylkeskommuner. Ansvar for organiseringen av sykehustilbudet skal som hovedregel ligge i den enkelte fylkeskommune. Fylkeskommunen bør fortsatt ta ansvar for å sikre befolkningen spesialisttjenester. Den enkelte kommune har ansvaret for å sikre tjenester i lokalmiljøet i form av primærhelsetjeneste, hjemmehjelp, hjemmesykepleie og avlastningstiltak.

Arbeiderpartiet vil:

- Vri ressursinnsatsen mot forebyggende arbeid, psykisk helsevern og de kronisk syke.
- Etablere belønningsordninger som stimulerer til effektiv institusjonsdrift og dermed større utnyttelse av eksisterende kapasitet.
- Fortsette prøving av modeller for å se bruk av trygdemidler og behandlingstilbud i en sammenheng.
- Sikre pasientene rettigheter gjennom økt opplysningsvirksomhet, bedre erstatningsordninger og gjennom egen pasientlov.
- Endre det samlede systemet med egenandeler i helsetjenesten med sikte på bedre bruk av ressursene og en mer rettferdig ordning for utsatte grupper. Det tas særlig hensyn til gamle, kronisk syke og de som er avhengig av livsviktig medisin.
- Gå gjennom utdanningssystemet for helsepersonell med sikte på bedre samordning

og mligheter til trinnvis utdanning.

- Utvikle større kunnskaper for ledelse av institusjoner i helsetjenesten gjennom utdanning, ledelse- og organisasjonsutvikling.
- Arbeide for å gjøre helsevesenet mer brukerorientert og mindre profesjonsavhengig.
- Utvikle hjelpemiddelsentralen i alle fylker og pålegge dem spesielt ansvar for oppfølging av og informasjon til brukerne og kommune.
- At det ved ett av våre sykehus etableres spesialtilbud på landsbasis for små grupper funksjonshemmede.
- Gradvis avvikle de større institusjonene slik at funksjonshemmede kan leve i egen bolig eller bofellesskap med andre.
- Sikre sentral styring og samordning av store investeringer i spesielt dyrt utstyr.
- Dyrt spesialutstyr må benyttes utover ordinær arbeidstid for å utnytte investeringer bedre.

Sosial trygghet

Helse- og sosialtjenesten har et sentralt ansvar og en viktig rolle i det forebyggende arbeidet. Målsettingen er å hindre omsorgssvikt overfor barn og ungdom og stimulere til nærhet i lokalmiljøet der enkeltmennesker og familier kan oppleve tilhørighet og trivsel. Dette kan forebygge utvikling av psykiske problemer med etterfølgende behandlingsbehov. Satsing på nærmiljøet vil samtidig gi mulighet for et tilfredstillende etterverntilbud for dem som har vært gjennom behandling og som trenger mellommenneskelig støtte.

Den kommunale sosialtjenesten skal fungere som et sosialt sikkerhetsnett som gir tilbud om hjelp og omsorg til alle som kommer i en vanskelig livssituasjon. Hjelpetilbudet må imidlertid bygge på gjensidige forpliktelser der både sosialtjenesten og hjelpesøker er aktive deltakere i rehabiliteringsprosessen. Sosialtjenesten bør ha et særskilt ansvar for at det tas hensyn til alle vanskeligstilte grupper i den lokale planleggingen. Stadig flere mottar sosialhjelp i lang tid. Spesielt er utviklingen bekymringsfull når det gjelder yngre mennesker. Arbeidsledige skal gis tilbud om behandling, arbeidstrening, attføring eller arbeid før de får tilbud om sosial stønad eller uføretrygd. Sosialkontor, arbeidsmarkedsetat og trygdeetat må ha et nært samarbeid for å få dette til.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvikle et nærmere samarbeid med arbeidsmarkedsetat og trygdeetat med sikte på at flest mulig skal delta i arbeidslivet framfor å motta sosialhjelp eller trygd.
- Styrke det forebyggende arbeidet og bidra til et bedre samarbeid mellom ulike faggrupper.
- Kartlegge årsakene til det store forbruket av sosialhjelp i de store byene, med sikte på å stanse og forebygge økningen.

Folketrygden

Folketrygden er den viktigste solidaritetsordningen i samfunnet vårt. Arbeiderpartiet vil sikre og videreutvikle folketrygden. Folketrygden skal ivareta pensjonsbehovet til landets innbyggere og de skal være sikre på at trygden vil innfri sine forpliktelser. For å

sikre trygden, er det nødvendig å sette grenser for folketrygdens ansvar og oppgaver og å sikre inntektene framover.

Folketrygdens hovedmål er å sikre eldre og uføre en minsteinntekt, uavhengig av tidligere inntekt, og en inntektsstandard som står i et rimelig forhold til inntektene som yrkesaktiv. Minstepensjonistene må sikres en inntektsutvikling minst på linje med yrkesaktive.

Det er gjennom felles verdiskaping og sparing i yrkesaktiv alder, grunnlaget legges for tilfredstillende pensjonsytelser.

Det må ikke gis skattemessige fordeler for private pensjonsordninger utover det nivå som Statens Pensjonskasse gir.

Folketrygden må i økende grad kunne kreve refusjon for trygdens utgifter der forsikringsselskaper eller arbeidsgivere har et naturlig ansvar. Særlig gjelder dette trafikkskader og ved en mer dekkende og omfattende sikkerhet for yrkesskader.

Arbeiderpartiet vil:

- Bedre Folketrygdens ytelser slik at også personer med omsorgsarbeid kan opparbeide seg pensjonspoeng.
- Gi trygdede bedre mulighet for å kombinere arbeidsinntekt og trygd.

Rusmiddel

Rusmiddelmisbruk skaper betydelige sosiale og helsemessige problemer for enkeltmennesker, familier og nærmiljø. Det medfører også betydelige samfunnsmessige problemer og utgifter.

Årsakene til rusmiddelmisbruk er mange og sammensatte. Det må også være utgangspunktet for de virkemidlene som tas i bruk for å redusere problemene. Det er nødvendig med både forebyggende og begrensede tiltak, og et bedre og mer variert behandlingstilbud.

En god oppvekst med rusfrie miljøer og samlingssteder for barn og unge vil virke forebyggende. Målrrettede opplysnings- og holdningsskapende tiltak kan forhindre misbruk og skader. De krefter som vil legalisere narkotiske stoffer, må bekjempes gjennom et bredt, folkelig engasjement. Særlig viktig er det å stimulere og støtte ungdommens egen innsats i kampen mot narkotika og for rusfrie miljøer.

Det er en klar sammenheng mellom det totale alkoholkonsumet og omfanget av alkoholskader. Det må derfor være en målsetting å redusere det totale alkoholforbruket.

Et viktig tiltak mot narkotikamisbruk er å hindre tilgang på narkotiske stoffer. Tollvesen og politi må gis ressurser som kan bidra til en effektiv begrensning av narkotikatilførselen.

Flere og mer varierte behandlingstilbud innenfor narkotika- og alkoholomsorgen må bygges ut. Tiltakene må settes inn tidligst mulig. Ettervernet må styrkes. Samfunnet må ta ansvar for de som ikke ved egen hjelp kan bryte med sitt misbruk. I en slik sammenheng kan tvangsbehandling være nødvendig. Like viktig i slik behandlingsopplegg er fysisk og psykisk fostring, daglig adferdstrening, grensesetting og omsorg.

Arbeiderpartiet vil:

- Utarbeide en handlingsplan mot rusmiddelmissbruk.
- Styrke kommunenes og fylkenes økonomiske muligheter til å iverksette tiltak mot rusproblemer og gi offentlig støtte for etablering av rusfrie samlingssteder.
- Gi større plass til opplysnings- og holdningsskapende arbeid om alkohol- og narkotikaproblemer gjennom skoler, fritidsklubber og organisasjoner. Det må spesielt satses på ungdommens egen innsats i slik arbeid.
- Bygge ut flere og mer varierte behandlingstilbud for folk med rusproblemer. Etablerte tilbud må sikres en tilfredstillende finansiering. Det åpne omsorgstilbudet i nærmiljøene må sikres.
- Styrke etterbehandlingstilbudet for rusmiddelskadede.
- Utvide og forbedre behandlingstilbudet for stoffmisbrukere. I enkelte tilfeller ta i bruk tvangsbehandling også overfor dem over 18 år.
- Gi rusmiddelmissbrukere under fengselsopphold samme tilgang på opplysningsmateriale som andre. Det tverrfaglige samarbeidet mellom fengselsvesen og helse- og sosialsektoren styrkes.

En aktiv alderdom

Gruppen av eldre er like sammensatt og variert som andre aldersgrupper. Inngangen til pensjonisttilværelsen innebærer i dag et unødig skille fra den yrkesaktive periode med hensyn til de Eldres deltaking i samfunnslivet.

Det store flertall av gamle mennesker holder seg friske og spreke langt opp i årene og ønsker å bo hjemme så lenge som mulig. Likevel vil vi i årene som kommer få et økende antall eldre som har behov for bistand, pleie og tilsyn. Gjennom tilrettelegging av bolig, ulike tekniske hjelpemidler og -ordninger og nødvendig bistand kan eldre mennesker ha et meningsfylt liv hvor egne ressurser nyttes i en aktiv hverdag. Eldre, syke og deres pårørende skal ha trygghet for at hjelpen og avlastningen er der når de trenger den.

Ressursene i og utenfor institusjon, må sees i sammenheng. Korttids- og avlastningsopphold på sykehjem bør brukes til aktiv rehabilitering slik at den eldre selv kan velge å bo utenfor institusjon. Det er viktig med tiltak som kan tilpasses forskjellige brukerbehov. Eldresentra er en viktig del av omsorgstilbudene for eldre. Sykehjem skal ha en aktiv servicefunksjon også i forhold til hjemmeboende eldre. Institusjonstilbudet for pleietrengende vil også i framtida være et viktig og nødvendig element. Derfor trengs det i mange kommuner fortsatt en sykehjemsutbygging. Men de eldre må innenfor institusjon få større mulighet til deltaking, egenaktivitet og et verdig liv på egne vilkår.

Arbeiderpartiet vil:

- At de eldre i samfunnet får større mulighet for å påvirke utviklingen i alle saker som berører Eldres livssituasjon. Dette bør f.eks. skje ved at offentlige organer i større

grad benytter eldreråd og pensjonistforeninger som høringsinstans.

- Legge større vekt på eldreomsorg og eldre sykdommer i utdanningen av alle grupper helsepersonell.
- Sikre beboere i institusjon rett til deltakelse og utfoldelse på egne premisser.
- Gi eldre økt mulighet til utbedring av egen bolig, tilgang på tekniske hjelpemidler gjennom offentlig finansieringsordninger og utbygging av hjelpemiddelsentraler i de enkelte fylker.
- Fortsette utbygging av eldresentra / servicesentra og serviceboliger.
- Øke omfanget av de ulike kommunale hjelpeordninger for eldre i eget hjem blant annet i forhold til sykepleie- og hjemmehjelpstjeneste, fysioterapeut, ergoterapeut, rengjøring, vedlikehold og middagsombringning.
- Sikre trygghet for eldre i eget hjem ved hjelp av trygghetsalarmer, automatiske varslingssystemer og besøksordninger.
- Etablere flere heldøgnsstilbud i sykehjem for pleietrengende eldre som ikke kan fungere i egen bostedssituasjon.
- Bruke flere institusjonsplasser til aktiv rehabilitering, korttidsopphold, dagtilbud og nattilbud.

Idrett for alle

Idretten gir mange mennesker høyere livskvalitet og større trivsel og bidrar til å gi folk en bedre helse.

Idrettspolitikkenes mål er at enhver skal ha gode muligheter til å drive idrett på den måten en har lyst til, uavhengig av alder og bosted og ut fra egne forutsetninger. Det må legges særlig vekt på tilbud for funksjonshemmede og å gi eldre bedre mulighet til idrettsaktiviteter. Også våre nye landsmenn må trekkes med i idrettsarbeidet.

Idretten er Norges største folkebevegelse og hvert år nedlegges det et meget stort frivillig arbeid innenfor idrettsorganisasjonene. Idretten må fortsatt sikres en fri og uavhengig stilling i forhold til politiske organer, og idretten må selv gjennom sine demokratiske valgte organer avgjøre de fleste idrettspolitiske spørsmål. Økt kommersialisering av idretten må motarbeides, slik at idrettens styringsrett sikres.

Idretten må gis gode økonomiske kår og mulighet til å utvikle seg i samsvar med sine oppgaver og mål.

Det må fortsatt satses sterkt på anleggsutbygging, fra riksanlegg for toppidrett, til anlegg for masseidrett og mosjon.

Arbeiderpartiet vil:

- Støtte Norges Idrettsforbunds arbeid med idrettsskoler for barn.
- Vurdere utformingen av idrettsanlegg ut fra masseidrettens behov.
- Gi toppidretten gode muligheter.
- Motarbeide doping.

Innvandringspolitikk

Norge har et klart ansvar overfor verdens flyktninger. Vårt velferdssamfunn har et moralsk ansvar og råd til å ta imot de som er forfulgt. Samtidig har Norge et internasjonalt ansvar for å motarbeide det som skaper flyktninger: fattigdom, undertrykking og nasjonale og internasjonale spenninger.

Det er et økende behov for hjelp til flyktningene i verden. Norge må ta sin del av den samlede bistanden som det internasjonale solidaritetssamfunnet må gi. Dette må særlig skje gjennom det organiserte flyktningearbeidet i FN. Norge bør øke antallet flyktninger vi tar imot gjennom FNs Høykommisær, men vi må fortsatt gi asyl eller opphold til asylsøkere som har et reelt behov for beskyttelse.

Vi kan ikke la alle som ønsker det, få bosette seg i Norge. Innvandringen må fremdeles være begrenset og kontrollert. Det er fremdeles nødvendig å ha en innvandringsstopp, men innvandringsstoppen må praktiseres på en slik måte at den ikke fungerer diskriminerende for spesielle grupper.

De ulike innvandringsgruppene sine kulturelle, sosiale og religiøse særtrekk må respekteres og gis muligheter til utfoldelse. Innvandringsgruppene må gis mulighet for videre utvikling av egne kulturelle verdier og få informasjon om det norske samfunnet.

Innvandrere skal ha samme mulighet og plikter som resten av befolkningen. Innvandrere må så langt som mulig føres inn i det vanlige samfunnssystemet med bolig og arbeid eller utdanning. Det stiller store krav til norskopplæringen. Innvandrere må i større grad kunne nyttiggjøre seg av den utdanningen og de ressursene de har fra hjemlandet sitt.

Prinsippene om samarbeid, gjensidighet og toleranse er helt grunnleggende. Den beste måten å motarbeide alle former og uttrykk for diskriminering, er å føre en politikk for full sysselsetting og en sosial boligpolitikk. Men det norske samfunnet kan uansett ikke godta rasisme, noe det også må reageres strafferettslig på.

Arbeiderpartiet vil:

- Prioritere flyktninger og familiegjenforening i innvandringspolitikken.
- Korte ned behandlingstida for asylsøknader slik at oppholdet i statlig mottak forkortes og de som får innvilget søknad kan bli raskere utplassert i kommunene.
- Gjøre de som bosetter seg i kommunene økonomisk selvhjulpen gjennom inntektsgivende arbeid så raskt som mulig.
- Senke botidskravet for norsk statsborgerskap fra sju til fem år.
- Samordne og forenkle særskilte ordninger for innvandrere med sikte på å bedre ressursutnytting og effektivisering. Innvandrere må få bedre uttelling for den utdanning og arbeidserfaring de har fra hjemlandet.
- Videreutvikle den offentlige tolke- og oversettingstjenesten.
- Legge vekt på informasjon til innvandrere om norsk samfunn og kultur og om deres rettigheter og plikter.
- Styrke norskundervisningen for innvandrere og flyktninger.
- Styrke innvandringsorganisasjonenes muligheter for å kunne ivareta kulturelle og sosiale oppgaver.

- Igangsette tiltak for å øke den norske befolknings kunnskaper om innvandring, innvandrere og asylsøkere og fremme holdninger som letter deres tilpasning i det norske samfunnet.
- Stimulere til framveksten av publikasjon på innvandrernes eget språk for flest mulig grupper.
- Styrke morsmål opplæringen.
- Arbeide for at innvandrerkvinner får et tilpasset tilbud om språkopplæring og muligheter til utdanning og arbeid.

Kriminalpolitikk

Vi ønsker et samfunn hvor alle kan føle trygghet for sitt liv, sin helse og sine eiendeler og hvor fellesskapets lover respekteres.

Kriminalpolitikken er en del av den alminnelige samfunnspolitikken. Velferdstiltak som utjevner urettferdigheter og sosiale skiller mellom samfunnsgrupper, så som arbeid til alle, en sosial boligpolitikk og et godt skole- og fritidstilbud, er viktige kriminalitetsforebyggende tiltak. Politiet har en trygghetsskapende rolle i velferdssamfunnet. Det er de svakest stilte i samfunnet og de eldre, som særlig er ofre for den vanlige kriminaliteten eller har angst for kriminalitet.

Å gi politiet rimelige arbeidsvilkår vil bidra til økt trygghet og gi politiet mulighet til å yte den service vi ønsker av dem.

Straffelovgivningen bør avspeile velferdssamfunnets syn på hvilke verdier som skal vernes. Vern av liv, legeme og helse mot vold, mishandling og andre krenkende overgrep, må stå sentralt. Frihet fra vold, og frihet fra frykt for vold, er den første betingelse for trygghet. I denne forbindelsen bør også moderne kriminalitet som trafikk- og arbeidsmiljøkriminalitet vies større oppmerksomhet. Et stort antall skader og dødsfall skyldes lovbrudd på trafikklovgivningen og arbeidsmiljøloven. En forebyggende innsats på disse områdene vil bety mer enn noen annen kriminalitetsforebygging.

Angrep på samfunnets fellesgoder som forurensning av naturmiljøet, skattesvik, valutaovertrødelser og annen økonomisk kriminalitet, er en alvorlig trussel mot velferdssamfunnet og folks rettsoppfatning. Arbeiderpartiet vil foreslå reformer og styrke lovgivningen og rettshåndhevelsen på dette området.

Det langsomme tempoet i domstolenes behandling av straffesaker er en alvorlig svakhet ved vårt rettssystem. Straffesaker bør behandles så raskt som det er mulig uten å skade rettssikkerheten. Det er særlig viktig overfor unge lovbrøyttere. Prosessreglene og domstolapparatet bør derfor moderniseres. Arbeiderpartiet vil heve den kriminelle lavalder til 16 år. Soning i anstalt bør bare benyttes i helt spesielle tilfeller for ungdom under 18 år.

Fengselsstraffen er en nødvendig del av det strafferettslige reaksjonssystemet. Det er nødvendig med tilstrekkelig sikkerhet i fengslene, særlig overfor de som er dømt for alvorlige volds- og narkotikalovbrudd. Men fengselsstraff kan virke særlig sterkt på unge lovbrøyttere. Det bør derfor til enhver tid vurderes om andre straffereformer er bedre egnet til å bringe lovbrøytteren tilbake til samfunnet. Samfunnstjeneste og plikt for lovbrøytterne til å gjøre opp for seg, må i større grad brukes som alternative former for

straff ved mindre alvorlig kriminalitet.

Fengselsvesenet bør innrettes slik at soning av straff ved frihetsberøvelse, gir den enkelte innsatte muligheter til å forberede seg på et lovlydig positivt liv etter at soningen er over.

Tilbud om arbeid / skole, kulturimpulser og fysisk utfoldelse innenfor fengslene er viktig. Permisjoner og fremstillinger slik at kontakten med familie og venner opprettholdes i soningstiden, er viktig for at den dømte skal kunne gjenoppta et samfunnsnyttig liv etter å ha sonet sin straff. Det bør imidlertid vurderes nøye hvilke innsatte som kan gis permisjon, og tilstrekkelig kontroll er en forutsetning.

De som soner skal tilbake til samfunnet. Fengselsoppholdet må derfor legges opp slik at innsatte er i stand til å klare seg på egen hånd ved løslatelsen. Kriminalomsorg i frihet må gis økte muligheter til oppfølging i den første, vanskelige tiden etter løslatelse.

Arbeiderpartiet vil:

- Forebygge kriminalitet ved å styrke og bygge ut samarbeidet mellom politi og hjem, skole og sosiale myndigheter. Det forebyggende arbeidet må settes inn før de unge er på vei inn i kriminalitet og stoffmisbruk.
- Øke tryggheten i samfunnet ved å gi politiet ressurser til å være til stede og synes i nærmiljøet.
- Øke bemanningen i fengslene for å bedre arbeidsmiljøet, styrke sikkerhets- og kontrolltiltakene og rehabiliteringsarbeidet overfor fangene.
- Fortsette kampen mot narkotika som er en av de viktigste årsaker til kriminalitet i vårt samfunn. Det må gjennomføres strenge tiltak mot dem som finansierer og profitterer på narkotikaomsetningen.
- Utarbeide en samlet handlingsplan mot voldskriminalitet.
- Styrke påtalemyndighetene slik at innbruddstyverier og andre alvorlige lovbrudd ikke henlegges på grunn av manglende kapasitet.
- Arbeide for å korte ned tida mellom forbrytelse og dom og soning.
- Gjennomføre en revisjon av vår samlede straffelovgivning for å skape større sosial rettferdighet. Forbrytelser mot fellesskapet bør sidestilles med tradisjonell kriminalitet.
- Styrke innsatsen mot økonomisk kriminalitet og mot miljøkriminalitet.
- Styrke stillingen til ofrene for kriminalitet.
- Utvide bruken av konfliktråd.
- At samfunnstjeneste og plikt for lovbrutere til å gjøre opp for seg, i større grad brukes som alternative former for straff ved mindre alvorlig kriminalitet.

KAPITTEL 6: MILJØ FOR FRAMTIDA

En aktiv miljøpolitikk

Mennesket er helt avhengig av naturen av ren luft, rent vann og sunn mat. Et godt miljø er en avgjørende forutsetning for sosial og økonomisk utvikling. Derfor kan vi heller ikke utvikle vår velferd på bekostning av kommende generasjoner gjennom en kortsiktig ressursutnyttning og forurensning. Hensynet til det totale miljø må være avgjørende i alt planleggingsarbeid og ved politiske vedtak.

Miljøet er menneskenes felles arv og eiendom. Miljøødeleggelse kjenner heller ingen grenser. De kan hverken forhindres av enkeltmennesker alene eller av markedsmekanismene. En bærekraftig utvikling kan bare sikres i fellesskap på tvers av grupper, grenser og generasjoner.

Friluftsliv og uforstyrret natur er en viktig del av det Norge vi ønsker å presentere internasjonalt.

Bedrifter og enkeltpersoner har ansvar og påvirkningsmuligheter. Det må derfor gis aktiv informasjon om hvilke miljøfarer enkelte produkter har og om alternative produkter og om livsstil. Det må også stimuleres til holdningsskapende miljøtiltak slik at vi får en gradvis endring i bruk av miljøfarlige produkter. På denne måten vil også alle føle ansvar for vårt felles miljø.

Miljøpolitikken må være både sektorovergripende og grenseoverskridende. Vi må tenke globalt og handle lokalt. Troverdighet i arbeidet for skjerpede miljøkrav internasjonalt, krever at vi ligger i fremste rekke når det gjelder opprydding og forebygging av miljøskader innenfor egne landegrenser.

Globale utfordringer

Naturen utnyttes i dag utover jordas økologiske bæreevne. Fruktbar jord utpines, ørkenen sprer seg og ressursrike tropeskoger hugges ned. Livet i havet er truet av rovdrift og forurensning. Ozonlaget blir uttynnet, sur nedbør dreper skog og fisk og forurensning påfører oss omfattende helseskader. Denne utviklingen må snus. Jo lenger vi venter, desto dyrere vil en snuoperasjon bli.

Mange miljøproblemer i den tredje verden skyldes at fattigdom og underutvikling tvinger fram en utnyttning av ressursene som ødelegger miljøet og livsgrunnlaget. Gjeldskrisa er et avgjørende hinder for utvikling. En mer rettferdig internasjonal fordeling og en bedre utvikling i u-landene, er avgjørende for å hindre miljøødelegging.

Verdenshavene er avgjørende for livet på jorda. De er truet av overbeskatning og forurensning. De vanligste fiskebestandene i farvannene rundt kontinentalsokkelen trues nå av overfiske. Samtidig er avfall fra land, luft og skip i ferd med å ta kvelertak på livet i havet. En bærekraftig utvikling er derfor avhengig av at vi forvalter ressursene i havet bedre.

Vinden bringer forurensning over landegrensene. Den fører blant annet med seg sur nedbør som har vidtrekkende konsekvenser for skog, vegetasjon, fisk, avlinger, algeoppblomstring og menneskenes helse. Gjennom internasjonale avtaler må vi sikre at utslippene av svovel og nitrogenoksid ikke overstiger naturens tålegrense.

Menneskeskapt virksomhet fører også til uttynning av det livsviktige ozonlaget. Den økte ultrafiolette strålingen kan føre til mangedobling av antallet hudkrefttilfeller, ødelagt liv i havet, reduserte avlinger og svekking av menneskenes immunsystem. Montreal-avtalen om reduserte utslipp av ozonødeleggende stoffer, legger grunnlaget for å stanse uttynningen av ozonlaget og bør snarest mulig følges opp og forsterkes.

Sammen med ozonødeleggende stoffer, kan utslipp fra fossile energikilder gi en

raskere temperaturstigning på kloden enn noen gang tidligere i menneskets historie. Klimaendringer kan føre til at store og tett befolkede landområder legges under vann, ørkenen sprer seg og havstrømmene skifter retning. Dette vil påvirke alle mennesker og hele naturmiljøet i verden i enda større grad enn andre miljøødeleggelser. Det er derfor nødvendig å samordne og øke innsatsen mot uttynning av ozonlaget, sur nedbør og klimaendringer, blant annet gjennom en egen internasjonal klimakommisjon.

Forskning angående tiltak som kan erstatte bruken av fossile brennstoff må prioriteres.

Planter, dyr og mikroorganismer må bevares. For å sikre et representativt utvalg av jordas økosystemer, er det nødvendig å tredoble omfanget av vernede arealer. Også i Norge er det derfor nødvendig å ha et aktivt naturvernarbeid.

Arbeiderpartiet vil:

- Følge opp Verdenskommisjonens anbefalinger nasjonalt og internasjonalt. Det skal gis statusrapport for den oppfølgingen også i neste stortingsperiode.
- Legge vekt på miljø i bistandspolitikken.
- At Norge skal ligge i forkant i arbeidet med å redusere utslipp som fører til nedbryting av ozonlaget, klimaendringer, sur nedbør og havforurensninger. Norge skal være pådriver i arbeidet for å forbedre det internasjonale avtaleverket på disse områdene.
- Forsterke miljøpolitikkenes forebyggende og sektorovergripende karakter. Hensynet til bærekraftig utvikling skal innarbeides som en overordnet rammebetingelse på alle sektorer. Det skal utføres analyser av miljøkonsekvensene ved alle større utbyggingsprosjekter.
- Arbeide for at forskning om miljøspørsmål intensiveres og integreres i de forskjellige forskningsområdene. Forskning på tiltak som kan redusere og erstatte bruken av fossile brensler gis høy prioritet.
- Sikre et høyt aktivitetsnivå i naturvernarbeidet og i arbeidet for en global og miljømessig forsvarlig bruk av naturressursene i arktiske strøk. Den nye landsplanen for nasjonalparker skal følges opp aktivt.
- Foreslå internasjonale forskningsprosjekter om tiltak som kan redusere forurensningen fra flytrafikken.
- Foreslå at det i FN-regi utarbeides internasjonale regler som kan hindre forsøpling fra virksomhet i verdensrommet.
- Ta initiativ til en internasjonal klimakommisjon.
- Arbeide for en tredobling av jordas samlede vernede arealer.

Energi

Bruk av fossile energikilder som olje, gass og kull fører til både sur nedbør og klimaendringer. Disse energikildene er heller ikke fornybare. Derfor er energipolitikken avgjørende for å nå de målene vi setter oss i miljøpolitikken. Energiforbruket må flate ut rundt århundreskiftet. Dette krever blant annet en vesentlig omlegging av samferdselspolitikken med økt vekt på bane- og kollektivtrafikk og redusert privatbilisme, særlig i og omkring store byer og tettsteder.

Norge har tilgang på fornybar energi gjennom vannkraft. Denne ressursen må fortsatt utnyttes. Utbygging av vannkraft går nå likevel mot en avslutningsfase.

Framtidig utbygging må bare skje innen rammen av en samlet plan. De mest verneverdige vassdragene må gis varig vern. Ved utbygging av nye vassdrag, må det legges de samme lønnsomhetskriterier til grunn som ved andre offentlige investeringsprosjekter. Utnytting av de store gassreservene må skje på en miljømessig forsvarlig måte og ved hjelp av best tilgjengelig renseteknologi. Innenlandsk bruk av gass må tilpasses målet om reduksjon i de samlede utslippene av karbondioksid.

Det må satses mer på utvikling av alternative og miljøvennlige energikilder. Arbeidet for energiøkonomisering (ENØK), må forsterkes og oppmuntres. Energifprisene må være slik at de fremmer energiøkonomisering og avspeiler miljøkostnadene ved de ulike energitypene. Dette vil være i tråd med prinsippet om at forurenser skal betale, og er det mest effektive tiltaket for å nå målet om stabilisering av energiforbruket. Det skal ikke bygges kjernekraftverk i Norge.

Arbeiderpartiet vil:

- Sette i gang flere utviklingsprosjekter for alternative energikilder.
- Gjennomføre en ny plan for vern av vassdrag og bruk av Samlet Plan som grunnlag for utbygging av vannkraft.
- At Norge skal stabilisere utslippene av CO₂ innen år 2000. Deretter skal utslippene reduseres.
- Prioritere tiltak som kan begrense bruken av fossile brensler.
- Øke forskjellen i avgiftsbelastning på tunge lettsvovelholdige oljer.
- Tilpasse bruken av gass i forhold til målet om en samlet reduksjon av utslippene av karbondioksider.
- Satse mer på utbygging av bane- og kollektivtrafikk, særlig i og omkring de store byene og tettstedene.
- Gjennomføre regler om renseutstyr på dieseldrevne kjøretøyer.
- Satse på utvikling av renseutstyr også for avgassene fra skip i kystfart.

Opprydding og omstilling

Industrilandene produserer om lag 90 prosent av alt farlig avfall i verden. Mengden av spesialavfall som transporteres over landegrensene øker. Mengden av spesialavfall bør derfor reduseres. Mest mulig bør gjenvinnes og tas hand om av produsentlandet selv. Gjennom internasjonale avtaler må det forhindres at utviklingsland blir dumpingplass for slikt avfall. I Norge må det oppryddingsarbeidet som nå er satt i gang med etablering av mottaksplasser, bygging av sentralt behandlingsanlegg og kartlegging av dumpet avfall fullføres. Ordningen med pant må videreutvikles slik at det lønner seg for den enkelte å ta forsvarlig hånd om avfall. Mottaksapparatet for problemavfall må effektiviseres og gjøres lettere tilgjengelig. Den enkelte husholdningen må i større grad ta vare på og skille husholdningsavfall for gjenvinning. Dette vil skape holdninger til miljøet der den enkelte har et ansvar. Returordninger for glass og papir, farlige væsker og stoffer fra private opprettes over hele landet.

Miljøvern er et område der hensynet til økonomisk gevinst og egen handlefrihet må vike for fellesskapets interesser. Derfor må de som forurenser betale for rens tiltak og for skader som påføres miljøet. Skatter og avgifter må tilpasses slik at det blir mer lønnsomt å rense og forhindre utslipp. Det må slås hardere ned på miljøkriminalitet. Enkelt personer og bedrifter som bevisst bryter miljøbestemmelser skal straffes med

bøter eller fengsel. Ved bruk av bøter skal de minst tilsvare det vedkommende har spart ved ikke å innføre miljøtiltak samt det koster det offentlige å utbedre skadene.

Hensynet til en bærekraftig utvikling krever omstilling på de fleste samfunnsområder. I enkelte tilfeller kan det oppstå konflikt mellom miljø og arbeidsplasser. Men det er bare en miljøvennlig produksjon som kan sikre vårt livsgrunnlag og vår produksjonsevne i framtida. Miljøkrav fører også til en mer effektiv utnyttning av råvarer og energi, samtidig som miljøvennlig teknologi og produkter kan bli en viktig eksportbransje. Miljøindustri bør derfor stimuleres gjennom aktiv bruk av utviklingskontrakter.

Industrien, landbruket og kommunenes renovasjonssystemer er viktige forurensningskilder. Blant annet gjennom overføringsordninger og skatte- og avgiftssystemet, må landbruket styres mot mer miljøvennlig driftsformer. Kommunene må pålegges å forsere arbeidet for en forsvarlig avfallsbehandling og kloakkrensing.

Arbeiderpartiet vil:

- Systematisere og øke bruken av avgifter på miljødeleggende stoffer og produkter. Avgiftssatsene skal øke med økende forurensning og miljøskader.
- Styrke etterforskningen og skjerpe straffebestemmelsene i tilknytning til miljøkriminalitet.
- Redusere utslipp av farlige miljøgifter drastisk og fullføre etablering av et forsvarlig system for innsamling og behandling av spesialavfall.
- Styrke miljøvernarbeidet i kommunene og forsere innsatsen for rensing av kloakkutslipp og for behandling og gjenvinning av avfall ved for eksempel innsamlings- og panteordninger.
- Overvåke skog og vann slik at skader fra sur nedbør og øvrige miljøgifter kan forebygges i tide.
- Arbeide for internasjonale avtaler i FN-regi om behandling av spesialavfall. Dumping av avfall i u-land må forhindres.
- Bruke miljøvennlig papir i offentlig virksomhet.
- Kreve analyser av miljøkonsekvensene ved større industrielle utbyggingsprosjekter.
- Redusere forbruket av KFK-gasser (klorfluorkarboner) maksimalt i produkter hvor alternativer finnes.

Helse og miljø

Forurensning som rammer planter og dyr, vil også til slutt ramme mennesket selv. Luft- og vannforurensning påfører oss store helseskader. Levealderen har sluttet å øke i landets store byer. Astma og allergiplager blant barn og unge viser en alarmerende vekst. Luftforurensning kan skade fruktbarhet og gi fosterskader. Støyplager rammer menneskers helse og hjemmemiljø. Miljøvern er derfor også forebyggende helsearbeid. Retten til ren luft, rent vann og sunn mat vil bli sentrale velferdskrav i 90-årene. Ingen skal ha rett til å ødelegge andres helse. Det må føres streng kontroll med medikamentbruk og bruk av kjemikalier i matproduksjonen. Hensynet til miljø og helse må stå over kravet om effektivitet.

Matvarene må merkes med en deklarasjon som forteller om skadelige stoffer. Forbrukerne må også få vite hvilke varer som er mest miljøvennlige. Det må opplyses om hva isoleringsmatter, sponplater og annet husbyggingsmateriale vil kunne avgi av

giftige, kreftframkallende gasser og ozonnedbrytende stoffer. Innbyggerne i de store byene og i industrisentra må bli underrettet når luftforurensingen nærmer seg faregrensene. Standarden på drikkevannet fra det enkelte vannverk må også jevnlig offentliggjøres.

Å sikre en bærekraftig utvikling krever økte kunnskaper, holdningsendringer og folkelig mobilisering på bred front. Derfor må miljøfaglig undervisning i skolen og forskning intensiveres. Det lokale politiske miljøvernarbeidet må styrkes og frivillige organisasjoner støttes i sitt arbeid med miljøsaker.

Arbeiderpartiet vil:

- Reparere og forebygge miljøskader gjennom felles og helhetlig satsing på tvers av sektorer og forvaltningsnivåer.
- Stimulere til utvikling av miljøvennlige produkter og innføre en ordning med merking av disse.
- Øke kontrollen av matvarer, særlig importert frukt og grønnsaker.
- Etablere faste målestasjoner for luftforurensing i by- og industrisentra.
- Etablere forpliktende normer for luftkvalitet i Norge.

Arbeidsmiljø

Det avdekkes stadig helseskadelige arbeidsmiljø. Norske arbeidsplasser skaper eller gir bidrag til en lang rekke helseproblemer som belastningslidelser, hudlidelser, luftveisproblemer, løsemiddelskader, asbestskader, nervøse lidelser, hjertekarsykdommer og skader p.g.a. arbeidsulykker. Arbeidsmiljøpolitikken skal forebygge, ikke reparere. Den enkelte arbeidstaker kan sjelden eller aldri få endret disse betingelsene alene. For å få til et bedre miljø, er det nødvendig med kollektiv handling basert på en felles forståelse av problemene i den enkelte bedrift. Arbeidstakernes rettigheter til å kreve forbedringer i arbeidsmiljøet, må gjøres reelle. Arbeidstilsynet, men også arbeidsgiverne, har et ansvar for å intensivere arbeidet med å forbedre arbeidsmiljøet. Retten til et godt arbeidsmiljø er urettferdig fordelt. Dårlig arbeidsmiljø, lav utdanning og lønn er ofte sammenfallende. Det fører til at enkelte grupper har en større miljøbelastning enn andre. Det offentlige, gjennom arbeidstilsynet, har et ansvar for å bedre særlig disse gruppernes arbeidsmiljø.

Helseskadelig arbeidsmiljø skal ikke lønne seg. Avgiftssystemet må utformes slik at det lønner seg for bedriften å bedre miljøet framfor å fortsette produksjonen som før.

Arbeidsmiljø er mer enn det fysiske arbeidsmiljøet. Sterkt arbeidspress, ugunstig arbeidsordninger og mobbing på arbeidsplassen er også en del av arbeidsmiljøet. Mer oppmerksomhet både fra organisasjonene i arbeidslivet og fra det offentliges side, må rettes inn mot dette området innen arbeidsmiljøet.

Likevel er et godt arbeidsmiljø mer enn fravær av negative forhold. Det dreier seg også om arbeidstakernes muligheter til faglig og personlig utvikling gjennom sitt arbeid, sosialt samvær med arbeidskamerater og trygge ansettelsesforhold.

Arbeiderpartiet vil :

- Styrke innsatsen mot arbeidsmiljøkriminalitet.
- Sikre en videre utbygging av bedriftshelsetjenesten.
- Styrke kontrollen med farlige stoffer og produkter i arbeidslivet, spesielt de kjemiske.
- Styrke arbeidsmiljøopplæringen og det forebyggende helsearbeidet.
- Sikre utsatte arbeidstakere rett til omplassering fra helsefarlig arbeid uten økonomisk tap.
- Utvide og styrke verneombud og arbeidsmiljøutvalgs innflytelse og myndighet.
- Styrke arbeidsmiljøforskningen.
- Bygge ut yrkesmedisinske avdelinger ved alle regionsykehus.

Ferie og friluftsliv

Bevaring av naturgrunnet er ikke bare god friluftspolitikk, men også viktig for Norge som turistland.

En stadig større del av vår hverdag vil bli preget av fritid. Økt fritid gir større muligheter til frivillig innsats i nærmiljø og organisasjoner.

Våre store friområder er en viktig ressurs for friluftsliv og rekreasjon. Denne muligheten må ivaretas og allmennhetens rettigheter til fri ferdsel må sikres. Likevel fører noe fritidsaktiviteter til press på miljøet. Småbåttrafikken må tilpasses målet om alles rett til å nyte skjærgården. Samtidig må det tilrettelegges for forsvarlig friluftsliv langs hele kysten vår.

Mange av våre byer har store friluftsområder i nærheten. Det er viktig for trivsel og rekreasjon at disse områdene bevares som friområder. En må også legge vekt på grønne lunger og friarealer innenfor byens grenser.

Det er fullt mulig å øke utbyggingen av fritidsbebyggelsen i Norge. Dette bør skje innenfor kommunale planer og på en måte som ikke forringer allmennhetens muligheter til friluftsopplevelser.

Arbeiderpartiet vil:

- Verne om friluftslovens bestemmelser om allmennhetens rett til fri ferdsel i utmarksområder.
- Stimulere til økt fritidsbebyggelse innenfor kommunale planer som også ivaretar allmennhetens interesser. Det må være lettere å få tillatelse til hyttebygging i tilknytning til store områder av ubrukt natur enn i pressområder.
- Sikre allmennhetens rett til jakt og fiske. Ved eventuelle salg av statsallmenninger må en vurdere å skille ut jakt- og fiskerettighetene til fordel for allmennhetens interesser.
- Stimulere til bruk av ikke- blyholdige patroner.
- Tilrettelegge forholdene for båtlivet langs hele kysten vår.
- Arbeide aktivt for å følge opp den nye landsplanen for nasjonalparker.

KAPITTEL 7: UTVIKLING AV DEMOKRATIET

Demokrati er for arbeiderbevegelsen et mål i seg selv. Demokrati krever muligheter for ansvar og deltakelse. På den måten får vi innsikt, erfaring og dermed reelle muligheter for innflytelse. Frihet er uløselig knyttet til demokrati. Arbeiderpartiet vil videreutvikle demokratiet på alle områder i samfunnet. Muligheten for medbestemmelse og ansvar i lokalsamfunnet er viktig. Som forbrukere har vi interesse av rettigheter i forhold til velferdsgoder, varer og tjenester. Bedriftsdemokratiet skal utvides for at arbeidstakernes medbestemmelse skal bli reell. Det økonomiske liv krever bedre styring slik at flere får innflytelse over utviklingen. Mediapolitikken må utformes slik at alle får et godt tilbud om informasjons- og kulturformidling. Likestilling mellom kvinner og menn er også et spørsmål om like rettigheter til makt og ansvar.

Arbeiderpartiet vil forene hvert enkelt menneskes interesser med fellesskapets. Derfor skal samfunnet utvikles slik at alle kan bli aktive samfunnsborgere med de rettigheter og plikter det innebærer.

Styring og planlegging

Mange kan oppleve store avstander og maktesløshet i forhold til de som tar beslutninger. Denne avstanden må reduseres, og flest mulige må trekkes med i beslutningsprosessen.

Makt og innflytelse er spredd og fordelt på mange. Sentrale organer som Storting og regjering har stor makt. Det har også næringslivet og de store organisasjonene. Makt er også i økende grad delegert til kommunene og andre lokale organer. Spredning av makt er grunnleggende for sikring av demokratiet. Det bidrar til økt initiativ, engasjement og mangfold.

En slik spredning av makt forutsetter politisk styring av overordnede mål og rammer. De sentrale politiske organene må ivareta helheten og sikre at målsettingene blir nådd. Men innenfor slike helhetlige rammer, er det viktig at mest mulig makt og innflytelse blir desentralisert.

Den politiske beslutningsprosessen må styrkes lokalt og sentralt. Samtidig må de politiske organer i sterkere grad konsentrere seg om overordnede beslutninger, og mindre med detaljregulering. På denne måten kan politiske organers evne til å styre bli styrket. Da styrkes også tilliten til politiske organer, og det må i større grad demmes opp for gruppeinteresser og sektorkrav.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke de politiske organers innflytelse gjennom å satse sterkere på styring av hovedlinjer og rammestyring, ikke detaljregulering.

Lokaldemokratiet

Det lokale sjølstyret har lang tradisjon i Norge, og det har fått stadig nye oppgaver og former. Stadig flere mennesker er blitt dratt med i beslutningsprosessen i kommuner og fylkeskommuner. Noe av kritikken mot det lokale styringssystemet i dag, går ut på at beslutningsprosessen er for sterkt preget av byråkratiske arbeidsrutiner og detaljspørsmål slik at det blir vanskeligere å behandle større saker og å trekke opp linjer for den kommunale virksomheten. Det har også i løpet av de to siste ti-årene skjedd en aktiv desentraliseringsprosess gjennom delegering av ansvar til mindre lokale organer. Men denne prosessen er ikke i like stor grad fulgt opp med delegering av myndighet. Det har igjen skapt følelse av avmakt hos mange lokalpolitikere.

Det er nå nødvendig å trekke opp nye grenser mellom administrasjon og folkevalgt makt. Saksbehandlings- og budsjett rutiner må gjennomgås med sikte på forenkling. Beslutningsprosessen må nøye gjennomgås med sikte på å avlaste de folkevalgte for deltalsaker og administrative spørsmål, slik at folkevalgte i større grad får arbeide med de større og mer langsiktige politiske oppgavene.

Delegering av politiske oppgaver kan være med på å spre makt og å trekke flere med i den politiske beslutningsprosessen. Men delegering kan også føre til større avmakt og mindre oversikt, og dermed svekke den politiske styringen. Skal delegering av politisk makt ha mening, må det være en sterk sammenheng mellom ansvar og myndighet. Desentralisering av politisk makt forutsetter også i stor grad desentralisering av administrasjon. Arbeiderpartiet vil i perioden gjennomgå erfaringene med desentraliseringsprosessen med sikte på å få til bedre samsvar mellom ansvar og myndighet.

Forsøkene med frikommuner der kommunene har beslutningsrett i flere saker hvor staten i dag bestemmer, vil gi lokalpolitikken mer innhold. Lokalpolitikkerne får større muligheter til selvstendig, helhetlig planlegging og ansvar for flere områder i politikken. Forsøkene med frikommuner må utvides til nye områder.

Rekruttering til folkevalgte verv bør bli bredere. Deltakelse i lokalpolitikken må kunne kombineres med jobb og ansvar for hjem og familie. De folkevalgtes arbeidsvilkår må bedres. Det må bli enklere å få fri fra jobb for deltakelse i folkevalgt arbeid. Muligheten for barnepassordninger må utvides.

Det er viktig å skape grobunn for samvirketiltak på stadig nye områder. Kooperativ styringsformer kan utgjøre et viktig alternativ til organisasjonsformene i næringslivet. Brukermedvirkning etter samvirkemodeller kan også være alternativer for virksomhet som drives i offentlig regi. Dette kan gjelde barnehager, eldresentra eller ungdomsklubber. Samvirke kan også utvikles som en egnet organisasjonsmodell for servicebedrifter, små produksjonstiltak, eller kulturformidling. Den bærende ide er at menneskene selv tar ansvar for de oppgaver som skal løses.

Både lovgivning og økonomiske virkemidler må vurderes tatt i bruk for å fremme samvirkeideen på nye måter. Tiltakene skal både ta sikte på å styrke mulighetene for at samvirkemodellen velges som naturlig organisasjonsform, og ta sikte på å sikre at deltakerdemokratiet gjøres reelt og levende i kooperativ virksomhet.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomgå den politiske beslutningsprosessen i kommunene med sikte på bedre

politisk styring av hovedoppgavene.

- Gjennomgå erfaringene med desentraliseringsprosessen i kommunene med sikte på å styrke den reelle innflytelsen.
- Stille krav om enklere saksbehandlingsrutiner og forståelig språk i kommunale saksdokumenter. Folkevalgte må få rimelig tid til å forberede seg til møtene.
- Utvide frikommuneforsøket til flere områder i politikken.
- Bedre de folkevalgtes arbeidsvilkår, slik at rekrutteringen til folkevalgte verv kan utvides.
- Fortsette arbeidet med desentralisering av myndighet og oppgaver til bydelsutvalgene i de større byene.
- Følge opp den offentlige utredningen om samvirketiltak på nye områder.

Økonomisk demokrati

Det økonomiske demokratiet i Norge har flere former. Folkevalgte bestemmer størrelsen og bruken av de offentlige inntektene som nå utgjør om lag halvparten av vår verdiproduksjon. Partene i arbeidslivet fastsetter og fordeler lønningene som utgjør en sentral del av vår økonomi. Gjennom bedriftsdemokratiet og bankdemokratiseringen er også det økonomiske demokratiet utviklet.

Det økonomiske demokratiet har likevel mangler. Mange viktige beslutninger med store konsekvenser for samfunnet og den enkelte, blir fattet uten at felleskapet og de ansattes interesser blir tilstrekkelig ivaretatt. Arbeiderpartiet vil derfor utvide det økonomiske demokratiet i Norge.

Inntektsoppgjørene er det viktigste instrumentet vi har for fordeling av overskuddet fra samfunnets produksjon. Inntektsoppgjørene er og blir også brukt til andre ting enn bare å forhandle om lønninger. Som et ledd i et inntektspolitisk samarbeid, vil Arbeiderpartiet gå inn for at forhandlingsretten blir utvidet ytterligere ved at det kan innføres ordninger med overskuddsdisponering gjennom fondsavsetninger som en del av de ordinære tariffoppgjørene. Dette vil spesielt være aktuelt i tider der det er nødvendig å vise inntektsmoderasjon og der det må settes særskilte rammer for inntektsveksten. Midlene som avsettes, kan senere investeres i bedriftene til formål som partene er enige om. Etterutdanning og andre opplæringstiltak, bør her stå sentralt. Slike tariffestede avsetninger kan skje både på den enkelte bedrift og gjennom kollektive avsetninger.

Finansinstitusjonene har stor makt ved at de forvalter mye av den oppsparte kapitalen i Norge. Dette er bedrifter som det må stilles strengere krav til styring, innsyn og kontroll med enn næringsvirksomhet ellers. Kredittforvaltning er en sentral samfunnsoppgave. Myndighetene må derfor ha det overordnede ansvar for at denne virksomheten foregår på en samfunnstjenlig måte.

Etter regjeringsskiftet i 1986 er det vedtatt en rekke ordninger som sikrer større kontroll med og innsyn i kredittinstitusjonene. Det er vedtatt et regelverk som omfatter hele finansvesenet, også det såkalte gråmarkedet. Det stilles større krav til sikkerhet slik at kundene ikke skal berøres av tap på kredittforvaltningen. Kredittinstitusjoner som ikke overholder regelverket, skal straffes og konsesjon kan bli nektet. For at dette nye

og strenge regelverket blir overholdt, bør Kredittilsynet bli ytterligere styrket.

Det er foretatt en betydelig omlegging av skattesystemet slik at låneveksten nå er mer i samsvar med de kredittpolitiske mål. Denne omleggingen må føres videre. Kredittlovens muligheter til å styre kredittpolitikken der den indirekte styring ikke virker etter sin hensikt, må opprettholdes.

Det er nødvendig å øke andelen av folkevalgte oppnevnte til forretningsbankenes representantskap. Vi må også få liknende ordninger for forsikringssselskapene. Det bør i tillegg vurderes offentlig oppnevning av representanter til bankenes styrever. Bankenes kontrollkomiteer bør styrkes. Arbeidsmulighetene for de oppnevnte bør bedres, og de må sikres en bedre skoleing.

Statsbanksystemet er et viktig ledd i det økonomiske demokratiet. Det gir myndighetene mulighet til direkte kredittpolitisk styring, og kreditten blir kanalisert til politisk prioriterte formål. Statsbanksystemet skal også brukes til konjunkturpolitisk styring. Statsbankenes andel av den samlede utlånsmasse må økes i perioden. Som et ledd i å styrke statsbanksystemet og å sikre et bedre tilbud i finansmarkedet, bør det opprettes en ny bank, Norges Postbank, ved å slå sammen Postsparebanken og Postgiro. Denne banken skal underlegges kredittpolitiske rammer og formål, men ellers i stor grad drive i konkurranse med det øvrige kredittsystem. Banken vil få spesielle oppgaver i boligfinansieringen og i långiving til distrikts- og samferdselstiltak.

I 1988 vedtok Stortinget ny lov om børsvirksomhet. Den regulerer børsen på en sterkere måte enn før ved at myndighetene blant annet skal velge råd og vedta forskrifter for børsen og dens virksomhet. Det blir videre arbeidet med regler som skal forhindre innside-handel med aksjer. Arbeiderpartiet går inn for at større aksjeoverdragelser, sammenslutninger og oppdelinger av bedrifter må godkjennes av styret i bedriftene, og de ansatte må ha høve til å uttale seg på forhånd.

Det er ønskelig at børsen og aksjemarkedet ellers bidrar med mer kapital til produktiv næringsvirksomhet. Skattesystemet må stimulere til nytegning av aksjer. Skattefritaket for salgsgvinster når aksjer selges etter tre år, bør opphøre. En ytterligere opptrapping av omsetningsavgiften bør også vurderes.

Arbeiderpartiet vil:

- I tilknytning til inntektsoppgjørene utvikle nye former for overskuddsdeling som gir de ansatte større innflytelse over verdiskapingen.
- Sørge for at det er reel konkurranse i finansmarkedet gjennom blant annet å sikre et tilstrekkelig antall og mangfold av uavhengige finansinstitusjoner.
- Sikre statsbankenes posisjon i markedet og etablere en ny bank, Norges Postbank, ved å slå sammen Postgiro og Postsparebanken.
- Styrke innflytelsen til de offentlige oppnevnte representantene i finansinstitusjonenes styrende organer.
- Styrke de ansattes stilling ved større aksjeovertagelser, sammenslutninger og oppdelinger av bedrifter.
- Fortsette omleggingen av aksjebeskatningen.

Bedriftsdemokratiet

Videre utvikling av bedriftsdemokratiet må fortsatt bygge på at de ansatte har krav på innflytelse på grunnlag av at de gjør en innsats i produksjonen og at de skaper verdier. Demokratisering av virksomhetene både i den private og den offentlige sektor, er derfor naturlig og riktig på bakgrunn av det arbeidstakerne yter.

I åra framover vil bedriftsdemokratiet være helt nødvendig for fornyelsen av norsk arbeidsliv. Nødvendige omstillinger stiller store krav til alle ledd på arbeidsplassene. Blant annet derfor må de ansatte oppnå større reell medinnflytelse i det daglige arbeidet.

De ansatte har i dag, etter Aksjelovens regler, en forholdsvis god formell representasjon i styrende organer i større private bedrifter. Det er en viktig oppgave for arbeiderbevegelsen i årene framover å sikre mer reell innflytelse slik at den kunnskap og erfaring de ansatte sitter inne med, kan brukes bedre. Det kan blant annet skje gjennom bedre skolering og informasjon. Da blir også det økonomiske demokratiet mer slagkraftig.

Framover må utviklingen av bedriftsdemokratiet utvides når det gjelder innflytelse over de daglige beslutninger og arbeidsrutiner i bedriftene. Dette kan blant annet skje på bakgrunn av ideer fra Senteret for Bedriftsdemokratisk utvikling, som er opprettet i samarbeid med partene i arbeidslivet. Senteret skal være ideskaper og pådriver for demokratisk arbeidslivsutvikling.

Arbeiderpartiet vil:

- Støtte tiltak for bedre skolering og informasjon til ansatte for å gjøre bedriftsdemokrati-ordningen mer reell.
- Støtte tiltak for utvidelse av bedriftsdemokratiet når det gjelder de daglige styrings- og planleggingsfunksjonene på alle plan.
- Støtte Senteret for Bedriftsdemokratisk utvikling for å oppnå en demokratisk arbeidslivsutvikling.
- Arbeide for å utvikle konsernfaglig samarbeid over landegrensene med sikte på å sikre fagbevegelsen innflytelse i bedriftenes styrende organer.

Arbeidstid

De høye målene vi har satt for utbyggingen og fornyelsen av det norske samfunnet fram mot århundreskiftet, stiller krav om innsats til alle. Sosialdemokratiets svar er et moderne, effektivt og trygt arbeidsliv.

Vi kan bare få dette til når mer effektiv drift er et resultat av bedre arbeidsmiljø og trygghet for den enkelte. Smidighet og vilje til å arbeide fram nye organisasjonsformer hos alle parter i arbeidslivet er det vi satser på.

Utvikling av et mer reelt og aktivt bedriftsdemokrati er en forutsetning for å få dette til. Arbeiderpartiet mener at de ansatte i bedriftene har krav på medinnflytelse i kraft av de verdier de skaper og uten å måtte være eiere.

Enkeltmenneskets evner og arbeidskraft er til for å brukes. Mulighetene til personlig utvikling og tilrettelegging av arbeidet kan bli bedre. Arbeiderpartiet vil også ta initiativ til lovgivning og avtaler som gir arbeidstakerne rett til utdanning og egenutvikling. Minst en gang i løpet av et yrkesliv bør alle ha rett til et utviklings- eller utdanningsprogram av en viss varighet.

Arbeidstidsreformer som kan gi økt likestilling og gi flere mulighet for deltakelse i lønnet arbeid har stått sentralt i debatten i 1980-årene, og er også nedfelt som langsiktige mål i våre programmer.

I arbeidsprogrammet for 1985-89 ble reduksjon i den daglige arbeidstid og fleksibel pensjonsalder gitt prioritet, og det er gjennomført reformer på begge disse områdene.

Arbeidstiden er i dag organisert på en måte som ofte passer dårlig til de endringer som har skjedd i familiene. Mange ønsker mer variasjon i mulighetene til å ordne forholdet mellom arbeid og fritid. Behovet er forskjellig i de ulike livsfasene.

Den enkelte bør ha større frihet ved økt fleksibilitet i arbeidslivet innenfor rammen av samfunnsmessige kjøregler og kollektive avtaler. Urimelige og oppdelte arbeidstider må unngås. Slik kan hver enkelt få utnyttet sine krefter bedre til beste for samfunnet.

Arbeidstidsreformer kan i seg selv bidra til økonomisk vekst. Mer varierte arbeidstidsordninger kan forlenge driftstiden / åpningstiden i virksomheter der god utnyttelse av kapitalutstyret er viktig for lønnsomheten. Arbeiderpartiet går inn for arbeidstidsreformer som åpner for en ny fordeling av arbeidstiden over ukens timer og årets dager. På den måten kan vi oppnå større frihet i valg av arbeidstid. Arbeidstiden er regulert gjennom lovgivning og tariffavtaler. Endringer i arbeidstidsmønstrene må skje innen rammen av arbeidsmiljøloven og som følge av initiativ fra partene i arbeidslivet. Arbeidsmiljøloven gir rom for betydelig større variasjon og valgfrihet i plasseringen av arbeidstiden enn det som nå er vanlig i arbeidslivet. Loven gir arbeidstakerne muligheter for å kunne velge mellom flere arbeidstidsordninger med samme årlige arbeidstid, men med ulik fordeling av arbeidstiden over dager, uker og året. For å få en tilpasning til dette kan avtaleverket gi bestemmelser som gir arbeidstakerne rett til å velge mellom flere mulige arbeidstidsordninger innenfor arbeidsmiljølovens bestemmelser.

Barnefamiliene er hardt presset både når det gjelder tid og økonomi. Arbeiderpartiet vil derfor fortsatt øke omsorgspermisjonen for foreldre. Målet er et år svangerskapspermisjon som kan deles mellom foreldrene.

Det vil ikke være rom for å sette ned arbeidstida eller senke den alminnelige pensjonsalderen. Innenfor et inntektspolitisk samarbeid, som ledd i tariffoppgjør, vil Arbeiderpartiet kunne medvirke til fleksible pensjonsordninger.

Arbeiderpartiet vil:

- Gradvis utvide svangerskapspermisjonen til 1 år der en del av den kan tas ut i form av redusert daglig arbeidstid i løpet av barnets åtte første leveår.
- Gå inn for fleksible arbeidstider over uken og året innenfor arbeidsmiljølovens bestemmelser og på grunnlag av tariffavtaler, blant annet for å sikre barnefamiliene og andre bedre muligheter til å kombinere arbeid og omsorg.

Variert medietilbud

De demokratiske verdiene må sikres i mediepolitikken. Ytringsfrihet gir ikke automatisk ytringsmulighet. Mangfold er en av de viktigste forutsetningene for ytringsmuligheten. Arbeiderpartiet vil gjennom en aktiv mediepolitikk sørge for at vi bevarer mangfoldet i pressemønstret og sikrer et mangfold i etermediene.

Mediepolitikken må motvirke at medieselskaper kjøper opp aviser og etermedia og danner mediemonopol i enkelte distrikter.

Gjennom massemediene får vi en stor del av de kunnskaper som er med på å forme våre oppfatninger og forståelse av samfunnet. De er viktige for samfunnsdebatt og meningsbrytning. De underholder oss og er en del av vår fritid.

Massemediene blir stadig viktigere for skapende kulturarbeid og spredning av kulturelle ytringer. Moderne medier har derfor en viktig funksjon i norsk kulturliv og for å hevde og videreutvikle nasjonal identitet, ytringsformer og språk. Det er særlig viktig å sikre et godt kvalitetstilbud for barn. Også medietilbudet til fremmedspråklige og større grupper innvandrere må bli bedre.

Vi har et differensiert pressemønster i Norge. Det norske folk er et av verdens mest avislesende folk. Dette er en kvalitet i det norske samfunn som Arbeiderpartiet ønsker å sikre også for framtiden. Et mangfold av aviser er en viktig del av norsk demokrati. I tillegg er det et nasjonalt kulturelt særtrekk som er positivt og som det er viktig å ta vare på.

Språket er vår nasjonale identitet, vår kulturelle fellesnevner, og det fremste redskapet for kommunikasjon og kontakt mennesker imellom. Det er derfor en særlig utfordring å verne om og utvikle de skriftlige medier.

Friheten til å velge hva man vil se eller høre på, er en selvfølge i vårt samfunn. Likevel kan denne friheten bli illusorisk hvis alle kanaler sender svært like programmer. Faren for ensformighet er absolutt til stede i en kommersiell, reklamefinansiert kringkasting. Utfordringen for mediepolitikken blir derfor å skape en variasjon i tilbudene.

Arbeiderpartiet vil opprettholde NRK som en sterk offentlig TV-stasjon med et nasjonalt ansvar for informasjons- og kulturformidling. Det skal innføres prøveordning med reklame i NRK. Reklameinntektene skal gå til å styrke NRKs distriktskontor og til å bygge opp en TV-2 innenfor NRK. TV-2 skal ha egen ledelse og uavhengige nyhetssendinger. Den nye kanalen skal baseres på NRKs distriktskontor og bygges opp etter hvert som den økonomiske situasjonen tillater det. En av kanalene skal være reklamefri.

Lokal-TV kan utvikles til å bli en viktig bidragsyter i det lokale kultur- og informasjonsarbeidet. Private lokal-TV-produsenter kan også bli viktige bidragsytere til et desentralisert TV-2. Lokal-TV skal eiermessig være lokalt forankret.

Brukernes interesser skal styrkes i forhold til kabelselskapene. Abonentene bør stimuleres til å organisere sine interesser både lokalt og nasjonalt gjennom lokale samarbeidsorgan for programformidling. Kabeleierselskap og senderselskap skal være adskilte.

Adgangen til å drive nærradio bør være friest mulig. Konesjonspolitikken må sørge for at det ikke oppstår monopol. Driften bør i størst mulig grad være selvfinansierende. Prøveordningen med reklame i nærradio skal vurderes med sikte på fortsatt

reklamefinansiering.

Det er kulturpolitisk viktig å sikre norsk filmproduksjon av et visst omfang og på et kvalitetsmessig høyt nivå. I sammenheng med opprettelsen av et TV-2, bør det norske filmmiljøet tildeles produksjonsoppgaver. Dette vil bidra til større bredde og stabilitet i miljøet. Også NRK bør i større grad enn hittil benytte seg av de produksjonsressurser som finnes utenfor institusjonen. I tråd med dette bør det også opprettes et Nordisk Samproduksjonsfond som skal stimulere til samarbeid på tvers av medietypene og landegrensene.

Arbeiderpartiet vil:

- At medietutviklingen skal verne om ytringsfriheten og sikre ytringsmulighet for alle grupper i samfunnet.
- At medietilbudet skal sikre variasjon, bredde og kvalitet. Monopolisering av mediemarkedet må motarbeides.
- Opprettholde et differensiert pressemønster gjennom en styrking av den offentlige pressestøtte.
- Styrke NRK, særlig NRKs distriktskontor og gi dem større selvstendighet.
- Bygge ut et riksdekkende TV-2 ettersom økonomien tillater det. TV-2 administreres innen NRK, men skal ha en selvstendig stilling med egen kanalledelse og egen redaksjon for nyhets- og aktualitetsprogrammer. Andre programmer bør i størst mulig grad kjøpes fra andre produksjonsmiljøer og leverandører. Hovedsetet etableres utenfor Oslo.
- Åpne for prøvedrift av reklamesendinger i NRK. Ved oppretting av TV-2 skal en av kanalene være reklamefri.
- At program / senderselskaper og tekniske distributører / kabelselskap må ha reelt adskilte eiere, med unntak av forbrukerne. Lokale medier skal være eiermessig lokalt forankret. Samme eier kan ikke eie program- eller distribusjonsnett i mer enn ett lokalområde.
- Stimulere til bred egenaktivitet med nye medier, blant annet gjennom medieverksteder.

På parti med forbrukerne

Målet med forbrukerpolitikken er å styrke forbrukernes posisjon i forhold til de som produserer og leverer varer og tjenester. Dette må gjelde i forhold til såvel produksjonsbedrifter, privat tjenesteyting og offentlig service.

Forbrukerpolitikken må også understøtte arbeidet for bedre miljø- og ressursvern. Forbrukernes interesser må fremmes gjennom flere samvirkende tiltaksområder: lov- og regelverk, slagkraftige forbrukerinstitusjoner og generell innarbeidelse av forbrukerhensyn i politikktutforming og forvaltning.

I tida som kommer vil utviklingen innen media, finanstjenester og datateknologi særlig endre forbrukernes situasjon og stille krav til nye sider ved forbrukerpolitikken.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreutvikle regelverk som kan styrke forbrukernes stilling særlig på områder av stor betydning som kjøp av bolig og bil, opptakelse av lån og ved viktige offentlige ytelser.
- Forenkle prosessordningen for forbrukertvister ved økt anvendelse av hurtige nemndsavgjørelser og utvidet bruk av reglene om forenklet rettergang i sivile saker.
- Sørge for at bankenes og andre kredittinstitusjoners plikt til å opplyse om de reelle lånevilkårene følges skikkelig opp.
- Sikre forbrukernes stilling i forhold til reklamen, ikke minst i nye medier.
- Sikre et slagkraftig Forbrukerråd og Forbrukerombud.
- Sikre forbrukerinnflytelse når det innføres moderne datateknologi i varehandel og betalingsformidling.
- Innføre merking av miljøvennlige produkter.
- Hindre reklame for miljøskadelige produkter. Det innføres en miljøklausul i Markedsføringsloven.
- Styrke miljørettet forbruksforskning.

Likestilling mellom kjønnene

Kvinnene er i større grad enn menn avhengig av fellesgodene. Mangelen på barnehageplasser innskrenker kvinnenenes frihet. Det er kvinnene som må ta omsorgsarbeid når den offentlig eldreomsorgen svikter. Derfor er bedre fellesgoder og en god og effektiv offentlig sektor også god kvinnepolitikk. Samtidig må mannen i større grad ta omsorgsansvar. Større engasjement i omsorgsarbeidet fra menns side, er berikende for menn samtidig som kvinnene avlastes. Vi kan vanskelig komme videre i likestillingsarbeidet uten at også mannen engasjerer seg.

Utbygging av barnehageplasser, lengre svangerskapspermisjon, utbygging av eldreomsorgen og større inntektsutjevning, er de viktigste kvinnepolitiske sakene for Arbeiderpartiet.

80% av eldreomsorgen utføres av kvinner som tar seg av sine eldre slektninger. Dette kan illustreres ved at hvis denne private innsatsen ble redusert med 10 %, måtte kommunene fordoble sin innsats innenfor eldreomsorgen. På grunn av økt yrkesdeltakelse og på grunn av befolkningsutviklingen kan vi ikke regne med at kvinner i framtida vil kunne yte like mye i det ulønnede omsorgsarbeidet. Dette kan føre oss inn i en omsorgsklemme der det offentlige ikke er i stand til å kompensere for bortfallet av den ulønnede private innsatsen.

En god utnytting av ressursene i den offentlige sektoren er en forutsetning for å klare dette enorme løftet. I tillegg må vi få en bedre fordeling av det ulønnede omsorgsarbeidet mellom kvinner og menn.

Norge er blant de land i Europa som har høyest yrkesdeltakelse blant kvinner. Mange av disse arbeider deltid på grunn av omsorgsansvar og det er fortsatt stor forskjell mellom de jobber menn har og de jobber kvinner har. Også det at kvinneyrker

tradisjonelt er lavtlønnsyrker, fører til at kvinner i gjennomsnitt har halvparten så store inntekter som menn. En lavlønnsprofil i inntektsoppgjørene vil derfor i stor grad komme kvinnene til gode. Kvinnenes mulighet til heltidsarbeid må bedres bl.a. gjennom mer fleksible arbeidstidsordninger.

Mangelen på kvinnearbeidsplasser fører til at jentene flytter til sentrale strøk. Guttene flytter etter. Arbeiderpartiet vil fortsette sin aktive politikk for å sikre kvinnene arbeid i distriktene.

Jentene velger fremdeles tradisjonell utdanning. Gjennom aktiv yrkesorientering og bruk av kjønnskvotering ved opptak, må vi arbeide for å bryte dette mønsteret og få menn inn i omsorgsyrkene.

Mange flere kvinner deltar i politikk enn tidligere. Norge har verdensrekord i kvinnerepresentasjon. Likevel trekker mange kvinner og småbarnsforeldre seg fra politikken etter få perioder. Arbeiderpartiet vil i sitt organisasjonsarbeid legge særlig vekt på kursvirksomhet, møte- og arbeidsformer som kan gjøre det lettere for kvinner og småbarnsforeldre å delta. De folkevalgte arbeidsvilkår må bedres blant annet gjennom kompensasjonsordninger for utgifter til barnepass. Arbeiderpartilag og kommuner bør sette i gang forsøk med barnepassordninger.

I de senere år er det blitt avdekket flere tilfeller av seksualisert vold mot kvinner og barn. Kvinnemishandling blir oftere anmeldt. Kvinnemishandling er ikke en privatsak, men henger sammen med et uakseptabelt syn på kvinner. Dette synet underbygges av pornografien. Norge må fremdeles føre en streng politikk i forhold til pornografi. Innsatsen for å bekjempe prostitusjon må intensiveres. Prostituerte må sikres støtte til å komme seg ut av en uakseptabel livssituasjon. Støtte og bistand til voldtektsofre, mishandlede kvinner og incestofre må styrkes, bl.a. ved fortsatt støtte til krisesentre og ved gradvis utbygging av ressursentra for behandling av incestofre ved våre regionsykehus.

Arbeiderpartiet vil oppjustere inntektsgrensen for retten til fri rettshjelp, slik at tilbudet blir reelt for flere. I mishandlings- og voldtektssaker må ofrene sikres en skikkelig behandling slik at rettssaken ikke blir en ytterligere belastning.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre kjønnskvotering på flere områder i samfunnet.
- Gi bedre muligheter til særstipend til kvinner som velger utradisjonell utdanning og menn som går inn i omsorgsyrkene.
- Videreføre ordningen med likestillingstilskott for bedrifter som tar inn kvinner i utradisjonelle yrker, etablerskole og etableringsstipend for kvinner. Likestilling må inn på alle områder i arbeidsmarkedspolitikken.
- Bedre mulighetene for faglig utvikling og etterutdanning for omsorgsarbeidere.
- Bedre ordningene med permisjon fra jobben og økonomisk kompensasjon for deltakelse i folkevalgt arbeid. Det bør etableres barnepassordninger og hjelp til annet omsorgsarbeid for representanter i folkevalgte organ.
- Heve inntektsgrensen for fri rettshjelp.
- I samarbeid med fagbevegelsen arbeide for mer valgfrie arbeidstidsordninger. Arbeide for en lavlønnsprofil i oppgjørene.
- Sikre krisesentre for kvinner og hjelp for incestofre.

Samenes rettigheter

Norge er det land som har den største andel av Nordens samer. Norge har derfor et særlig ansvar for å gi det samiske språk og kultur gode livsvilkår.

I dag finner en det samiske folket i et mangfold av yrker. Selv om de tradisjonelle primærnæringene fortsatt er viktige, er det bare en mindre del av den samiske befolkning som er knyttet til reindrift og tradisjonelle kombinasjonsnæringer. Det gjør at samene er blitt enda mer spredt bosatt, og det kreves nye tiltak for å ta vare på den samiske kulturarven.

En forutsetning for at den samiske befolkning og den samiske kulturarv skal bli levesterk nok, er at de viktigste samiske områder i nord, sikres det materielle eksistensgrunnlag. Blant annet ved et fornuftig ressursvern og reguleringer av fisket i havet og på fjordene. I denne sammenheng er utviklingen i Finnmark og Nord-Troms av vesentlig betydning. I disse områdene må en sterkere lokal innflytelse over ressursbruken også sees i forbindelse med oppgaven med å gi den samiske minoritetsbefolkning livsutfoldelse.

Arbeiderpartiet vil:

- Føre en politikk som sikrer samekulturens levedyktighet.
- Gjøre den samiske kulturarv til en del av våre felles kulturarv.
- Gjøre Sametinget til et viktig redskap i arbeidet for å gi den samiske befolkning status og kulturelle vekstvilkår.
- Arbeide for at Sametinget blir et representativt organ for norske samer ved at flest mulig deltar i valgprosessen.
- At Sametinget gis en rettsmessig plass i beslutningsprosessen om samiske spørsmål.
- Arbeide for at samisk språk blir brukt i forhold til de mål og prinsipper som er trukket opp i samisk språklov.
- Arbeide for at Sametinget får avgjørende innflytelse på samisk utdanningstilbud og forskning om egne forhold.
- Arbeide for ressurs- og miljøvern og for bevaring og videreføring av de samiske primærnæringene.
- Arbeide for at de næringspolitiske virkemidlene i jordbruk, fiske og reindrift tilpasses de strukturelle omstillinger som skjer.
- At de sosialdemokratiske verdiene som solidaritet og likeverd mellom menneskene skal være fundamentet for partiets samepolitikk.

KAPITTEL 8: FRED - RETTFERD - BÆREKRAFTIG

UTVIKLING

De viktigste oppgavene i internasjonal politikk er å arbeide for fred, rettferdighet og en bærekraftig utvikling.

Utviklingen bringer landene inn i et stadig sterkere avhengighetsforhold til hverandre. Landenes økonomier veves tettere sammen og virker inn på valgmulighetene til hvert enkelt land; i økonomisk politikk og på produksjonsvilkårene og sysselsettingen. Miljøet kjenner ikke politiske grenser. Miljøproblemer i ett land vil påvirke miljøet regionalt og i naboland. Økologisk ubalanse i en del av verden kan true miljøet og livsgrunnlaget også i andre deler av verden. Stormaktsinteresser, mangel på tillit på tvers av systemer og allianser og den moderne våpenteknologi øker faren for at regionale konflikter kan utvikles til internasjonale konflikter. Vi har bare en jord og det er landenes felles ansvar å ta vare på den.

I økende grad vil utenrikspolitikk dreie seg om nasjonenes forhold til felles problemer. Derfor er internasjonal politikk viktig også for våre nasjonale interesser. Det er også i Norges egen interesse å få slutt på sult og fattigdom i andre land. Kampen mot fattigdommen er nødvendig i seg selv og en forutsetning for at verdens fattige kan få del i de menneskerettigheter som er en selvfølge i vårt eget samfunn. Fattigdommen er også en trussel mot miljøet i utviklingsland og dermed også mot vårt eget livsgrunnlag.

Fattigdom fører til rovdrift på naturressursene og truer den økologiske balansen. Det er også i Norges interesse å motarbeide vold og undertrykkelse. Konflikter kan trappes opp og få konsekvenser på tvers av landegrensene.

Vi må fortsatt arbeide for nedrustning og avspenning mellom øst og vest. Vi må ivareta vår sikkerhet gjennom et sterkt og troverdig forsvar basert på medlemskap i NATO. Vår sikkerhet blir også påvirket av hvordan vi løser menneskehetens fellesoppgaver, slik som miljøvern, ressursbevaring og beskyttelse av økosystemene.

Norge har begrenset innflytelse på den internasjonale utviklingen. Men det fritar oss ikke for ansvar. Norge må i hele sitt internasjonale engasjement arbeide for et mer resultatorientert og effektivt internasjonalt samarbeid.

Arbeidet i FN må fortsatt være en hjørnestein i norsk utenrikspolitikk. Norge må arbeide for reformer i FN-systemet som kan styrke FN's rolle og gjøre samarbeidet mer forpliktende. Ikke minst for de små landene er det viktig at man gradvis bygger ut internasjonale avtaler og utvikler normer og regler som beskytter mot den sterkestes rett.

En bærekraftig utvikling

Arbeiderpartiet vil gjennom sin politikk arbeide for en bærekraftig utvikling, slik Verdenskommisjonen for miljø og utvikling og FN's generalforsamling oppfordrer til. En bærekraftig utvikling baserer seg på økonomisk vekst, og tar samtidig hensyn til miljøet og behovet for å sikre livsgrunnlaget på jorda. Hva ett land foretar seg eller unnlater å gjøre, kan ha virkninger i andre land. Det bør derfor inngås forpliktende internasjonale

avtaler når det gjelder miljø og økologi, for eksempel gjennom et økologisk sikkerhetsråd i FN.

I industrilandene har manglende vektlegging av miljøhensyn i den økonomiske utvikling, ført til uakseptable forurensningsproblemer. Industrilandenes forbruksvekst er en alvorlig trussel mot mulighetene for en sunn forvaltning av de globale naturressursene.

Utviklingslandene opplever i økende grad de samme miljøproblemene som industrilandene. Fattigdommen og befolkningsveksten fører til en ytterligere utarming av naturgrunnet. Bekjempelse av fattigdommen og arbeidet for en ny økonomisk verdensorden er derfor nødvendig for å sikre miljø og natur som danner grunnlaget for menneskenes fortsatte eksistens.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for at FN-systemet skal styrke arbeidet for en bærekraftig utvikling og som kan gripe inn overfor alvorlige trusler mot livsgrunnet på jorden.
- Ta initiativ til at miljøhensyn inkluderes i all internasjonal økonomisk politikk.
- Fremme verdenskommisjonens anbefalinger innen det internasjonale samarbeide, blant annet i det økonomiske og energipolitiske internasjonale samarbeidet i OECD og IEA.
- Arbeide for et bedre internasjonalt avtaleverk for å hindre forurensning av luft og vann.
- Fremme en bærekraftig utvikling i utviklingsland gjennom norsk bistandsvirksomhet.

Internasjonal solidaritet

Arbeiderpartiets utenrikspolitikk bygger på solidaritet og aktivt engasjement for en mer rettferdig fordeling og utjevning av levekår også mellom landene. Det som på kort sikt kan fortone seg som medmenneskelig hjelp og støtte til andre land, er på lang sikt en investering også i egen trygghet og velstand.

Norge må arbeide for å få i-landene til å øke sin bistand mer, slik at kløften mellom u-land og i-land blir mindre. Bistanden må i større grad rettes mot kvinner. Dette vil gjøre bistanden mer fattigdomsorientert. Fattige kvinner tvinges ofte til å drive rovdrift på ressursgrunnet. Kvinnene har ansvar for barna og har vanligvis hovedansvaret for å dyrke jorda. Tiltak rettet mot kvinner er derfor gode utviklingstiltak.

Arbeiderpartiet vil opprettholde nivået på utviklingshjelpen som andel av nasjonalinntekten. Bistandspolitikken skal bidra til å fremme sosial og økonomisk utvikling for det brede lag av folket, særlig de fattigste. Kvinnene er en viktig gruppe i dette perspektivet. Bistandspolitikken skal fremme økonomisk vekst og bidra til øket sysselsetting. Norge bør bistå de nye demokratiene i arbeidet med oppbygging av politiske og demokratiske institusjoner og utvikling av rettsstatens prinsipper.

Norge må gjøre en aktiv innsats for en ny økonomisk verdensorden (NØV). U-landene har store gjeldsproblemer og råvare-prisene synker. I sum medfører dette at u-landene overfører penger til i-landene. Samtidig er det i ferd med å utvikle seg store forskjeller utviklingslandene imellom. Mens enkelte land ser ut til å lykkes i en

vekstfremmende moderniseringspolitikk, er det andre land som bare synker dypere ned i fattigdommen.

De fattigste og mest gjeldstyngende land trenger massive overføringer i form av bistand. U-landene bør få ettergitt en stor del av sin gjeld til i - landene og de må få høyere og mer stabile priser for sine råstoffer og varer. For å skape grunnlag for varig vekst, er det også nødvendig å bedre u-landenes markedsadgang i den rike del av verden. Arbeidet for NØV må også omfatte arbeidet for en mer rettferdig fordeling i u-land.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke Norges engasjement for en mer rettferdig økonomisk verdensorden, og arbeide for et internasjonalt handelssystem som sikrer u-landene høyere og mer stabile råvarepriser, samt bedret markedsadgang til industrilandene.
- Fortsette liberaliseringen av Norges importpolitikk overfor u-landene.
- Øke u-landenes muligheter til å bearbeide sine egne råstoffer for eget bruk og for eksport.
- Bygge videre ut samarbeidet med frontlinjestatene i det sørlige Afrika. Namibia bør bli et nytt samarbeidsland.
- Arbeide for utvikling av et utvidet regionalt samarbeid (Mini-NØV) mellom Norden og Mellom-Amerika.
- Gi støtte til internasjonale gjeldsoperasjoner som kan lette de fattige landenes gjeldsbyrde, særlig de fattige landene sør for Sahara.
- Opprettholde nivået på utviklingshjelpen som andel av nasjonalinntekten og arbeide for å styrke kvaliteten på utviklingshjelpen.
- Trappe opp bistanden til Mellom-Amerika og gjøre Nicaragua til hovedsamarbeidsland.
- Bidra til å styrke den folkelige deltakelsen og organisasjonslivet i mottakerlandene blant annet gjennom norske organisasjoner.
- Etablere et nordisk fond for demokrati, utvikling og nasjonal selvstendighet til støtte for land som må gjenreises etter regionale konflikter eller nasjonal frigjøring.
- Støtte organisasjoner og grupper i u-land som arbeider for en mer rettferdig økonomisk fordeling i u-land.

Felles sikkerhet

Norge må gjøre en aktiv innsats for avspenning mellom øst og vest og arbeide for rustningskontroll- og nedrustningsavtaler. Samtidig ønsker vi å bidra til å fjerne årsakene til mulige konflikter og støtte arbeidet for fredelig løsning av konflikter. Arbeiderpartiet vil opprettholde et troverdig forsvar basert på NATO-medlemskapet.

De siste årene har vi opplevd et politisk tøvær i forholdet mellom de to supermaktene. Vi har fått historiens første kjernefysiske nedrustningsavtale og det er satt i gang en prosess som kan lede til nye avtaler.

Europapolitikken skal bidra til avspenning og nedbygging av skillet mellom Øst- og

Vest-Europa. Grunnlaget for dette arbeidet ligger i Konferansen om Sikkerhet og Samarbeid i Europa (KSSE), som omfatter både militære, økonomiske og humanitære spørsmål. Norge skal være en aktiv deltaker i KSSE-prosessen og arbeide for balanserte løsninger som sikrer framgang på alle de tre hovedområdene. Menneskerettighetsspørsmålene må følges opp.

Økt kontakt og utveksling mellom mennesker og institusjoner og et tettere økonomisk samarbeid gjør landene mer avhengig av hverandre, og er derfor viktig for avspenningsprosessen.

Forhandlinger om konvensjonelle våpen må sees i sammenheng med spørsmålet om videre nedbygging av de kjernefysiske styrkene, men dette må ikke stanse nedrustningsprosessen. Det må legges særlig vekt på å fjerne våpensystemer og styrker med stor offensiv kapasitet og som gir mulighet for overraskelsesangrep. Det må legges særlig vekt på å bygge ned de kjernefysiske slagmarksvåpnene ettersom disse kan skape press for tidlig bruk av atomvåpen i en militær konfliktsituasjon. En videre nedbygging av kjernevåpnene må også omfatte de typene som særlig truer Europa. Målet er et Europa fritt for kjernevåpen og med konvensjonell stabilitet på et lavest mulig nivå.

Det er viktig med en nedbygging av de konvensjonelle styrkene for å oppnå balanse på et lavest mulig rustningsnivå. Konvensjonell nedrustning i Europa må omfatte landområdene fra Atlanterhavet til Ural og fra Barentshavet til Middelhavet.

Avtaler som innebærer nedrustning innenfor enkelte våpenkategorier eller geografiske områder, må ikke lede til opprustning av andre våpentyper eller i andre områder. Norge må være spesielt oppmerksom overfor faren ved opprustning i de nordlige havområder, og arbeide for nedrustningsavtaler som også omfatter sjøbaserte krysserraketter og andre kjernevåpen i Nordområdene.

Ettersom stadig flere land blir i stand til å skaffe seg kjernevåpen og kjemiske våpen som kan brukes til angrep over store avstander, øker faren for spredning av regionale konflikter. Industrielandene har et ansvar for ikke å overføre kjernevåpenteknologi og gjennom egne eksempler å ikke stimulere utviklingslandene til å utvikle den. Gjennom FN, NATO og andre fora må Norge arbeide for et forbud mot produksjonen og bruk av kjemiske våpen. Varig og stabil trygghet kan landene bare oppnå i fellesskap.

Det finnes i dag ingen internasjonal myndighet og rettsorden som kan gi de enkelte nasjoner tilstrekkelig sikkerhet mot angrep. Derfor må vår sikkerhetspolitikk omfatte et troverdig konvensjonelt forsvar. Norge kan ikke oppnå den nødvendige sikkerhet ved å stå alene. Derfor bygger vi på samarbeidet i NATO.

Formålet med Norges militære beredskap og vårt samarbeid i NATO, er å hindre krig og forsvare landet mot angrep. Det er også en viktig del av vår sikkerhetspolitikk å arbeide for avspenning og nedrustning. Derfor må Norge gjennom sitt medlemskap i NATO og ved direkte kontakter med de øst-europeiske landene, arbeide for utvidet kontakt, tillit og åpenhet slik at blokk-konfrontasjonen i Europa kan overvinnes. Målet for vår deltakelse i NATO må være å utvikle et tryggere grunnlag for sikkerheten i Europa enn alliansesystemer som bygger på militær avskrekking.

Det skal fortsatt være norsk politikk å ikke tillate stasjonering av fremmede styrker i vårt land i fredstid. Norsk basepolitikk gjør det imidlertid nødvendig å sikre en beredskap som gjør oss i stand til å motta hjelp og motstå et angrep mot norsk område. Ved anløp av fremmede krigsskip må det fortsatt være forutsetningen at det

ikke medføres atomvåpen om bord.

Gjennom vår basepolitikk, vår atomvåpenpolitikk og andre selvpålagte bindinger bidrar Norge til å opprettholde lavspenning i våre nærområder. Norge må aktivt motarbeide opprustningstiltak eller militære strategier som kan bidra til å undergrave denne lavspenningen.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for nye kjernefysiske nedrustningsavtaler mellom øst og vest. Gi støtte til en avtale om 50% reduksjon av supermaktenes strategiske våpen som et første skritt på veien mot full nedbygging. Norge må arbeide for at nedrustningsavtalene også omfatter sjøbaserte og luftbaserte krysserraketter.
- Arbeide for avtaler som kan bygge ned de gjenværende kjernevåpnene i Europa, herunder støtte forslaget om å opprette en kjernevåpenfri korridor som ledd i en bredere europeisk ordening.
- Fortsette arbeidet for etablering av en kjernevåpenfri sone i nordisk område, som en del av arbeidet for å bygge ned atomvåpnene i en bredere europeisk sammenheng.
- Støtte inngåelse av en full prøvestansavtale.
- Gå imot alle tiltak som kan føre til opprustning i verdensrommet og arbeide for at supermaktene holder seg innenfor en streng tolkning av ABM-avtalen.
- Arbeide for en omlegging av NATOs atomstrategi, slik at den baseres på ikke-førstebruk av kjernevåpen.
- Arbeide for en videreføring av KSSE-prosessen. Støtte initiativ for avholdelse av menneskerettighetskonferanser både i øst og vest.
- Ta initiativ til nye tillitskapende tiltak i Europa.
- Støtte forhandlingene om konvensjonelle styrker i Europa og arbeide for at også fly- og sjøstridskrefter inkluderes i forhandlingene. Målet bør være balanse på et lavest mulig nivå og at nedrustning i ett område ikke medfører opprustning i andre.
- Arbeide for en avtale om forbud mot produksjon, lagring og bruk av kjemiske våpen.
- Trygge vår nasjonale sikkerhet og selvstendighet gjennom et troverdig konvensjonelt forsvar basert på alminnelig verneplikt og deltakelse i NATO-samarbeidet.
- Satse på mer effektive og mindre kostnadskrevenende arbeidsformer i forsvaret for å bevare forsvarsevnen i en tid hvor nye materiellanskaffelser blir stadig mer kostbare. Bedre arbeidssituasjonen og utdanningen for forsvarets personell / befal, sivilt ansatte og vernepliktige som ledd i denne prosessen.
- Sidestille førstegangstjenesten med arbeidspraksis ved skoleopptak.
- Sørg for at det til enhver tid er full norsk politisk styring og kontroll med den militære bistand fra våre allierte og at den aktivitet som finner sted i denne sammenheng, er i samsvar med norsk base- og atompolitikk.
- Fastholde forutsetningen om at krigsskip som anløper norske havner ikke har kjernevåpen om bord.
- Gå inn for størst mulig åpenhet om vår forsvars- og sikkerhetspolitikk.
- Vurdere FNs generalsekretærs forslag om avgifter på våpeneksport som kan gå til et fond for FNs fredsbevarende styrker.
- Styrke FNs rolle i nedrustningsarbeidet.
- Arbeide for å styrke sammenhengen mellom nedrustning og utvikling. Vi må ta

utgangspunkt i et utvidet sikkerhetsbegrep.

Samarbeid i Europa

Utvidet samarbeid i Europa er viktig for å underbygge avspenningsprosessen, øke sysselsettingen, løse miljøproblemene og utvikle velferden.

Våre viktigste nasjonale interesser vil i årene som kommer være nært knyttet til utviklingen i Europa. Norge vil derfor delta i den vest - europeiske integrasjonsprosessen og arbeide for økt samarbeid mellom Øst- og Vest-Europa. Norge bør også selv øke samarbeidet med Øst - Europa.

Norge bør delta i den vest-europeiske integrasjonsprosessen som har sitt tyngdepunkt i EF-samarbeidet. Det indre markedet skal utformes innen 1993, med fri bevegelse av varer, tjenester, arbeidskraft og kapital. Det arbeides også for et forsterket samarbeid om forskning og teknologiutvikling og en styrking av det utenrikspolitiske samarbeidet (EPS). Norge bør nytte EFTA-samarbeidet som en forhandlingspart i forhold til EF. Norge må velge bilaterale forhandlinger eller tilnærming der det ikke kan oppnås resultater gjennom EFTA. Arbeiderpartiet vil bidra til en åpen og aktiv debatt om tilpasningsprosessen til EFs indre marked.

Norge må velge den tilknytningsform til EF, som tjener våre nasjonale interesser. Den kommende periode bør brukes til å møte de næringspolitiske utfordringene vi står overfor, uavhengig av spørsmålet om endring i vår tilknytningsform til EF. Det dreier seg blant annet om tilpasning til det indre marked og deltakelse i samarbeid om forskning og teknologi.

Norges mulighet til å delta i EFs utenrikspolitiske samarbeid (EPS) er begrenset uten EF-medlemskap. Det er likevel et mål å knytte Norge sterkest mulig til de politiske konsultasjonene som finner sted i EPS. Vi må bygge videre på den særstilling Norge allerede har oppnådd innen EPS.

Norge må delta aktivt i utformingen av det nye Europa som nå er i emning. Dette er først og fremst en politisk utfordring. Vi må bygge ut samarbeidet for å styrke kunnskapene om utviklingen i viktige europeiske land.

Arbeiderpartiet vil:

- Støtte den vest-europeiske integrasjonsprosessen.
- Arbeide for norsk tilgang til i EFs indre marked. Arbeide for høye standarder i forhold til helse, sikkerhet og miljø i Europa.
- Arbeide for å styrke EFTA som en forhandlingspartner i forhold til EF, og samtidig sørge for å være forberedt på bilaterale forhandlinger.
- Delta i EFs forsknings- og teknologiprogrammer, der dette er av interesse for norsk næringsliv.
- Arbeide for en nærmest mulig kontakt mellom Norge og EFs utenrikspolitiske samarbeid (EPS).
- Arbeide for å sikre fagbevegelsen rett til konsernfaglig samarbeid i Europa.
- Arbeide for utvidet politisk kontakt med viktige europeiske land og fremme kunnskap

om utviklingen i de europeiske landene og det samarbeidet de utvikler seg imellom.

- Fortsette arbeidet for økt kontakt mellom øst og vest i Europa.
- Gå inn for liberalisering av COCOM-reglene for å sikre størst mulig samhandel mellom øst og vest.

Norge og Norden

Arbeiderpartiet vil styrke det nordiske samarbeidet. Norden er en sterk økonomisk og kulturell enhet. De nordiske land må være pådrivere for en mer samordnet økonomisk vekstpolitikk i de vestlige industriland.

Sammen har de nordiske land en betydelig økonomisk styrke, som gjør det mulig å spille en aktiv rolle i den europeiske integrasjonsprosessen. Det er viktig at de nordiske landene ikke går hver sin vei. De må imidlertid ikke framstå som en blokk innenfor EFTA-samarbeidet, slik at dette kan bli svekket. Nye handelshindringer mellom de nordiske landene må unngås.

Det nære nordiske samarbeidet i FN og andre internasjonale organisasjoner må videreføres.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke det nordiske samarbeidet.
- Samarbeide med de nordiske landene om europapolitikken og om tilpasninger til det indre marked.
- Arbeide sammen med de andre nordiske landene i OECD for en mer samordnet økonomisk politikk i de vestlige industrilandene.
- Videreføre det nordiske samarbeidet i FN og andre internasjonale organisasjoner.
- Arbeide for samordnet nordisk hjelp til land som må gjenreises etter frigjøringskamper eller regionale konflikter.

Vekst i verdensøkonomien

Dagens internasjonale økonomiske situasjon med høy arbeidsledighet, ubalanse i betalingsstrømmen, gjeldskrise i fattige land og manglende samspill mellom miljø og økonomisk utvikling, kan bare snus gjennom forsterket internasjonalt økonomisk samarbeid. U-landenes innflytelse i de internasjonale økonomiske organene og finansinstitusjonene må bedres.

En viktig forutsetning for stabil og varig vekst er fortsatt utbygging av det internasjonale frihandelssystemet. Proteksjonistiske strømninger må motarbeides, og det må legges spesiell vekt på å bedre utviklingslandenes markedsadgang.

I GATT-sammenheng bør Norge arbeide for tiltak som kan gjøre frihandelen mer reell enn den er i dag og også utvide frihandelsprinsippet til nye områder. Det må arbeides for mer effektive sanksjonsmekanismer, som gjør det mindre lønnsomt å bryte

de regler landene er blitt enige om.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for en bedre internasjonal samordning av den økonomiske politikken, med sikte på vekst og sysselsetting.
- Arbeide for en styrking av OECDs rolle som koordinerende organ for landenes økonomiske politikk, dels gjennom en utvidelse av OECDs medlemskrets og dels gjennom å utvikle mer handlekraftige styringsorganer innenfor OECDs organisasjon.
- Trekke u-landene sterkere med i internasjonalt økonomisk samarbeid og arbeide for at gjeldskrisen blir løst i en dialog mellom fattige og rike land.
- Arbeide for et norsk næringslivsengasjement i u-land som fremmer en bærekraftig utvikling i mottakerlandet.
- Gi støtte til en utbygging av de internasjonale handelssystemer, med sikte på å sikre mest mulig reell frihandel. Motarbeide proteksjonistiske strømninger.
- Arbeide for økt innsyn og kontroll med flernasjonale selskaper og sikre de ansattes rett til informasjon og medinnflytelse over landegrensene.
- Arbeide for en sosialklausul i GATT-avtalen som sikrer faglige og sosiale rettigheter.

Sosial frigjøring og vern av menneskerettighetene

Norge må arbeide aktivt for å styrke menneskerettighetene i tråd med FNs menneskerettighetskonvensjon. Det gjelder enkeltmenneskenes krav på rettssikkerhet, politisk deltakelse, tale- og trykkefrihet, arbeid, utdanning og sosial trygghet. Det gjelder undertrykte folkegruppers krav om sosial frigjøring og nasjonal selvstendighet. Minoriteter skal ha rett til eget språk og egen kultur. Retten til å danne frie fagorganisasjoner er grunnleggende.

Norge bør ha som generell politisk linje å opprettholde kontakt og dialog med alle stater. Det kan likevel tenkes situasjoner der økonomiske boikottiltak anses som eneste utvei. Sør-Afrika er et slikt eksempel.

Norge bør støtte frigjøringsbevegelser og internasjonale organisasjoner som kjemper for menneskerettigheter og sosial frigjøring. Norge må reagere mot alle krenkelser av nasjonal suverenitet og kreve at stormaktene blir enige om å vise gjensidig tilbakeholdenhet når det gjelder innblanding og intervensjon i andre land. Dette vil styrke menneskerettighetene og kampen for rettferdighet og dermed bidra til økt stabilitet.

Arbeiderpartiet vil:

- Støtte politiske, faglige, sosiale og humanitære bevegelser som arbeider for nasjonal og sosial frigjøring.
- Arbeide for å avskaffe tortur og dødsstraff.
- Følge opp forpliktelsene i Helsinki-avtalen og andre internasjonale avtaler som gjelder menneskerettigheter.
- Støtte nasjonale, lokale og internasjonale organisasjoner så som Amnesty

International, samt faglige organisasjoner i kampen for menneskerettighetene.

- Gi støtte til fredsprosessen i Mellom-Amerika og bidra til gjenoppbygging av regionen.
- Arbeide for en internasjonal fredskonferanse om Midt-Østen. Alle stater må sikres rett til å eksistere. Samtidig må palestinerne nasjonale rettigheter ivaretas, herunder retten til å danne en egen stat.
- Følge opp FNs handlingsplan mot apartheid som oppfordrer alle regjeringer til å bryte alt økonomisk og kulturelt samarbeide med Sør-Afrika.
- Følge opp Norges økonomisk boikott av Sør-Afrika.
- Arbeide for en fredelig løsning på Eritrea-konflikten gjennom å støtte en internasjonalt overvåket folkeavstemning om Eritreas selvbestemmelsesrett.